

Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті КЕ АҚ
НАО Казахский национальный педагогический университет имени Абая
NJS «Abai Kazakh National Pedagogical University»

ХАБАРШЫ ВЕСТНИК BULLETIN

«Экономика» сериясы
Серия «Экономическая»
«Economic» series
№ 1 (79)

Алматы, 2024
Almaty, 2024

**Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті КЕ АҚ
НАО Казахский национальный педагогический университет имени Абая
NJS «Abai Kazakh National Pedagogical University»**

ХАБАРШЫ ВЕСТНИК BULLETIN

**«Экономика» сериясы
Серия «Экономическая»
«Economic» series
№ 1 (79)**

**Алматы, 2024
Almaty, 2024**

Абай атындағы
Қазақ ұлттық педагогикалық
университеті

ХАБАРШЫ
«Экономика» сериясы,
№1 (79), 2024

2003 ж. бастап шығады.
Шығару жиілігі – жылына 4 нөмір

РЕДАКЦИЯЛЫҚ КЕҢЕС

Бас редактор:

Канабекова М.А. – э.ғ.к.,
Абай атындағы ҚазҰПУ.

Бас редактордың орынбасары:

Алпысбаев К.С. – PhD,
Абай атындағы ҚазҰПУ.

Жауапты хатшы

Адельбаева А.К. – магистр,
Абай атындағы ҚазҰПУ.

РЕДАКЦИЯЛЫҚ АЛҚА

Филип Рожон – э.ғ.д., профессор
Пуатье Университеті (Франция)

Череп А.В. – э.ғ.д., профессор,
Запорожье ұлттық университеті
(Украина)

Лиман И.А. – э.ғ.д., профессор, Тюмень
мемлекеттік университеті (Ресей)

Маманазаров А.Б. – э.ғ.к.,
М.В. Ломоносов атындағы Мәскеу
мемлекеттік университетінің филиалы
(Өзбекстан)

Оралбаева Ж.З. – э.ғ.к.,
қауымдастырылған профессор, әл-
Фараби атындағы Қазақ ұлттық
университеті

Джакишева У.К. – э.ғ.к.,
қауымдастырылған профессор м.а.,
Абай атындағы ҚазҰПУ.

© Абай атындағы Қазақ ұлттық
педагогикалық университеті, 2024

Қазақстан Республикасының
мәдениет және ақпарат министрлігінде
2009 жылы мамырдың 8-де тіркелген
№10100-Ж

Басуға 29.03.2024. қол қойылды.
Пішімі 60x84 ¹/₈. Көлемі 9,0 е.б.т.
Таралымы 300 дана. Тапсырыс 219.

050010, Алматы қаласы,
Достық даңғылы, 13.
Абай атындағы ҚазҰПУ

Абай атындағы Қазақ ұлттық

МАЗМУНЫ
СОДЕРЖАНИЕ
CONTENT

**ТЕОРИЯ ЖӘНЕ ӘДІСТЕМЕ
ТЕОРИЯ И МЕТОДОЛОГИЯ**

Кәмілжан Т., Канабекова М.А. Инновациялық-бағдарлы
экономиканы қалыптастыруда шағын кәсіпкерлікті
мемлекеттік қолдау..... 5

Кәмілжан Т., Канабекова М.А. Государственная поддержка
малого предпринимательства в формировании инновационно-
ориентированной экономики

Kamulijang T., Kanabekova M.A. State support for small
businesses in the formation of an innovation-oriented economy

Қадылбекова З.Қ., Касенов К.Р. Корпоративтік басқару:
«Қазақмыс» корпорациясының мысалында..... 11

Қадылбекова З.Қ., Касенов К.Р. Корпоративное управление:
на примере корпорации «Казахмыс»

Kadylbekova Z.K., Kasenov K.R. Corporate governance: on the
example of the «kazakhmys» corporation.

Телагусова Э.О. Тамақтану ұйымдарындағы есептің
ерекшеліктері..... 16

Телагусова Э.О. Особенности учета в организациях общепита

Telagussova E.O. Features of accounting in catering organizations

**МАКРОЭКОНОМИКАЛЫҚ РЕТТЕУ
МАКРОЭКОНОМИЧЕСКОЕ РЕГУЛИРОВАНИЕ**

Амантай А.А., Калькова Б.Б. Развитие человеческого
капитала и обучение на протяжении всей жизни с учетом
прогнозирования потребности трудовых ресурсов в условиях
цифровизации..... 22

Амантай А.А., Калькова Б.Б. Цифрландыру жағдайында
еңбек ресурстарының қажеттілігін болжауды ескере отырып,
адами капиталды дамыту және өмір бойы оқыту

Amantay A., Kalykova B. Development of human capital and
lifelong learning, taking into account the forecasting of the needs of
labor resources in the context of digitalization

Nuralov A., Dzhubaliev Z.U. Influence of digital innovations on
the development of marketing activities of companies..... 30

Нуралов А., Джубалиева З.У. Цифрлық инновациялардың
компаниялардың маркетингтік қызметін дамытуға әсері

Нуралов А., Джубалиева З.У. Влияние цифровых инноваций
на развитие маркетинговой деятельности компаний

Мукушев М.Е., Нурғалиева А.М., Абжалелова Ш.Р.
Разработка финансовых стратегий на предприятии в
кризисный период..... 36

Мукушев М.Е., Нурғалиева А.М., Абжалелова Ш.Р.
Дағдарыс кезеңінде кәсіпорында қаржылық стратегияларды
әзірлеу

педагогикалық университетінің
«Ұлағат» баспасы
**Казахский национальный
педагогический университет имени
Абая**
ВЕСТНИК
Серия «Экономическая»
№ 1 (79), 2024

Выходит с 2003 года.
Периодичность – 4 номера в год

РЕДАКЦИОННЫЙ СОВЕТ

Главный редактор:
Канабекова М.А. –
к.э.н., КазНПУ имени Абая
Зам. главного редактора:
Алпысбаев К.С. – *PhD,*
КазНПУ имени Абая
Ответственный секретарь
Адельбаева А.К. – *магистр,*
КазНПУ имени Абая

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ

Филип Рожон – *д.э.н., профессор*
Университета Пуатье (Франция)
Череп А.В. – *д.э.н., профессор,*
Запорожский национальный
университет (Украина)
Лиман И.А. – *д.э.н., профессор,*
Тюменский государственный
университет (Россия)
Маманазаров А.Б. – *к.э.н., филиал*
Московского университета имени
М.В. Ломоносова (Узбекистан)
Оралбаева Ж.З. – *к.э.н.,*
ассоциированный профессор, Казахский
национальный университет имени эл-
Фараби
Джакишева У.К. – *к.э.н., и.о.*
ассоциированный профессор,
КазНПУ имени Абая

© **Казахский национальный
педагогический университет
имени Абая, 2024**

Зарегистрировано в Министерстве
культуры и информации Республики
Казахстан 8 мая 2009 г. №10100-Ж

Подписано в печать 29.03.2024.
Формат 60x84 ¹/₈. Объем 9.0 уч.-изд.л.
Тираж 300 экз. Заказ 219.

050010, г. Алматы,
пр. Достык, 13. КазНПУ им. Абая

Mukushev M.Y., Nurgalieva A.M., Abzhalilova Sh. R.
Development of financial strategies to ensure stability during the
crisis period

Тұрсынжан Н.С., Досжан Р.Д. Абжалелова Ш.Р.
Эффективное управления персоналом в обеспечении
устойчивости организации..... 40
Тұрсынжан Н.С., Досжан Р.Д. Абжалелова Ш.Р. Ұйымның
тұрақтылығын қамтамасыз етуде персоналды тиімді басқару
Tursynzhan N. S., Doszhan R. D., Abzhalilova Sh. R. Effective
personnel management in ensuring the sustainability of the
organization

Ван Цзюнь, Джакишева У.К. Инвестиционная политика
Казахстана: основные направления перспективы роста..... 45
Ван Цзюнь, Джакишева У.К. Қазақстанның инвестициялық
саясаты: негізгі даму бағыттары мен перспективалары
Wang Jun, Dzhakisheva U.K. Investment policy of Kazakhstan:
main directions and prospects of growth

ЖАС ҒАЛЫМДАРДЫҢ МІНБЕСІ ТРИБУНА МОЛОДЫХ УЧЕНЫХ

Құрмантаева А.Ж. Бюджеттік процестегі проблемалар және
оларды шешу жолдары..... 52
Құрмантаева А.Ж. Проблемы бюджетного процесса и пути
их решения
Kurmantaeva A.Zh. The problem of the budgetary process and
puti ix solution

Сапарбаева А.М. Ақша қаражаттары есебінің экономикалық
мәні және нормативтік құқықтық реттеу..... 57
Сапарбаева А.М. Экономическая сущность и нормативное
правовое регулирование учета денежных средств
Saparbayeva A.M. The economic essence of cash accounting and
regulatory legal regulation

Маткаримова Л.К. Өндірісті жаңғырту..... 66
Маткаримова Л.К. Модернизация производства
Matkarimova L. Modernization of production

Авторлар туралы мәлімет..... 71
Сведения об авторах
Information about author

Издательство «Улагат» Казахского
национального педагогического
университета имени Абая
**Abai Kazakh National Pedagogical
University**

BULLETIN

**Series of «Economic»
№ 1 (79), 2024**

Periodicity – 4 numbers in a year.
Publishing from 2003.

EDITORIAL BOARD:

Chief editor

Kanabekova M.A. – *Candidate of
Economic sciences, Abai KazNPU;*

Deputy Chief Editor

Alpysbaev K.S. – *PhD, Abai KazNPU;*

Executive Secretary

Adelbaeva A.K. – *master of Economic
sciences, Abai KazNPU.*

EDITORIAL TEAM:

Philippe Rojon – *PhD, professor,
University of Poitiers, France;*

Cherep A.V. – *Doctor of Economic
sciences, Professor, Zaporozhye National
University; Ukraine;*

Liman I.A. – *Doctor of Economic sciences,
Professor, Tyumen State University; Russia;*

Mamanazarov A.B. – *Doctor of Economic
sciences, Branch of Moscow State
University named after M.V. Lomonosov,
Uzbekistan;*

Oralbaeva Zh.Z. – *Candidate of Economic
sciences, Associate professor,
Al-Farabi KazNU;*

Dzhakisheva U.K. – *Candidate of
Economic sciences, Acting Associate
Professor,
Abai KazNPU*

**© Abai Kazakh National Pedagogical
University, 2024**

The journal is registered by the
Ministry of Culture and Information RK
8 May 2009. №10100-Ж

Signed to print 29.03.2022.
Format 60x84 ¹/₈. Volume – 9.0 publ.
literature. Edition 300 num. Order 219.

050010, Almaty, Dostyk ave., 13.
KazNPU after Abai
Publishing house «Ulagat» Kazakh National
Pedagogical University after Abai

ТЕОРИЯ ЖӘНЕ ӘДІСТЕМЕ ТЕОРИЯ И МЕТОДОЛОГИЯ

МРНТИ 21.41.63

Т.Кәмілжан¹, М.А. Канабекова¹

¹Абай атындағы Қазақ Ұлттық Педагогикалық Университеті, Алматы қ., Қазақстан

ИННОВАЦИЯЛЫҚ-БАҒДАРЛЫ ЭКОНОМИКАНЫ ҚАЛЫПТАСТЫРУДА ШАҒЫН КӘСІПКЕРЛІКТІ МЕМЛЕКЕТТІК ҚОЛДАУ

Аңдатпа

Қазақстанда инновациялық дамудың жаңа стратегиясын іске асыру технологиялық болжауды, мақсатты технологиялық бағдарламаларды, халықаралық сарапшылардың мәліметтер базасын, халықаралық технологиялар трансферті орталықтарын, инновациялық технопарктері, салалық дизайн бюроларын, кеңселер мен коммерцияландыру орталықтарын қамтуы керек.

Шағын және орта бизнес ұйымдарын мемлекеттік қолдау аясында олардың қызметін қаржыландыру мен несиелендірудің бірнеше бағдарламалары бар.

«Бизнестің жол картасы 2025» бағдарламасы аясында кәсіпкерлікке, бизнес жобаларға пайыздық мөлшерлемелер бойынша субсидиялар қарастырылған. Бұл бағдарлама 2010 жылдан бастап жұмыс істейді және осы уақыт ішінде құны 2,2 триллион теңгеден асатын 15 мыңға жуық жобаларға субсидияларды мақұлдады, берілген субсидиялар 250 миллиардтан асады.

«Еңбек» бағдарламасы аясында жаңадан бастаушылар да, жұмыс істеп тұрған кәсіпкерлер де несие ала алады. Бағдарламада салалық шектеулер қарастырылмаған, тек аймаққа байланысты несиенің максималды мөлшеріне шектеу бар. Бұл бюджеттік бағдарлама шағын бизнес нарығын дамытуға, жеке бизнесін ашуға және дамытуға ниет білдіретін өзін-өзі жұмыспен қамтығандарға көмектесуге арналған.

Түйін сөздер: шағын және орта бизнес, инновация, бизнесті дамыту тетіктері, ғылымисыйымдылық, білім, мемлекеттік қолдау.

Т.Кәмілжан¹, М.А. Канабекова¹

¹ *Казахский Национальный Педагогический Университет имени Абая
г. Алматы, Казахстан*

ГОСУДАРСТВЕННАЯ ПОДДЕРЖКА МАЛОГО ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА В ФОРМИРОВАНИИ ИННОВАЦИОННО-ОРИЕНТИРОВАННОЙ ЭКОНОМИКИ

Аннотация

Реализация новой стратегии инновационного развития в Казахстане должна включать технологическое прогнозирование, целевые технологические программы, базы данных международных экспертов, международные центры трансферта технологий, инновационный технопарк, отраслевые дизайнерские бюро, офисы и центры коммерциализации.

В рамках государственной поддержки организаций малого и среднего бизнеса существует несколько программ финансирования и кредитования их деятельности.

В рамках программы «Дорожная карта бизнеса 2025» предусмотрены субсидии по процентным ставкам на предпринимательство, бизнес проекты. Данная программа действует с 2010 года и за это время одобрила субсидии почти на 15 тысяч проектов стоимостью более 2,2 триллиона тенге, предоставленные субсидии превысят 250 миллиардов.

В рамках программы «Еңбек» взять кредит могут как новички, так и действующие предприниматели. Программа не предусматривает отраслевых ограничений, только ограничение на максимальную сумму кредита в зависимости от региона. Эта бюджетная программа предназначена для помощи самозанятым, желающим развивать рынок малого бизнеса, открывать и развивать свой собственный бизнес.

Ключевые слова: малый и средний бизнес, инновации, механизмы развития бизнеса, знания, государственная поддержка.

T.Kamulijang¹, Kanabekova M.A.¹

¹Kazakh National Pedagogical University named after Abai, Almaty, Kazakhstan

STATE SUPPORT FOR SMALL BUSINESSES IN THE FORMATION OF AN INNOVATION-ORIENTED ECONOMY

Abstract

The implementation of the new strategy for innovative development in Kazakhstan should include technological forecasting, targeted technological programs, databases of international experts, international technology transfer centers, an innovative technology park, industry design bureaus, offices and commercialization centers.

Within the framework of state support for small and medium-sized businesses, there are several programs for financing and lending to their activities.

Within the framework of the «Business roadmap 2025» program, subsidies for entrepreneurship and business projects at interest rates are provided. This program has been operating since 2010 and during this time has approved subsidies for about 15 thousand projects worth more than 2.2 trillion tenge, subsidies provided exceed 250 billion tenge.

Within the framework of the «Enbek» program, both beginners and existing entrepreneurs can get a loan. The program does not provide for industry restrictions, there is only a limit on the maximum loan amount depending on the region. This budget program is designed to help self-employed people who intend to develop the small business market, open and develop their own business.

Keywords: Small and Medium-Sized Businesses, Innovation, Business Development Mechanisms, Knowledge, government support.

Қазақстанда инновациялық дамудың жаңа стратегиясын іске асыру технологиялық болжауды, мақсатты технологиялық бағдарламаларды, халықаралық сарапшылардың мәліметтер базасын, халықаралық технологиялар трансферті орталықтарын, инновациялық технопаркті, салалық дизайн бюроларын, кеңселер мен коммерцияландыру орталықтарын қамтуы керек.

Шағын және орта бизнес ұйымдарын мемлекеттік қолдау аясында олардың қызметін қаржыландыру мен несиелендірудің бірнеше бағдарламалары бар.

«Бизнестің жол картасы 2025» бағдарламасы аясында кәсіпкерлікке, бизнес жобаларға пайыздық мөлшерлемелер бойынша субсидиялар қарастырылған. Бұл бағдарлама 2010 жылдан бастап жұмыс істейді және осы уақыт ішінде құны 2,2 триллион теңгеден асатын 15 мыңға жуық жобаларға субсидияларды мақұлдады, берілген субсидиялар 250 миллиардтан асады.

«Еңбек» бағдарламасы аясында жаңадан бастаушылар да, жұмыс істеп тұрған кәсіпкерлер де несие ала алады. Бағдарламада салалық шектеулер қарастырылмаған, тек аймаққа байланысты несиенің максималды мөлшеріне шектеу бар. Бұл бюджеттік бағдарлама шағын бизнес нарығын дамытуға, жеке бизнесін ашуға және дамытуға ниет білдіретін өзін-өзі жұмыспен қамтығандарға көмектесуге арналған.

Бағдарламалар бюджеттік қаражаттарды тарту арқылы және «Даму» кәсіпкерлікті дамыту қоры арқылы жүзеге асырылады, ол бюджеттен және халықаралық көздерден қаражат тартады, сондай-ақ оларды қазақстандық банктермен бірге бизнеске беру үшін жеңілдетілген қаржыландыруды қамтамасыз

етеді. Қол жетімді мемлекеттік несиелеу бағдарламаларының тізімі неғұрлым кең және мамандандырылған бағыттарды қамтиды.

Орталық мемлекеттік және жергілікті атқарушы органдар, ұлттық компаниялар мемлекеттік және үкіметтік бағдарламалар, аумақтарды дамыту бағдарламалары шеңберінде жобаларды іске асырған кезде халықты жұмыспен қамту орталықтарының жолдамалары бойынша жобаларға жұмысқа орналасу үшін Бағдарламаға қатысушыларға құрылыс және реконструкциялау кезінде – жаңадан құрылатын жұмыс орындарының кемінде 10%-ын, күрделі, ағымдағы жөндеу және абаттандыру кезінде жаңадан құрылатын жұмыс орындарының кемінде 15%-ын ұсынуды қамтамасыз етеді [1, б.17].

Қазақстанның экономикалық саясатындағы басымдықтардың бірі шағын және орта бизнесті дамыту болып табылады. Қазақстандағы ШОБ-ты мемлекеттік қолдаудың негізгі бағыттарына қаржылық қолдау, кепілдендірілген несиелер беру, субсидиялау кіреді. Мемлекеттік бағдарламалардың шарттары бойынша 7-10 жылға дейінгі ұзақ мерзімді қаржыландыру маңызды рөл атқарды.

Соңғы жеті жыл ішінде Үкімет «Даму» Қоры арқылы ШОБ қаржыландырумен айналысып келеді. ШОБ-ты қолдау бағдарламаларының бюджеті 7 жылға 652,8 млрд. теңгені құрады:

– 204,9 млрд теңге - «Бизнестің жол картасы 2025» мемлекеттік бағдарламасы (субсидиялар мен кепілдіктер);

– 200 млрд теңге - Қазақстан Республикасының Ұлттық қорынан ШОБ-ты өңдеуші өнеркәсіпті қолдау үшін;

– 187,1 млрд теңге - халықаралық қаржы институттарынан (Азия Даму Банкі, Европа даму мен құрылымдау банкі, Біріккен Ұлттар Ұйымының даму бағдарламасы);

– 1,3 млрд теңге - «Еңбек» мемлекеттік бағдарламасы;

– 2,3 млрд теңге - «Нұрлы жер» мемлекеттік бағдарламасы;

– 57,2 млрд теңге - «Даму» қоры қаражаты.

Бұл шаралар 7 жыл ішінде жалпы сомасы 3,2 трлн. теңгеге 65,6 мың ШОБ жобаларын қаржыландыруға мүмкіндік берді, оның ішінде өңдеу өнеркәсібінде 1,6 трлн. теңгенің 10,2 мың жобасы.

Шағын инновациялық кәсіпкерлік секторы өсуінің негізгі ресурсы несие болып табылады. Сондықтан мемлекеттік бағдарламалар шеңберінде шағын кәсіпкерліктің несиеге қол жетімділігін кеңейтуге басты назар аударылды.

2012-2022 жылдары екінші деңгейлі банктер шағын кәсіпкерлікті мөлшерлемені субсидиялау, несиеге кепілдік беру, қаржыларды шартты орналастыру сияқты құралдарды пайдаланып, мемлекеттік қолдау шараларын жүргізді.

Осы уақыт ішінде инвестициялардың бүкіл нарықтық көлемі 104% ұлғайған кезде, шағын бизнеске тартылған инвестициялардың жылдық көлем 131%-ға өсті. Осының арқасында шағын кәсіпкерлікке салынған инвестициялардың жалпы инвестиция көлеміндегі үлесі 33%-дан 38%-ға дейін өсті.

Мемлекеттік бағдарламалар көмегімен өңдеу өнеркәсібінде инвестициялар көлемі жеті жылда 103% өсті, инвестициялардың жалпы көлеміндегі осы саладағы инвестициялардың үлесі 11% деңгейінде қалды.

Кәсіпорындар инвестициялық қызметке көбірек қарыз қаражаттарын тарта алды: жеті жыл ішінде қарыз қаражаты есебінен инвестициялардың жылдық көлемі 30% өсіп, 876 млрд. теңге деңгейіне жетті. Қарыз қаражаты есебінен салынған инвестициялардың үлесі инвестициялардың жалпы көлемінде 8% құрады [1, б.28].

Өңдеуші сектордың тұрақты өсуіне және бәсекеге қабілеттілігіне әлемдік дамыған нарыққа қол жеткізе отырып, орта, жоғары технологиялық өнім шығаруға бағытталған технологиялық дамыған индустрия құру, жұмыс істеп тұрған кәсіпорындардың негізгі қорларын қайта құру және цифрландыру арқылы қол жеткізеді.

Шағын және орта бизнес секторы қарқындылығымен, икемділігімен, инновациялық белсенділігімен, жаңа өндірістерді тез құру және жаңа жұмыс орындарын құру қабілетімен ерекшеленеді.

Шағын кәсіпорындар жоғары экономикалық тиімділікті қамтамасыз етіп қана қоймай, сонымен қатар жоғары технологиялық өнімдер мен технологиялық үдерістерді енгізуге тиімді. Шағын кәсіпорындар ғылым, өндіріс және нарық арасында байланыстырушы рөл атқарады.

Аймақ экономикасының инновациялық дамуына тартылатын қаржылар мемлекеттік деңгейде ұйымдастырылады.

Қазіргі кезде Шығыс Қазақстан облысы шағын инновациялық кәсіпкерлікті дамытудың негізгі көрсеткіштері бойынша Қазақстан аймақтары үшін мақсатты индикаторлардан едәуір артта қалып отыр. Инновациясы бар кәсіпорындардың жалпы ұйым санындағы үлесі 2020 жылы 7,3%-ды ғана құрады. Сондықтан инновациялық қызметті мемлекеттік ынталандыру құралдарын кеңейтуді, оның ішінде шағын және орта кәсіпкерлікті қолдау бағдарламасы аясында, кластерлік даму орталықтарын құру, шағын инновациялық кәсіпорындарға арналған арнайы білім беру бағдарламаларын іске асыру қажет.

Көрсетілген шараларды іске асырудың нәтижесі экономикалық өсімдегі инновациялық фактор үлесінің күрт артуына ықпал етеді. Мақсатты бағдарламаға сәйкес, зерттелетін ұйымдардың жалпы санындағы технологиялық инновацияларды жүзеге асыратын ұйымдардың үлесі 2023 жылға қарай 28%-ке жету жоспарланып отыр.

Кесте 1. Шығыс Қазақстан облысында шағын және орта кәсіпкерлікті қолдауға жұмсалған қаржылар құрылымы

Қаржылар, млн теңге	2019 жыл	2020 жыл	2021 жыл	2022 жыл	2023 жыл	2023 жылы 2019 жылға қарағанда
Несиелеу	7351	7642	22135	19173	14294	194,4%
Субсидиялау	1367	1587	2016	1595	2496	182,5%
Кепілдеме	993	1040	771	1687	5644	5,5 есе
Барлығы	9 711	10 269	24 922	22 455	22 434	2,3 есе

Ескерту – Әдебиет негізінде құралған [1,б. 42]

1-кестеден соңғы жылдардағы шағын және орта кәсіпкерлікті қолдауға жұмсалған қаржылар құрылымын көруге болады. Несиелеуге кеткен қаржылар мөлшері 2023 жылы 2019 жылмен салыстырғанда 94,4%-ті өсіп отыр. Субсидиялау мөлшері де жыл сайын артып келеді. 2023 жылы 2019 жылға қарағанда 82,5%-ға көп. Кепілдеме мөлшерінің 5,5 есеге артқанын байқаймыз.

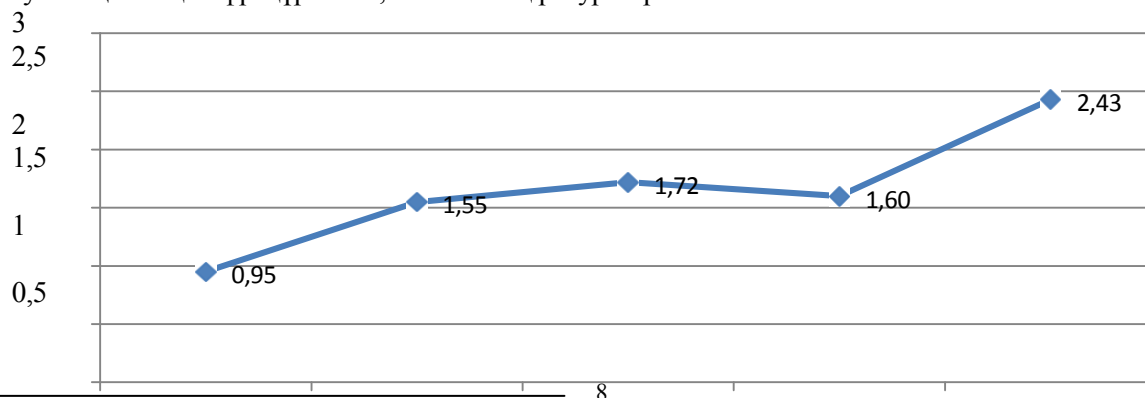
Шағын кәсіпкерліктің несиеге қол жетімділігі оның инвестициялық қызметін белсенді етті. 2015-2023 жылдары шағын бизнестің негізгі капиталына салынған инвестициялар айтарлықтай өсті. Мемлекеттік бағдарламалардың өңдеу өнеркәсібіне баса назар аударуы осы салаға инвестициялардың өсуіне түрткі болды. Кәсіпорындар инвестициялық қызметке көбірек қарыз қаражаттарын тарта алды. Кәсіпкерлердің белсенді инвестициялық қызметі жаңа өндірістік кәсіпорындар санының артуына себеп болды. Жаңа жұмыс орындары ашылып, шағын кәсіпкерліктің жұмыспен қамтуға қосқан үлесі 38,1%-ды құрады.

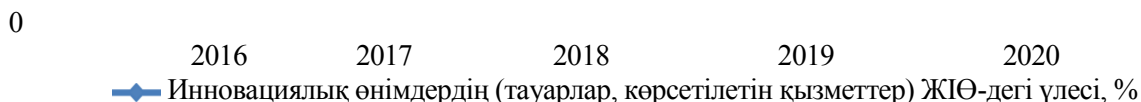
Инновациялық жобаны іске асыруды, зерттеу немесе жаңа технологияны, эксперименттік үлгіні игеруді күрделі қаржы салу, қолдаусыз мүмкін емес.

Қазіргі кезде инновациялық кәсіпкерлерді дамытуда мемлекеттік қолдау бағдарламаларының әсерінің тиімділігі төмен деген қорытынды жасауға болады. Қазақстан барлық мемлекеттік күшті соларға шоғырландырып, бәсекеге қабілетті өндірістерді ғана қолдауға тырысуы керек. Барлық басқа салаларда инновациялық сатыға жетудің классикалық жолымен, яғни экономикалық дамудың инновациялық кезеңіне жету арқылы өткен дұрыс [2].

Инновациялық өнімдердің (тауарлар, көрсетілетін қызметтер) 2019-2023 жылдардағы ЖІӨ-дегі үлесін 1- суреттен көруге болады. ЖІӨ-дегі инновациялық өнімдердің үлесі жыл сайын өсіп келе жатқанын байқауға болады. 2023 жылы инновациялық өнімдер барлық өнімдердің 2,43%-ын құрады. Бірақ, еліміздің нарығы үшін бұл өте аз көрсеткіш.

Инновациялық кәсіпкерлікті дамытуға мемлекеттік қолдау бағдарламаларының әсер ету жағдайларын анықтайтын ұзақ мерзімді тұжырымдамада Қазақстанға тән негізгі бәсекелестік артықшылықтар дұрыс көрсетілген: ғылыми-техникалық кешен, іргелі ғылым, бірегей технологиялар және жоғары білікті кадрлар, ұлттық масштабтағы мәселелерді шешу тәжірибесі, дамыған көлік-коммуникациялық инфрақұрылым, шикізаттық ресурстар.

Сурет 1. Инновациялық өнімдердің (тауарлар, көрсетілетін қызметтер) ЖІӨ-дегі үлесі, %

Инновациялық кәсіпкерлікті дамытуға мемлекеттік қолдау бағдарламаларының әсер етуінің жаһандық мақсаттары дұрыс қойылды: дамудың инновациялық жолына көшу, ЖІӨ мен халықтың әлауқатының артуы, өндіріс көлемінің артуы, жоғары технологиялық экспорттың өсуіне байланысты еңбек бөлінісіндегі көрнекті орын [3].

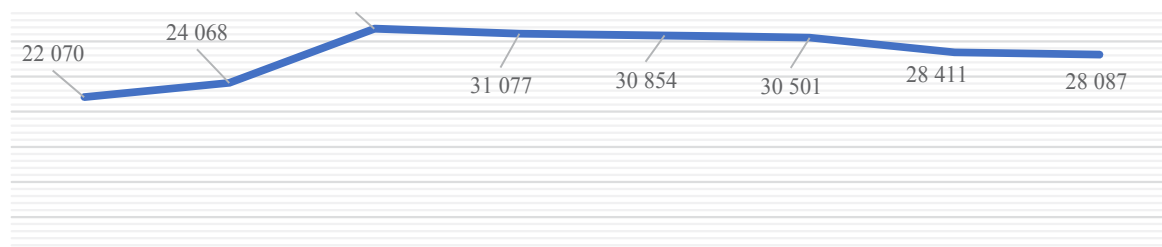
Шағын кәсіпкерлікті қолдаудың мемлекеттік саясаты - бұл мемлекеттің әлеуметтік-экономикалық саясатының дербес жүйелік бағыты. Шағын кәсіпкерліктің дамуына, әсіресе максималды әлеуметтік-экономикалық нәтиже беретін қызмет салаларында қолайлы жағдай жасау қағидаларына негізделген.

Мемлекеттік қолдаудың икемді және тиімді жүйесі қалыптасып келеді, оның ерекшелігі инновациялық компонентті үнемі нығайту болып табылады. Елімізде шағын инновациялық кәсіпкерліктің мәселелерін шешуге ықпал ететін жетілдірілген құқықтық актілер жиынтығы әзірленуде.

Инновациялық қызметті жандандыру үшін бәсекеге қабілетті жаңа өнімдер шығаратын және озық технологияларды қолданатын компанияларға мүлікке жеңілдетілген салық салуды қолдануы керек.

Кәсіпорындардың инновациялық белсенділігінің артуына кедергі болатын негізгі факторлар ретінде мыналарды айтуға болады: инвестициялау және несиелеу шарттары қолайсыз; клиенттердің төлем қабілеттілігінің жеткіліксіздігі; инновацияның жоғары құны; меншікті қаржы ресурстарының жеткіліксіздігі; мемлекет тарапынан төмен қаржылық қолдау [4].

Инновациялық қызметті мемлекеттік реттеу коммерцияландырудың үлкен деңгейіндегі жеке инновациялық жоғары тиімді жобаларды қолдау түрінде де көрінуі мүмкін. Мемлекеттік қолдау үшін инновациялық жобаларды іріктеудің бәсекеге қабілетті жүйесі үнемі жетілдіріліп отыруы өте маңызды. Жобаның инновациялық өніміне кепілдендірілген нарықтық сұраныс болған кезде бюджеттен басымдықты қаржыландыру негізінде және кәсіпорындардың өз қаражаттары есебінен әзірленетін салыстырмалы түрде шағын және тез өтелетін инновациялық жобалардың үлесін арттыруға баса назар аударылады.

Сурет 2. Инновациялық белсенді бизнестер серпіні

Сонымен, Қазақстанда шағын және орта кәсіпкерліктің баяу, бірақ дұрыс қалыптасқандығын нақты айтуға болады. Шағын кәсіпкерлік субъектілерінің санындағы және ондағы жұмыспен қамтылғандар санындағы өзгерістер динамикасы осы көрсеткіштердің тұрақты өсу үрдісін айқындайды. Халықты өнімді жұмысбастылықпен қамтамасыз етуде отандық шағын кәсіпкерліктің рөлі маңызды екені ақиқат. Жұмыссыздықтың нақты деңгейінде (10 %-дан жоғары) жаңа жұмыс орындарымен қамтамасыз етудегі және кәсіпорындар мен ұйымдардағы штаттардың жаппай қысқаруына байланысты қоғамдағы шиеленісті төмендетудегі шағын бизнестің әлеуметтік функциясы өте жоғары маңызға ие. Инновациялық кәсіпкерлік экономикалық дамуды бірнеше есе ілгерілетеді. Сол себепті, бизнестің инновациялық дамуы экономиканың дамуына әкеледі. Ал ірі бизнеспен салыстырғанда шағын және орта бизнеске инновацияны ендіру тезірек. Соңғы 7 жылда инновациялық кәсіпкерлер белсенділік динамикасы өсуді көрсетеді (сурет 2).

Шағын және орта бизнестің дамуы бірқалыпты динамиканы көрсетеді. Белсенділік саласы бойына ғылыми сыйымдылықты қажет етпейтін құрылыс, сауда және өзге салаларда шағын және орта бизнес шоғырланған. Инновациялық бизнестің даму деңгейі соңғы 5 жылда бірқалыпты төмен. Сол себепті, ҚР экономикасының инновациялық даму жағдайында ШОБ тиімділігін арттыру үшін нормативтік-құқықтық,

инновациялық, қаржылық және инфрақұрылымдық тетіктер бірін-бірі толықтыра отырып жүзеге асырылса, экономиканың инновациялық даму жағдайында ШОБ тиімділігі артады.

ҚР шағын және орта бизнес тиімділігін және инновациялық белсенділігін арттырудың тетіктері беріледі. Жоғарыдағы талдау нәтижесінде, ШОБ тиімділігіне әсер ететін нормативтік-құқықтық, инновациялық, экономикалық және инфрақұрылымдық тетіктердің маңызы жоғары болып келеді. Нормативтік-құқықтық тетік ішінде ҚР «Кәсіпкерлік кодексін» оңтайландыру қажеттігі, ҚР «Салық кодексінде» өзгертулер енгізу, яғни инновациялық бизнеспен айналысатын бизнес субъектілерін ынталандыру мақсатында салықтық жеңілдіктердің көзделуі керектігі, «Қаржы лизингі туралы» және т.б. заңнамалық құжаттарды қайта қарастыру ұсынылады.

Экономикалық тетік ішінде қаржылық- несиелік құралдарды жетілдіру, оның ішінде инновациялық бизнеске қатысты жаңа құралдарын табу және т.б.; экспортталатын тауарларға экономикалық жеңілдік құралдарын беру және т.б. көзделеді.

Инновациялық тетіктер ішінде венчурлық қорлар санын арттыру, инновациялық шағын бизнесті дамыту инвестициялық жобаларын енгізу, инновациялық бизнесті қолдауда салықтық жеңілдіктер және т.б. инновациялық технологияларға лизинг құралын қолдану және т.б.

Инфрақұрылымдық тетіктеріне бизнес-альянстарын құру; «бір терезе» принципін ұстану; кәсіпкерлік университеттер санын арттыру; «ШОБ қолдау бағдарламаларының нәтижелік орталықтарын» құру және т.б. жатқызуға болады.

Жалпы ШОБ тиімділігін арттыру тетіктері ұйымдастыру, жоспарлау және басқарудың формалары мен әдістерінің жүйесі болғандықтан, олардың басты мақсаты шағын және орта бизнес субъектілерінің тиімділігін арттыру және бизнес субъектілерінің дамуы үшін жағдай жасау болып табылады.

Бұдан басқа, бұл тетіктер инновациялық экспортқа шығарылатын, импортты алмастыратын отандық тауарлар бағыттарын негізге алуы қажет. Жоғарыда аталынған тетіктер жұмысы тиімді жүзеге асатын болса, болашақта бизнес субъектілерінің инновациялық белсенділігі артуына, кәсіпкерлікті қолдау заңнамасының жақсаруына, ШОБ субъектілерінің әсерінен әлеуметтік шиеліністің әлсіреуіне, отандық ШОБ субъектілері отандық тауарларды өндіруіне, өнімнің бәсекелесе алуына, бюджетке салықтық төлемдердің артуына, ШОБ дамыту инфрақұрылымының жаңа қарқынмен дамуына, ғылым мен бизнестің ара қатынасының күшеюіне және инновациялық қызмет пен тауардың, жаңа нарықтық пайда болуына алып келеді.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. «Даму» Қоры бағдарламаларының ШОБ секторын дамытуға және экономиканы артараптандыруға әсері (макрэкономикалық әсер): есебі. – 2023. [Электрондық ресурс]: <https://damu.kz/poleznaya-informatsiya/informatsiya-fonda/analitika.pdf>. (дата обращения 12.01.2024)
2. Шерова Г.К. Развитие малого инновационного бизнеса в Казахстане / Сихимбаев М.Р., Сихимбаева Д.Р. // *Международный журнал прикладных и фундаментальных исследований*. – 2020. – №7-1. – С. 150-153.
3. Nurlanova N.K. *Technological modernization of the regions of Kazakhstan based on smart specialization: Scenarios and implementation mechanisms [Text] / Russia:Trends and Development Prospects*. – 2021. – Vol. 113(1). – P. 1024 -1028.
4. Исакова М.С. Шағын кәсіпорындардың инновациялық әлеуетін арттыру жолдары/ Аманбаева А.А. // *Транзитная экономика*. – 2023. №3. - Б. 53 - 62.
5. Yushkova, V.V., Myazin, N.S., Davydov, V.V., Makeev, S.S., Rud, V.Y., & Switala, F. (2023, September). *Problems and main directions of innovative development of small and medium-sized businesses in agriculture of Russia*. In *IOP Conference Series: Materials Science and Engineering*, 940(1), 012045. IOP Publishing. [Электрон.ресурс]. – 2023. – URL: <https://doi.org/10.1088/1757-899X/940/1/012045>. (дата обращения 12.01.2024)

МРНТИ 06.81.12

З.Қ. Қадылбекова¹, К.Р. Касенов¹

¹Абай атындағы Қазақ Ұлттық Педагогикалық Университеті, Алматы қ., Қазақстан

КОРПОРАТИВТІК БАСҚАРУ: «ҚАЗАҚМЫС» КОРПОРАЦИЯСЫНЫҢ МЫСАЛЫНДА

Аңдатпа

Ғылыми мақала «Қазақмыс» корпорациясының мысалында корпоративтік басқару тетіктерін зерттейді. «Қазақмыс» корпорациясы Қазақстандағы мыс және басқа да түсті металдардың ірі өндірушілерінің бірі болып табылады. Қазіргі экономикалық орта контекстінде тиімді корпоративтік басқару компанияның тұрақты дамуын қамтамасыз етудің және барлық мүдделі тараптар үшін құнды барынша арттырудың негізгі элементі болып табылады. Мақалада басқару құрылымын, билік пен жауапкершілікті бөлуді, стратегиялық жоспарлауды, шешім қабылдауды, сондай-ақ ашықтық пен корпоративтік әлеуметтік жауапкершілік мәселелерін қоса алғанда, «Қазақмыс» корпорациясындағы корпоративтік басқарудың негізгі аспектілері талданады.

Сондай-ақ, мақалада ұйымдық құрылым, стратегиялық басқару, бақылау жүйесі және Корпорация ішіндегі шешім қабылдау механизмдері қарастырылады. Негізгі назар жаһандық нарықтар жағдайында корпоративтік басқарудың табыстылығына әсер ететін факторларды анықтауға аударылады.

Деректерді талдау және салыстырмалы талдау әдістерін қолдану арқылы мақала шешімдердің ашықтығы, басқару құрылымы, дивидендтік саясат және корпоративтік жауапкершілік деңгейі сияқты акционерлердің мүдделеріне әсер етуі мүмкін басқарудың негізгі аспектілерін анықтауға тырысады.

Зерттеу компанияның ресми есептерін, академиялық басылымдарды және сараптамалық бағалауды талдауға негізделген. Зерттеу нәтижелері «Қазақмыс» корпорациясының корпоративтік басқару жүйесіндегі негізгі күшті тұстарын және әлеуетті осалдықтарын анықтауға мүмкіндік береді.

Түйін сөздер: Қазақмыс, ұжымдық басқару, акционерлар, логистика, басқару саясаты, стратегиялық басқару, корпоративтік жауапкершілік.

Қадылбекова З.Қ.¹, Касенов К.Р.¹

¹Казахский национальный педагогический университет имени Абая, г.Алматы, Казахстан

КОРПОРАТИВНОЕ УПРАВЛЕНИЕ: НА ПРИМЕРЕ КОРПОРАЦИИ «КАЗАХМЫС»

Аннотация

Научная статья исследует механизмы корпоративного управления на примере корпорации «Казахмыс». Корпорация «Казахмыс» представляет собой одного из крупнейших производителей меди и других цветных металлов в Казахстане. В контексте современной экономической среды, эффективное корпоративное управление является ключевым элементом обеспечения устойчивого развития компании и максимизации стоимости для всех заинтересованных сторон. В статье проанализированы основные аспекты корпоративного управления в корпорации «Казахмыс», включая структуру управления, распределение власти и ответственности, стратегическое планирование, принятие решений, а также вопросы прозрачности и корпоративной социальной ответственности.

Также в статье рассматривается организационная структура, стратегическое управление, система контроля и механизмы принятия решений внутри корпорации. Основной акцент сделан на выявлении факторов, влияющих на успешность корпоративного управления в условиях глобальных рынков.

Через применение методов анализа данных и сравнительного анализа статья стремится выявить ключевые аспекты управления, которые могут повлиять на интересы акционеров, такие как прозрачность решений, структура управления, дивидендная политика и уровень корпоративной ответственности.

Исследование базируется на анализе официальных отчетов компании, академических публикаций и экспертных оценок. Результаты исследования позволяют выявить основные сильные стороны и потенциальные уязвимости в системе корпоративного управления «Казакмыс».

Ключевые слова: Казакмыс, корпоративное управление, акционеры, логистика, политики управления, стратегическое управление, корпоративная ответственность.

Kadylbekova Z.K.¹, Kasenov K.R.¹

¹*Kazakh National Pedagogical University named after Abai, Almaty, Kazakhstan
г. Алматы, Казахстан*

CORPORATE GOVERNANCE: ON THE EXAMPLE OF THE «KAZAKHMYYS» CORPORATION

Abstract

The article explores the mechanisms of corporate governance on the example of the Kazakhmys Corporation. Kazakhmys Corporation is one of the largest producers of copper and other non-ferrous metals in Kazakhstan. In the context of the modern economic environment, effective corporate governance is a key element in ensuring the sustainable development of the company and maximizing value for all stakeholders. The article analyzes the main aspects of corporate governance at Kazakhmys Corporation, including the management structure, distribution of power and responsibility, strategic planning, decision-making, as well as issues of transparency and corporate social responsibility.

The article also discusses the organizational structure, strategic management, control system and decision-making mechanisms within the corporation. The main focus is on identifying the factors influencing the success of corporate governance in global markets.

Through the use of data analysis and comparative analysis methods, the article seeks to identify key aspects of management that may affect the interests of shareholders, such as transparency of decisions, management structure, dividend policy and the level of corporate responsibility.

The research is based on the analysis of official company reports, academic publications and expert assessments. The results of the study allow us to identify the main strengths and potential vulnerabilities in the Kazakhmys corporate governance system.

Key words: Kazakhmys, corporate governance, shareholders, logistics, management policies, strategic management, corporate responsibility

«Қазақмыс» тобы – негізгі активтері тау-кен өндіру саласында және түсті металлургияда интеграцияланған холдинг. «Қазақмыс» пайдалы қазбаларды өңдеу саласында орасан зор тәжірибеге ие және өз қызметін Қазақстан Республикасының аумағында жүзеге асырады. Қазіргі уақытта «Қазақмыс» жер қойнауын пайдалануға арналған 30-дан астам келісімшарт негізінде пайдалы қазбаларды барлау мен өндіруді жүргізеді. Сондай-ақ «Қазақмыс» жоғары өндірістік және ғылыми-техникалық әлеуетке, қажетті энергетикалық және отын ресурстарына, заманауи технологиялық және телекоммуникациялық желілерге, білікті кадрларға ие - өндіріс көлемін одан әрі дамыту және ұлғайту үшін қажет нәрсенің бәрі.

Топ өз қызметін тау-кен өндіру саласында жүзеге асырады, топтың негізгі қызмет түрі: мыс кенін катодты мыс пен мыс катанкасына өндіру және қайта өңдеу, бағалы металдарды және мыс өндіру мен қайта өңдеу нәтижесінде алынатын басқа да қосымша өнімдерді аффинаждау (фр. affinage, affiner — «тазарту») - кейбір ауыр металдарды қоспалардан тазартудың металлургиялық процесі) болып табылады.

Топтың негізгі салалық бағыттары:

- Кеніштер. Біздің кеніштер мыс, сондай-ақ мырыш, алтын және күмісті ілеспе өнім ретінде өндіру бойынша өндірістік қызметіміз үшін негізгі кәсіпорындар болып табылады.

- Логистика. Біз өз кешенімізді қосалқы өндірістер, оның ішінде топтың кәсіпорындары арасында шикізатты тасымалдауға арналған инфрақұрылым арқылы басқарамыз.

- Байыту фабрикалары. Кенді өңдейтін фабрикалар. Кеніштерден ілеспе өнімдердің мыс балқыту зауыттарына арналған концентратқа дейінгі фабрикалар жұмыс атқарады.

Компанияның стратегиялық мақсаттары: топтың басты стратегиясы басымдылықтарды дамыту, қолданыстағы активтерді жаңғырту, жана, қуаттылығы жоғары экологиялық таза және қауіпсіз өндіріс орындарын көбейту.

- Минералды шикізат базасын кеңейту. Перспективалы кен орындарын барлау және жаңа кеніштер салу.

- Өндірісті кешенді жаңғырту. Өзіндік құнның төмендеуі және экологиялық көрсеткіштердің жақсаруымен бір мезгілде металдарды шығарудың артуы.

- Әлеуметтік жауапкершілік, экология және еңбек қауіпсіздігі. Қатысу аймақтарын тұрақты дамытуға назар аудару қызметкерлердің өмір сүру және еңбек жағдайларын кешенді жақсарту.

Жоғарыда көрсетілген топтың жалпы мақсаттары мен негізгі салалық бағыттарын ескере отырып, компанияның корпоративтік басқару жүйесін қарастырамыз.

Корпоративтік басқару - бұл барлық мүдделі тараптардың тиімділігін, ашықтығын және мүдделерін сақтауға бағытталған корпорациядағы басқару және бақылау жүйесі.

Корпоративтік басқарудың маңыздылығы компанияның тұрақты дамуын қамтамасыз ету, акционерлердің мүдделерін қорғау, заңнама мен әлеуметтік жауапкершілік нормаларын сақтау болып табылады.

Корпоративтік басқару принциптері:

1. Ашықтық: Корпорация өзінің қызметі мен қаржылық жағдайы туралы ақпараттың барлық мүдделі тараптар үшін қол жетімділігін қамтамасыз етуі керек.

2. Жауапкершілік: компания басшылығы өз әрекеттері үшін акционерлерге, қызметкерлерге, клиенттерге және жалпы қоғамға жауап беруі керек.

3. Адалдық пен этика: басқарушылық шешімдер этикалық принциптер негізінде қабылдануы керек, ал компанияның қызметі заңдар мен халықаралық стандарттарға сәйкес келуі керек.

4. Стейкхолдерлік қызығушылық: Корпорация барлық мүдделі тараптардың, соның ішінде акционерлердің ғана емес, қызметкерлердің, клиенттердің, жеткізушілердің және жалпы қоғамның мүдделерін ескеруі керек.

5. Директорлар кеңесінің тәуелсіздігі: Директорлар кеңесі компанияның басқарушы құрылымдарынан тәуелсіз әрекет етуі және тұтастай алғанда компанияның мүддесі үшін шешім қабылдауы керек.

6. Заңдылықты сақтау: Корпорация өз қызметін жүзеге асыратын елдің заңнамасын, сондай-ақ халықаралық нормалар мен стандарттарды сақтауы керек.

Компанияның тұрақты дамуы үшін корпоративтік басқарудың маңызы зор: тиімді корпоративтік басқару инвесторлардың сенімін арттыруға, инвестициялау тәуекелдерін азайтуға, компанияның қаржылық нәтижелерін жақсартуға және оның нарықтағы беделін қалыптастыруға ықпал етеді.

Корпоративтік басқару сонымен қатар қызметкерлердің ынтасын арттыруға, мүдделі тараптармен өзара әрекеттесуді жақсартуға және бизнестің әлеуметтік жауапкершілігіне ықпал етеді.

Осылайша, корпоративтік басқарудың негізгі қағидаттарын түсіну және сақтау «Қазақмыс» компаниясын қоса алғанда, корпорациялардың тиімді және тұрақты дамуын қамтамасыз етуде шешуші рөл атқарады.

«Қазақмыс» корпорациялық тобының корпоративтік басқару құрылымы ҚР заңнамасына сәйкес келеді және топтың әртүрлі органдары арасындағы міндеттердің бөлінуін нақты айқындайды.

«Kazakhmys Corper» АҚ Корпоративтік басқару жүйесі компанияның негізгі қағидаттары мен стандарттарын белгілейді және өз қызметінде корпоративтік басқарудың жоғары деңгейін қалыптастыру мен дамыту үшін басшылыққа алынады. Компанияның корпоративтік басқару жүйесі ҚР қолданыстағы заңнамасына сәйкес әзірленген.

Сондай-ақ, елімізде дамып келе жатқан корпоративтік мінез-құлық практикасын, этикалық нормаларды, компаниялардың капитал нарығындағы қызметінің қажеттіліктері мен жағдайларын ескере отырып, оларды дамытудың ағымдағы кезеңінде мүдделі тұлғалар үшін нақтылайды.

Қоғам қызметінің ашықтығын қамтамасыз ету мақсатында топтың жарғысы мен ішкі өкімдік құжаттарының нормалары әділдік, адалдық, жауапкершілік, ашықтық, кәсібилік пен құзыреттілік қағидаттарына негізделген.

Корпоративтік басқару кодексінің барлық қағидаттары оны бекіткен сәттен бастап (19.06.2017 ж.) қазіргі уақытқа дейін сақталады.

Корпоративтік басқарудың негізі - топтың акционерлік құнын арттыруға, топтың күнделікті қызметінде корпоративтік басқарудың халықаралық нормалары мен стандарттарын қалыптастыруға, енгізуге және қолдануға бағытталған тиімді корпоративтік басқаруды белгілеу болып табылады.

Компания қолданыстағы және әлеуетті акционерлер, инвесторлар, серіктестер мен клиенттер үшін инвестициялық тартымдылықты арттыру мақсатында өз қызметінде тұрақты түрде жүреді, ол акционерінің құқықтары мен заңды мүдделерін және топтың мәртебесін құрметтеуге негізделген.

Топтарға корпоративтік басқару мына принциптер бойынша жүзеге асырылады:

- топ акционерінің құқықтары мен мүдделерін қорғау;
- директорлар кеңесі жүзеге асыратын тиімді корпоративтік басқару және бақылау;
- топтың қызметі және қаржылық ақпарат туралы ақпаратты ашудың ашықтығы мен объективтілігі;
- заңдылық және жоғары этикалық стандарттар;
- тиімді дивидендтік саясат;
- тиімді кадр саясаты;
- корпоративтік жанжалдарды сындарлы реттеу;
- қоршаған ортаны қорғау және корпоративтік әлеуметтік жауапкершілік [1].

Эмитенттің басқару органдарының құрылымы: жалғыз акционер-жоғары орган, директорлар кеңесі-басқару органы, басқарма-алқалы атқарушы орган.

01.01.2020 жылғы жағдай бойынша «бағалы қағаздардың орталық депозитарийі» АҚ ұсынған ақпарат бойынша: «Kazakhmys Copper» АҚ жалғыз акционері - Нидерланды заңнамасына сәйкес құрылған және өз қызметін жүзеге асыратын КСС В. V жауапкершілігі шектеулі жеке компания тіркелген.

«Kazakhmys Copper» ақ бағалы қағаздары – жай акциялар (ISIN kz1c00001379), жарияланған бағалы қағаздардың жалпы саны – 35,000,000,000, орналастырылған (сатылған) бағалы қағаздардың жалпы саны – 34,750,000,000 [1].

Есепті кезеңде акциялар орналастырылмады. Акцияларды сатып алу және оларды кейіннен қайта сату есепті кезеңде жүзеге асырылған жоқ. 2020 жылы орналастырылған акциялардың жалпы санының бес және одан да көп пайызы мөлшерінде акцияларға иелік ететін акционерлер құрамында өзгерістер болған жоқ.

«Kazakhmys Copper» АҚ мен «Қазақмыс» тобының компанияларына қатысты 2020 жылы елеулі айыппұлдар мен қаржылық емес санкциялар салынған жоқ. Сонымен қатар, заңнама талаптарын бұзғаны үшін шектеулі ықпал ету шаралары қолданылмады.

«Kazakhmys Copper» АҚ-да миноритарлық акционерлер жоқ, өйткені жоғары орган Жалғыз акционер болып табылады. 2020 жылы "Kazakhmys Copper" АҚ-ға қатысты бәсекелестік пен бәсекелестікке және монополияға қарсы заңнаманы бұзуға байланысты талқылаулар жоқ.

2020 жылы жалғыз акционер 4 (төрт) шешім қабылдады, онда төмендегі пункттер қаралды және оларға қатысты мына шешімдер қабылданды:

1. Директорлар кеңесін сайлау;
2. Топтың 2020-2022 жылдарға арналған қаржылық есептілігіне аудит жүргізу үшін аудиторлық ұйымның анықтамалары;
3. Топтың жылдық қаржылық есептілігін бекіту;
4. Топтың өткен қаржы жылындағы таза табысын бөлу тәртібін және бір жай жылға есептегендегі дивиденд мөлшерін айқындау акциясы;
5. Акционерлердің қоғамның және оның лауазымды тұлғаларының іс-әрекеттеріне өтініштері және оларды қарау қорытындылары [1].

Директорлар кеңесі жағдай бойынша (01.01.2020 жылы) жалғыз акционердің 19.06.2017 жылғы шешімімен топтың директорлар кеңесі өз құрамдарында 3 (үш) жыл мерзімге сайланады.

Осыған қоса, «Қазақмыс» корпорациясындағы ашықтық және есептілік (ай/жыл сайынғы) маңызды рөл алады.

«Қазақмыс» акционерлерді, инвесторларды, қызметкерлерді, клиенттерді және қоғамдық ұйымдармен бірге барлық мүдделі тараптарды өзінің қызметі, қаржылық жағдайы, стратегиялық жоспарлары және қабылданған шешімдері туралы ақпаратқа қол жеткізуді қамтамасыз етуге тиіс.

Сонымен қатар, компания өзінің қаржылық есептерін, аудиторлық қорытындыларын және басқа да тиісті ақпаратты заңнама мен халықаралық стандарттардың талаптарына сәйкес жариялауы керек.

Осылайша, ашықтық пен есептілік «Қазақмыс» корпорациясының қызметінде мүдделі тараптардың сенімін қамтамасыз етеді және оның тұрақты дамуына ықпал етеді.

Келесі ұжымдық басқару жүйесінде ерекше орын алатын құрылым – әлеуметтік жауапкершілік.

Корпоративтік әлеуметтік жауапкершілік (CSR) - бұл компанияның немесе корпорацияның стратегиясына әлеуметтік және экологиялық мәселелерді біріктіру және оның мүдделі тараптармен өзара

әрекеттесу принципіне негізделген бизнесті басқару тұжырымдамасы. CSR - қоршаған ортаны қорғау, әлеуметтік бағдарламаларды қолдау, жұмысшылардың құқықтарын сақтау, жергілікті қоғамдастықтың дамуына қатысу және бизнестің әлеуметтік жауапкершілігінің басқа аспектілерін қоса алғанда, кең ауқымды қызметті қамтиды [2].

CSR саласындағы «Қазақмыс» - тың бастамалары:

Қоршаған ортаны қорғау бастамасы бойынша «Қазақмыс» өзінің өндірістік қызметінің қоршаған ортаға теріс әсерін төмендетуге бағытталған заманауи технологиялар мен әдістерді белсенді түрде енгізуде. Бұл мыналарды қамтиды:

- Атмосфераға, су және топырақ ресурстарына шығарындылар мен ластануларды азайту жөніндегі шаралар.

- Энергия мен су шығынын азайту мақсатында энергияны үнемдейтін технологиялар мен ресурстарды басқару жүйелерін енгізу.

- Қоршаған ортаға әсерді азайту үшін қалдықтарды тиімді басқару және қайта өңдеу.

- Ресурстарды өндіру, өңдеу және тасымалдауды қоса алғанда, қызметтің барлық аспектілерінде қатаң экологиялық стандарттар мен нормативтерді сақтау [3].

Сондай-ақ, «Қазақмыс» компаниясы өз қызметін жүзеге асыратын жергілікті қоғамдастықтардың өмір сүру сапасын жақсартуға бағытталған бірқатар әлеуметтік бағдарламаларды іске асырады. Бұл бағдарламалар мыналарды қамтиды:

- Мектептерді салу мен жөндеуді, Оқу материалдары мен жабдықтарын сатып алуды қоса алғанда, білім беру мекемелеріне қаржылық қолдау көрсету.

- Жергілікті тұрғындар үшін сапалы медициналық көмек пен дәрі-дәрмектерге қол жеткізуді қамтамасыз ететін медициналық бағдарламалар.

- Жолдар, су құбыры жүйелері, энергетикалық нысандар және басқа да әлеуметтік инфрақұрылым нысандарын салу сияқты жергілікті инфрақұрылымды дамыту бастамалары.

- Жергілікті мәдениет пен спортты дамытуға, сондай-ақ қоғамдық Бірлік пен ынтымақтастықты арттыруға бағытталған мәдени және спорттық іс-шараларды қолдау.

Келесі бастама - аймақты дамытуға өз деңгейінде белсенді қатысу.

«Қазақмыс» өз кәсіпорындары орналасқан өңірлерді дамыту жөніндегі жобаларға белсенді қатысады, жұмыс орындарын құруға, инфрақұрылымға инвестициялауға және жергілікті кәсіпкерлерді қолдауға жәрдемдеседі. Олар төмендегілерді қамтиды:

- Кәсіптік оқыту және оқыту бағдарламалары арқылы жаңа жұмыс орындарын құру және жергілікті халықтың біліктілігін дамыту.

- Жолдарды, әуежайларды, порттарды және басқа да көлік инфрақұрылымы нысандарын салу және жаңарту сияқты инфрақұрылымдық жобаларға инвестициялар.

- Менторлық, қаржылық қолдау және оқыту бағдарламалары арқылы жергілікті кәсіпкерлерді қолдау және жергілікті бизнесті дамытуды ынталандыру.

Корпоративтік әлеуметтік жауапкершілік жөніндегі мұндай бастамалар «Қазақмыстың» өз операциялық өңірлерінде оң әлеуметтік үлесін құруға ықпал етеді, жергілікті қоғамдастықтардың өмірін жақсартады және олардың тұрақты дамуына ықпал етеді.

Компанияның корпоративтік басқару қағидаттарының сақталуын бағалау басқару құрылымын талдау, ақпараттың ашықтығы мен қолжетімділігін бағалау және заңнама мен стандарттарға сәйкестігін талдау бойынша қарастырылады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Қазақмыс корпорациясы, 2020 жылдың қорытындысы [Электрондық ресурс].-2020. - URL: kz.kazakhmys.com/ru/about. (дата обращения: 12.01.2024)

2. Юн Р.Б., Незаметдинов М.К., Шальтыкова М.К., Стратегия развития корпорации Казахмыс на 2004-2025 гг. - Горный журнал №5, 2005 ж. - С. 6-11

3. Танабаев М.Т. Анализ инвестиционной деятельности АО «Корпорация Казахмыс» - Горный журнал Казахстана МРНТИ: 52.01.75 – С. 55-60

МРНТИ 06.35.31

Э.О. Телагусова¹

¹ Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті,
Алматы қ., Қазақстан

ТАМАҚТАНУ ҰЙЫМДАРЫНДАҒЫ ЕСЕПТІҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Аңдатпа

Зерттеу нәтижесінде тамақтану кезінде бухгалтерлік есептің ерекшеліктері қарастырылды.

Қоғамдық тамақтандыру кәсіпорындарының шаруашылық қызметінің ерекшелігі бухгалтерлік есеп жүргізу ерекшеліктерін анықтайды. Бір жағынан, ол өндіріс процестерін, екінші жағынан сауда процестерін көрсетуге арналған.

Өз өндірісінің өнімдерімен қатар (тағамдар, бірінші, екінші, үшінші тағамдар, жартылай фабрикаттар, аспаздық өнімдер және т.б.) кейбір сатып алынған тауарлар (шырындар, Нан, кондитерлік өнімдер және т.б.) аспаздық өндеусіз сатылады. Тамақтандыру ұйымдарының бухгалтерлік есебі базалық нормалар бойынша құрылады. Алайда, салалық нюанстарды ескеру үшін заңнаманы бұзбайтын жеке бұйрықтар жасалады.

Сондай-ақ, дайын өнімге баға белгілеуде қиындықтар туындайды, экономика салаларының басқа субъектілерінен айырмашылығы, қоғамдық тамақтандыру кәсіпорындарында шығарылатын өнім бірлігінің құны есептелмейді. Бұл мақалада тамақтандыру ұйымдарында калькуляциялау әдістері қарастырылған.

Түйін сөздер: тамақтандыру ұйымдарындағы есеп, материалдар есебі, қорларды есепке алу, қорларды бағалау, қорлар аудиті, ұйым.

Телагусова Э.О.¹

¹ Казахский Национальный Педагогический Университет имени Абая,
г. Алматы, Казахстан

ОСОБЕННОСТИ УЧЕТА В ОРГАНИЗАЦИЯХ ОБЩЕПИТА

Аннотация

В результате исследования были рассмотрены особенности бухгалтерского учета в общепите.

Специфика хозяйственной деятельности предприятий общественного питания определяет особенности ведения бухгалтерского учета. С одной стороны, он призван отражать процессы производства, а с другой - процессы торговли.

Наряду с продукцией собственного производства (закусками, первыми, вторыми, третьими блюдами, полуфабрикатами, кулинарными изделиями и т.п.) реализуются без кулинарной обработки некоторые покупные товары (соки, хлеб, кондитерские изделия и др.).

Бухучёт общепита выстраивают по базовым нормам. Однако, чтобы учесть отраслевые нюансы, создают индивидуальные порядки, которые не нарушают законодательство.

Возникают также трудности при ценообразовании готовой продукции, специфика ценообразования данных субъектов от других субъектов отраслей экономики, себестоимость единицы выпускаемой

продукции на предприятиях общественного питания не исчисляется. В данной статье рассмотрены методы калькуляции в общепите.

Ключевые слова: учет в общепите, материалы, учет запасов, оценка запасов, аудит запасов, организация

Telagussova E.O.¹

¹ *Kazakh National Pedagogical University named after Abai,
Almaty, Kazakhstan*

FEATURES OF ACCOUNTING IN CATERING ORGANIZATIONS

Abstract

As a result of the study, the features of accounting in catering were considered. The specifics of the business activities of public catering enterprises determine the specifics of accounting. On the one hand, it is designed to reflect the processes of production, and on the other - the processes of trade.

Along with products of their own production (snacks, first, second, third courses, semi-finished products, culinary products, etc.), some purchased goods (juices, bread, confectionery, etc.) are sold without culinary processing.

Catering accounting is built according to basic standards. However, in order to take into account industry nuances, they create individual orders that do not violate the law.

There are also difficulties in pricing finished products, the specifics of pricing these subjects from other subjects of economic sectors, the cost of a unit of output at catering enterprises is not calculated. This article discusses the methods of calculation in catering.

Keywords: accounting in catering, materials, inventory accounting, inventory valuation, inventory audit, organization.

Қоғамдық тамақтандыру ұйымдары өндіріс, өз өндірісінің өнімдерін сату және тауар саудасы сияқты қызметтерді біріктіреді. Сондықтан мұндай ұйымдардың бухгалтерлік есебін жүргізудің өзіндік ерекшеліктері бар және соған сәйкес оны дұрыс ұйымдастыру бухгалтерлік есеп пәнінің өзекті мәселесі болып табылады.

Қазіргі таңда қоғамдық тамақтандыру ұйымдарының бухгалтерлік есебін жүргізудің нақты бір бекітілген моделі жасалмаған. Біз осы мақалада қоғамдық тамақтандыру орындарының қызмет ерекшеліктерін ескере отырып, олардың бухгалтерлік есебін жүргізу оңтайландыру жолдарын қарастырып өтеміз.

Кез-келген ұйымның бухгалтерлік есебін жүргізу кезінде әрдайым оның қызметінің ерекшеліктерін ескеріп отыру қажет, сол қызмет ерекшелігіне байланысты олардың бухгалтерлік есеп саясаты жасалуы тиіс.

Қоғамдық тамақтандыру (қоғамдық тамақтану) ұйымдарының бухгалтерлік есебінің негізгі міндеттерін атап өтейік:

- дайын өнімді өндіруге, қызмет көрсетуге, жұмыстарды орындауға жұмсалатын нақты шығыстардың уақтылы, толық және шынайы көрсету;
- өндірілетін өнімнің (жұмыстардың, көрсетілетін қызметтердің) нақты өзіндік құнын есептеу (калькуляциялау);
- басқарушыларға өндірістік процестерді басқару және шешім қабылдау үшін қажетті ақпаратты ұсыну;
- материалдық, еңбек және қаржы ресурстарының үнемді және ұтымды пайдаланылуын бақылау.[1]

Бұл міндеттерді шешу үшін ең алдымен біз қоғамдық тамақтандыру ұйымдарының қызметін реттейтін нормативтік-құқықтық актілерді қарастырып өтейік.

ҚР-дағы қоғамдық тамақтандыру кәсіпорындарын реттейтін негізгі нормативтік-құқықтық құжаттар:

- ҚР Азаматтық кодексі;

- ҚР Кәсіпкерлік Кодексі;
- «Сауда қызметін реттеу туралы» 2004 жылғы 12 сәуірдегі № 544-ІІ ҚР Заңы;
- «Рұқсаттар және хабарламалар туралы» 2014 жылғы 16 мамырдағы № 202-V ҚР Заңы;
- ҚР Денсаулық сақтау министрінің 2022 жылғы 17 ақпандағы № ҚР ДСМ-16 бұйрығымен бекітілген қоғамдық тамақтану объектілеріне қойылатын санитарлық-эпидемиологиялық талаптар;
- ҚР Төтенше жағдайлар министрінің 2022 жылғы 21 ақпандағы № 55 бұйрығымен бекітілген Өрт қауіпсіздігі ережелері;
- ҚР СТ 3.6-2010 «Қазақстан Республикасының Мемлекеттік Техникалық реттеу жүйесі»;
- ЕЭК Кеңесінің 2012 жылғы 20 шілдедегі № 58 «тағамдық қоспалар, хош иістендіргіштер және технологиялық көмекші құралдар қауіпсіздігінің талаптары» (КО ТР 029/2012) техникалық регламенті;
- тамақтану саласындағы басқа стандарттар.
ҚР Ұлттық экономика министрінің м. а. 2015 жылғы 27 наурыздағы № 264 бұйрығымен бекітілген Ішкі сауда қағидаларына сәйкес қоғамдық тамақтану объектілері мынадай санаттарға бөлінеді:

- 1) асхана;
- 2) бар;
- 3) кафе;
- 4) мейрамхана.

Қоғамдық тамақтану (қоғамдық тамақтану) – бұл тамақ өнімдерін өндіруге, өңдеуге, сатуға және тұтынуды ұйымдастыруға байланысты кәсіпкерлік қызмет. [2]

Асхана-бұл тұтынушыларға тәуелсіз қызмет көрсететін тамақтану орны.

Бар-тұтынушыларға жеңіл тағамдар, десерттер мен кондитерлік өнімдер, сондай-ақ алкоголь өнімдерін ұсынатын тамақтану және демалыс орны.

Кафе-бұл қарапайым тағамдардың ассортиментін, сондай-ақ тұтынушыларға даяшылардың қызметтерін міндетті түрде ұсынатын алкоголь өнімдерін ұсынатын тамақтану және демалыс орны.

Мейрамхана-бұл тұтынушыларға даяшылардың қызметтерін міндетті түрде ұсына отырып, тапсырыс бойынша және фирмалық тағамдарды, сондай-ақ алкоголь өнімдерін қоса алғанда, күрделі тағамдардың ассортиментін ұсынатын тамақтану және демалыс орны.

Көрініп тұрғандай, мұндай ұйымдарда өндірілген өнімді өндіру, сату және тұтынуды ұйымдастыру бір уақытта жүзеге асырылады. Өздерінің өндірген өнімдерінен басқа, тамақтану объектілері өндеуден өтпейтін дайын тауарларды сатады: шырындар, су, алкоголь өнімдері, шоколад және т.б. тиісінше, осы бухгалтер бірге болып жатқан өндіріс, сату және қызмет көрсету процесстердің барлығын есепке алу қажет. Бұл тамақтандыру ұйымдары қызметінің ерекшелігі.

Өндіріс процесі-бұл өнім жасалатын маңызды кезеңдердің бірі (өндірістік қызмет нәтижесінде шығарылатын тағамдар, өнімдер және жартылай фабрикаттар). Өнім өндірісі осы мақсаттар үшін арнайы бөлінген, жабдықталған және дайындалған жерлерде (ас үй, кондитерлік цехтар және т.б.) жүзеге асырылады.

Тамақтандыру кәсіпорындары үшін дайын өнімді сату процесі – бұл тұтынудың түпкі мақсатына жеткен кезде тауардың қозғалыс кезеңі.

Тамақтандыру қызметін ұйымдастыру процесі де күрделі процесстердің бірі болып табылады және мыналарды қамтиды:

- залды безендіру (жиһазды таңдау және орналастыру, қызмет көрсету);
- қызмет көрсетудің әртүрлі формалары мен әдістерін қолдану;
- қызмет көрсету, демалыс және ойын-сауық процесін ұйымдастыру;
- қонақтарға қызмет көрсету сапасын бақылау (әдетте мұндай қызметтерді кафелер мен мейрамханалар ұсынады).

Жоғарыда аталған қызметтерден басқа, көптеген тамақтану кәсіпорындары өз өнімдерін түпкілікті тұтынушыға жеткізуді ұйымдастырады.

Енді тамақтандыру ұйымдарында операциялар мен оқиғалар бухгалтерлік есеп жүйесінде көрініс алу тәртібіне тоқталар болсақ, бұл ретте бухгалтерлік жазбаларды бастапқы құжаттардың түпнұсқаларымен растау және барлық операциялар мен оқиғалардың бухгалтерлік жазбаларда көрініс алуы тиіс.

Дұрыс құжаттама бухгалтерлік есепті дұрыс жүргізу үшін ғана емес, сонымен қатар экономикалық даулар туындаған кезде компанияның құқықтарын қорғау үшін де маңызды.

Қоғамдық тамақтандыру кәсіпорындары өз қызметінде ҚР Қаржы министрінің 2012 жылғы 20 желтоқсандағы № 562 бұйрығымен (бұдан әрі – 562 бұйрық) бекітілген бастапқы құжаттардың нысандарын пайдалануы тиіс.

Егер бастапқы құжаттардың нысандары көрсетілген бұйрықпен бекітілмесе, оларды бухгалтерлік есеп және қаржылық есептілік туралы Заңның 7-бабының 3-тармағында көзделген қажетті деректемелердің мазмұны бойынша талаптарды сақтай отырып, ұйымдар өздері жеке әзірлей алады.

Мысалы, бухгалтерлік есепте тауарлы-материалдық қорларды кіріске алу үшін компаниялар Қ-1 нысаны бойынша тауарлы-материалдық қорлардың кіріс ордерін қолдануы керек.

Жеткізушіден тауарларды соңғы сатылған тауарларға алған кезде Қ-2 нысаны бойынша қорларды босатуға арналған жүкқұжаттар ресімделуі тиіс. Бұл ретте ҚР ҚМ Мемлекеттік кірістер комитетінің электрондық шот-фактуралардың ақпараттық жүйесінде (бұдан әрі – ЭШФ АЖ) тауарларға ілеспе жүкқұжатты ресімдеген жағдайда, тарапқа қорларды босатуға арналған жүкқұжатты жасау (ресімдеу) талап етілмейді.

Қорларды есептен шығару Қ-6 нысаны бойынша қорларды есептен шығару актілерін қолдана отырып жүзеге асырылуға тиіс.

562-бұйрықпен бекітілген бастапқы құжаттардың жалпы нысандарынан басқа, тамақтандыру кәсіпорындарында мынадай бастапқы құжаттар қолданылады:

- талап-жүкқұжаты (оның негізінде қоймашы дайын тағамдарды өндіру үшін қажетті шикізатты беретін құжат);

- калькуляциялық карточка (сату бағасын есептеу үшін әр тағамға жасалады);

- ас мәзірі (ұсынылатын тағамдар мен тағамның құрамы туралы ақпаратты қамтиды);

- түгендеуді есепке алу ведомосы;

- өнімді өндірістен жіберу туралы акт;

- өндірістегі өнімдер мен ыдыстардың қозғалысы туралы есеп;

- ұйым қызметінің ерекшеліктеріне сәйкес бухгалтерлік есепті жүргізу үшін қажетті басқада құжаттар.

Қоғамдық тамақтандыру кәсіпорындарының ерекшелігі - өндірілген өнімді сатуды кәсіпорындардың өздерінен бөлек, басқа да бөлшек сауда желілері жүзеге асыра алады. Осыған байланысты, өндірілген өнімді бақылауды ретке келтіру үшін, оны негізгі өндірістен жіберуді жүзеге асыратын материалдық жауапты тұлғалардың есебіне жіберу, сату бағалары бойынша жүргізіледі. Ол үшін бухгалтерлік есепте кәсіпорындар әр дайындалған тағамға үстемені және ҚҚС есептейді.

Басқа ұйымдарға тамақ өнімдерін әдетте, шарттық бағалар бойынша жібереді, мұндай жағдайларда тауарлар сатып алу бағалары бойынша кәсіпорынның шығыстарына жатқызылады, ал кірістер келісім-шарттық бағалар негізінде қалыптастырылады, ҚҚС жалпы белгіленген тәртіппен сату бойынша айналымға есептеледі. [3]

Сатуға берілген дайын бұйымдарды есепке алу «бөлшек саудадағы дайын өнім» шотында жүргізіледі.

Сату үшін сатып алынған тауарлар бойынша сату бағасын қалыптастыру тәртібі жоғарыда айтылғандарға ұқсас.

Қоғамдық тамақтандыру кәсіпорындары қорлардың бухгалтерлік есебін келесі бухгалтерлік есеп шоттарындағы жүргізеді:

- 1310 «шикізат және материалдар», онда шикізат пен материалдар, оның ішінде өндірістік процесте одан әрі пайдалануға арналған ауыл шаруашылығы материалдары ескеріледі;

- 1320 «дайын өнім», онда дайын өнім, оның ішінде ауыл шаруашылығы өнімі ескеріледі;

- 1330 «тауарлар», онда тауарлардың, оның ішінде ауыл шаруашылығының қозғалысына байланысты, сатып алынған және қайта сату үшін сақталатын операциялар көрсетіледі;

- 1340 «аяқталмаған өндіріс», онда аяқталмаған өндіріс бойынша шығындар ескеріледі;

- 1350 «өзге қорлар», мұнда алдыңғы топтарда көрсетілмеген өзге қорлар есепке алынады.

Қорлардың талдамалық есебін әрбір материалдық жауапты тұлға бойынша жүргізген жөн.

Сонымен қатар өз қызметін жүзеге асыру барысында қоғамдық тамақтандыру кәсіпорны инвентарьлар қолданады, оларға: ыдыс-аяқ, асхана жиынтықтары, кәстрөлдер, шағын орау жабдықтары және т. б. жатады.

Инвентарьды қалай дұрыс есепке алу керектігін түсіну үшін оның қызмет ету мерзімін анықтау қажет. Егер заттардың қызмет ету мерзімі 1 жылдан асса, онда мұндай заттар негізгі құралдардың

құрамында ескеріледі. Бұл ретте активті тану оның келесі сипаттарына, өлшем-шарттарына сәйкес танылады:

- активке байланысты болашақ экономикалық пайда субъектіге түсу ықтималдығы;
- активтің құнын сенімді түрде өлшеуге болады;
- актив әдеттегі қызмет барысында кейіннен сату үшін сатып алынбайды.

Егер ыдыс, заттардың қызмет ету мерзімі 1 жылдан аспаса, онда мұндай активтер қорлар құрамында есепте танылуға жатады.

Ыдыс-аяқтың пайдалану шағылуы мен сынуы сөзсіз болғандықтан, кәсіпорынның есеп саясаты сонымен қатар ыдыс-аяқтарды есептен шығару нормаларын бекітуі керек, оған сәйкес олар жоғалған немесе жарамсыз болған жағдайда есептен шығарылады.

Әр айдың соңында кәсіпорынның бухгалтериясындағы сатушылардың есептері негізінде есептелген ҚҚС сомасы және сатылған тауарлар, дайын өнім бөлігіндегі сауда үстемесі қайтарылады. Сатылған дайын өнім мен сатып алынған тауарларға сауда үстеме бағасының қандай сомасы түсетінін анықтау үшін сауда үстеме бағасы бойынша арнайы есебі жасалады. Бұл есептеудің мәні айдың басындағы және бір айда өндірілген сауда үстемелерінің сомасы айдың соңында сатылған және қалған тауарлар мен дайын өнімге пропорционалды түрде бөлінетіндігінде. Өйткені, тамақтандыру кәсіпорындары үшін өнімнің бағасы тұтынушылардың сұранысын қанағаттандыруы, кәсіпорынның шығындарын өтеу үшін жеткілікті болуы және жоспарланған табыстылық деңгейіне сәйкес келуі үшін сауда үстемесінің мөлшерін дұрыс анықтау маңызды.

Тамақтандыру кәсіпорындарының бір ерекшелігі - өндірілген тағамның әр бірлігінің толық құны анықталмайды. Бірақ сонымен бірге әр тағам үшін сату бағасы есептеледі, ол келесідей анықталады:

Сату бағасы = шикізат жиынтығының жалпы құны + үстеме құн.

Дайын тағамның бағасы екі бөліктен тұрады: тағамды дайындауда пайдаланылған шикізат жиынтығының құнының ақшалай көрінісі және үстеме бағаны құрайтын кәсіпорынның барлық басқа шығындары.

Тамақтандыру кәсіпорының өнімдері бағасының құрылымын анықтау процесінде ең күрделі, бірақ ең маңыздысы бұл үстеме бағаның мөлшерін анықтау болып табылады, соның есебінен барлық шығындарды жабу қамтамасыз етіледі және қажетті табыстылық деңгейі қамтамасыз етіледі.

Өткізілетін өнімге бағалар қоғамдық тамақтандыру объектілері әлеуметтік маңызы бар азық түлік тауарлары бағасының шекті мәндерін ескере отырып жеке анықталады. Бағасы теңгемен көрсетіледі.

Сатылатын өнімнің бағасын анықтау үшін мұндай өнімнің өзіндік құнын білу маңызды. Осы мақсатта қоғамдық тамақтандыру кәсіпорындарында өндірілетін өнімді калькуляциялау жүзеге асырылады, ол үшін калькуляциялық карталар қолданылады. [4]

Қоғамдық тамақтандыру кәсіпорындарындағы бұл құжаттар, шикізат шығыны, жартылай фабрикаттар мен дайын тағамдардың шығымы көрсетілген, сондай-ақ оларды дайындау технологиясы берілген тағамдар мен аспаздық өнімдер рецептерінің жинақтары негізінде жасалады.

Жинақтардың әр рецептінде шикізатты массасы бойынша инвестициялау нормалары және жекелеген компоненттердің массасын және бүкіл тағамның массасын көрсете отырып, дайын өнімнің шығу нормалары берілген.

Калькуляциялық картаның көмегімен тамақтану компаниясы дайындалған тағамдардың өзіндік құнын, сондай-ақ олардың сату бағасын анықтайды. Тамақтану кәсіпорындарының дайын өнімдерінің сату бағасы калькуляция негізінде анықталады. Бір тағамның бағасын дәл анықтау үшін калькуляция 100 тағамға кететін шикізат құнын есептеу арқылы жасалады.

Калькуляциялық карточкада есептелген тағамның сату бағасы шикізаттың сатып алу бағасына байланысты немесе шикізат жиынтығының құрамының өзгеруіне байланысты өзгеруі мүмкін. Мұндай өзгерістер болған кезде сату бағасын калькуляциялық карточканың келесі бос бағандарын толтыру немесе жаңасын жасау арқылы қайта есептеу керек. Сонымен қатар, мұндай әрекеттерді тағамның бір ингредиентінің бағасы өзгерген болса да жасау керек.

Қоғамдық тамақтандыру кәсіпорындарында өндірілетін өнімнің өзіндік құнын қалыптастырудың өзіндік ерекшеліктері бар, олар көп жағдайда тағамның барлық компоненттері бойынша сатып алу құнын жүкқұжат арқылы ала алмайды және дайын тағамның өзіндік құнына қажетті пропорцияда бірден қосуға болады. Шығындарды дұрыс есептеу үшін алдымен болашақ тағамның барлық компоненттерін олар

нақты қолданылатын күйге келтіру керек (мысалы, көкөністер тазартылады, ет ериді, балық тазартылады және т.б.).

Сату бағасы калькуляциялық карточкада жиынтықтың сату құнын 100 порцияға бөлу арқылы әр тағамға немесе өнімге бөлек анықталады. Тағам карточкасында өнімдерді белгілеу нормалары 100 тағамға есептелуінің негізгі себебі ол есептеу кезінде сандарды дөңгелектеуге байланысты туындайтын айырмашылықтарға байланысты, яғни дәлірек айтсақ кезінде 1 тағамға жасалған калькуляция мен 100 порция тағамға жасалған калькуляция арасында айырмашылыққа байланысты. Біз бұны нақты мысал ретінде қарастырайық. Тамақтандыру кәсіпорындарында қарапайым 2 ғана ингредиенттен жасалатын тағам түрі «Сэндвич». Есептеу кезінде суммалар дөңгелектеу ережелері бойынша бір тиынға дейін дөңгелектенеді.

«Сэндвич» тағамының бағасын есептеу

Шикізат	Шығын нормасы	Шикізат бағасы	1 порция	100 порция
Нан	0,030	48,65 тг.	1,46	145,95
Шұжық	0,020	491,05тг.	9,83	982,1
Суммасы			11,29	1128,05
1 тағамның бағасы			11,29	11,28
Сатылған бағасы		115	1298,35	1128
Ескерту-кесте есептеулер мысал ретінде автормен келтірілген				

Келтірілген мысалда әр түрлі есептеу әдістерінде тағамның құны қалай өзгеретінін нақты көрсетілген. Сонымен қатар, бұл есептеу арқылы пайдаланылған шикізат пен алынған дайын өнім арасындағы жалпы айырмашылықтардың пайда болу механизмін көре аламыз. [5]

Калькуляцияны дұрыс және дәл болуы үшін, ұйымның бухгалтері бұл әдістерді толық біліп, тәжірибесі болып, келесідей мәселелерді қарастыруы керек:

Біріншіден, ұйым калькуляцияның бір дұрыс әдісін таңдап керек және оны есеп саясатында бекітуі керек. Мұны алдын-ала, калькуляцияға дейін бекітіп, және болашақта барлық тағамдар үшін қолдану керек.

Екіншіден, калькуляцияның ерекше (дәстүрлі тамақтану үшін) жағдайлары бар екенін ескеру керек. Мысалы, кондитерлік цех бағаны 10 кг өніміне, ал жартылай фабрикаттарды 1 кг-ға есептеуге болады. Олар үшін келесі тәртіпті алуға болады: алдын-ала бір ережені таңдап, оны ұйымдық түрде бекітіп, содан кейін - орындау

Үшіншіден, калькуляцияның тағы бір әдісі бар: бюджеттік есепте «мәзір-макет» қолданылады, онда тағамның құны сатылған тағамдардың нақты санына есептеледі.

Қарастырылып отырған мысал бухгалтерлік есепте жалпы айырмашылықтардың пайда болуының жалғыз себебі емес болғандықтан, олардың бар екендігін мойындау керек, содан кейін бухгалтерлік есептен ережелерді бекіту керек, бірақ бухгалтерлік бағдарламаларда осы айырмашылықтарды түсіндіру тетіктері болуы керек.

Жалпы сомалық айырмашылықтар көп мөлшерде және дайын тағамдардың төмен бағасымен (кондитерлік цехта) айтарлықтай мөлшерге жетуі мүмкін. Тіпті жиынтық сомалық айырмашылықтардың тенденциялық жинақталуы мүмкін, ол ассортимент пен өндіріс көлемінің тұрақтылығымен байланысты болады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. В. Назарова. Особенности бухгалтерского учета на предприятиях общественного питания. [Электрон.ресурс]. – 2023. – URL: <https://online.zakon.kz/Document>. (дата обращения: 15.02.2024)
2. Т.В. Левкутняя. Особенности бухгалтерского учета на предприятиях общественного питания. 2014. [Электрон.ресурс]. – 2014. – URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/osobennosti-buhgalterskogo-ucheta-na-predpriyatiyah-obshchestvennogo-pitaniya/viewer>. (дата обращения: 12.02.2024)
3. Авдеев В.В. Общественное питание:затраты организации//Проблемы учета. 14(278)-2011г. [Электрон.ресурс]. – 2023. – URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/obshchestvennoe-pitanie-zatraty-organizatsii>. (дата обращения: 12.02.2024)
4. А.В. Глуценко. Э.Н. Самедова Отраслевые особенности моделирования системы учета затрат в общественном питании// Естественно-гуманитарные исследования №28(2), 2020г. С.304-310.

5. Хорошко А.М. Синуков В.А. Современное общественное питание: функции, особенности, тенденции развития // Экономика и предпринимательство. 2016. 2-1 (67). С.399-401.

МАКРОЭКОНОМИКАЛЫҚ РЕТТЕУ МАКРОЭКОНОМИЧЕСКОЕ РЕГУЛИРОВАНИЕ

МРНТИ 21.41.63

Амантай А.А.¹, Калыкова Б.Б.¹

¹ *Казахский Национальный Педагогический Университет имени Абая
г. Алматы, Казахстан*

РАЗВИТИЕ ЧЕЛОВЕЧЕСКОГО КАПИТАЛА И ОБУЧЕНИЕ НА ПРОТЯЖЕНИИ ВСЕЙ ЖИЗНИ С УЧЕТОМ ПРОГНОЗИРОВАНИЯ ПОТРЕБНОСТИ ТРУДОВЫХ РЕСУРСОВ В УСЛОВИЯХ ЦИФРОВИЗАЦИИ

Аннотация

В статье рассматривается изменение парадигмы экономической модели развития в мировой модели, которая характеризуется активным внедрением цифровых технологий во всех сферах экономической деятельности. Ключевым элементом любой экономической системы является человек. Цифровизация экономики существенным образом влияет на роль человеческих ресурсов, которая, в научных исследованиях, на сегодня исследована недостаточно. В данном контексте актуальным становится исследование направлений развития человеческого капитала в условиях формирования новой парадигмы развития экономики. Цель нашего исследования состоит в выявлении количественных и качественных трансформаций человеческого ресурса, как одного из ключевых элементов экономических систем под воздействием цифровизации. Методология исследования основана на теоретическом анализе имеющихся научных подходов в области управления человеческими ресурсами на основе системного подхода. Информационной и эмпирической базой послужили научные труды отечественных ученых и результаты экспертных исследований в области управления человеческими ресурсами. Также предложена авторская систематизация научных подходов к управленческому инструментарию человеческими ресурсами. В статье описана характеристика понятия «человеческих ресурсов». Проведенное исследование позволило выявить основные тренды в развитии человеческих ресурсов в рамках экономических систем под влиянием цифровизации; дана авторская оценка возможностям для развития и факторам, ограничивающим развитие.

Ключевые слова: Человеческие ресурсы, человеческий капитал, управление человеческими ресурсами, цифровизация экономики, технологии, рынок труда.

А.А. Амантай¹, Б.Б. Калыкова¹

¹ *Абай атындағы Қазақ Ұлттық Педагогикалық Университеті, Алматы қ., Қазақстан*

ЦИФРАНДЫРУ ЖАҒДАЙЫНДА ЕҢБЕК РЕСУРСТАРЫНЫҢ ҚАЖЕТТІЛІГІН БОЛЖАУДЫ ЕСКЕРЕ ОТЫРЫП, АДАМИ КАПИТАЛДЫ ДАМУ ЖӘНЕ ӨМІР БОЙЫ ОҚЫТУ

Аңдатпа

Мақалада экономикалық қызметтің барлық салаларында цифрлық технологияларды белсенді енгізумен сипатталатын әлемдік модельдегі экономикалық даму моделінің парадигмасының өзгеруі қарастырылады. Кез-келген экономикалық жүйенің негізгі элементі- ол адам. Экономиканы цифрландыру адам ресурстарының рөліне айтарлықтай әсер етеді, ол ғылыми зерттеулерде бүгінде жеткіліксіз зерттелген десек болады. Бұл тұрғыда экономиканы дамытудың жаңа парадигмасын қалыптастыру жағдайында адами капиталды дамыту бағыттарын зерттеу өзекті болып отыр. Біздің зерттеуіміздің мақсаты цифрландырудың әсерінен экономикалық жүйелердің негізгі элементтерінің бірі ретінде адами ресурстың сандық және сапалық өзгерістерін анықтау болып табылады. Зерттеу әдістемесі жүйелік тәсіл негізінде адам ресурстарын басқару саласындағы қолда бар ғылыми тәсілдерді теориялық талдауға негізделген. Ақпараттық және эмпирикалық база ретінде отандық ғалымдардың ғылыми еңбектері және адам ресурстарын басқару саласындағы сараптамалық зерттеулердің нәтижелері болды. Сондай-ақ, адам ресурстарын басқару құралдарына ғылыми көзқарастарды авторлық жүйелеу ұсынылды. Мақалада «адам ресурстары» ұғымының сипаттамасы берілген. Жүргізілген зерттеу цифрландырудың ықпалымен экономикалық жүйелер шеңберінде адам ресурстарын дамытудың негізгі трендтерін анықтауға мүмкіндік берді; даму мүмкіндіктері мен дамуды шектейтін факторларға авторлық баға берілді.

Түйін сөздер: Адами ресурстар, адами капитал, адами ресурстарды басқару, экономиканы цифрландыру, технологиялар, еңбек нарығы.

Amantay A.¹, Kalykova B.¹

¹Kazakh National Pedagogical University named after Abai, Almaty, Kazakhstan

DEVELOPMENT OF HUMAN CAPITAL AND LIFELONG LEARNING, TAKING INTO ACCOUNT THE FORECASTING OF THE NEEDS OF LABOR RESOURCES IN THE CONTEXT OF DIGITALIZATION

Abstract

The article examines the paradigm shift of the economic model of development in the global model, which is characterized by the active introduction of digital technologies in all spheres of economic activity. The key element of any economic system is the human being. The digitalization of the economy significantly affects the role of human resources, which, in scientific research, is currently insufficiently investigated. In this context, the study of the directions of human capital development in the context of the formation of a new paradigm of economic development becomes relevant. The purpose of our research is to identify quantitative and qualitative transformations of human resources as one of the key elements of economic systems under the influence of digitalization. The research methodology is based on a theoretical analysis of existing scientific approaches in the field of human resource management based on a systematic approach. The scientific works of Russian scientists and the results of expert research in the field of human resource management served as an information and empirical base. The author's systematization of scientific approaches to human resource management tools is also proposed. The article describes the characteristics of the concept of "human resources". The conducted research made it possible to identify the main trends in the development of human resources within economic systems under the influence of digitalization; the author's assessment of development opportunities and factors limiting development is given.

Keywords: Human resources, human capital, human resource management, digitalization of the economy, technology, labor market.

Цифровизация экономики затрагивает многие сферы жизни, что в итоге провоцирует существенные изменения в содержании общественного производства. Цифровизация выполняет большое значение в развитии человеческого капитала. Это обусловлено тем, что она становится и продуктом деятельности, и движущим фактором, и огромным риском одновременно. По оценке экспертов, процесс автоматизации рабочих процессов делает вероятным исчезновение до 2040 г. от 9 % до 95 % существующих профессий.

Подобный разброс в оценках говорит, на наш взгляд, на недостаточный уровень развития теоретической базы исследований в области управления человеческими ресурсами (далее-УЧР), что и повлияло на выбор темы данного исследования.

Развитие человеческого капитала осуществляется под влиянием трансформационных процессов. В такой среде к человеческим ресурсам предъявляют больше требований, они должны соответствовать новым веяниям.

В качестве объекта исследования принят является человеческий капитал. Предметом исследования выступает процесс развития человеческого капитала в условиях цифровизации экономики.

Методологической основой исследования послужили методология системного подхода и методы логического анализа.

В качестве рабочей гипотезы выдвинуто следующее предположение: цифровизация экономики приведет:

- к исчезновению многих профессий, особенно тех, которые связаны с циклическими процессами;
- снижение влияния человеческого фактора в области производства и сбыта;
- снижение значимости рабочего стажа, как фактора оценки качества человеческих ресурсов;
- рост безработицы на период адаптации к новым требованиям рынка труда.

Человеческие ресурсы считаются наиболее важными активами предприятия. Новый способ и методология исследования человеческих ресурсов в качестве объекта стратегического управленческого учета заключается в том, что они изучаются как нематериальные активы. Процедура их использования фиксируется с применением счетов затрат. Опыт показал, что наиболее конкурентоспособными признаются коммерческие компании, которые ориентируются на вложение в образование, повышение квалификации своих сотрудников. В результате проведенные процедуры приведут к росту производительности труда и улучшению качества жизни [1, с. 189].

Одна из ключевых целей управления человеческими ресурсами состоит в формировании нужной позитивной атмосферы, при которой устанавливаются теплые, гармоничные и эффективные отношения между работниками организации, их руководителями. В достигнутой обстановке есть вероятность улучшить работоспособность сотрудников, развить командный дух. В данном случае стоит использовать процедуры управления, которые ориентированы на то, чтобы показать работникам, что они являются ценными кадрами, ими дорожит организация. Кроме того, это способствует развитию сотрудничества и приводит к достижению взаимного доверия [2].

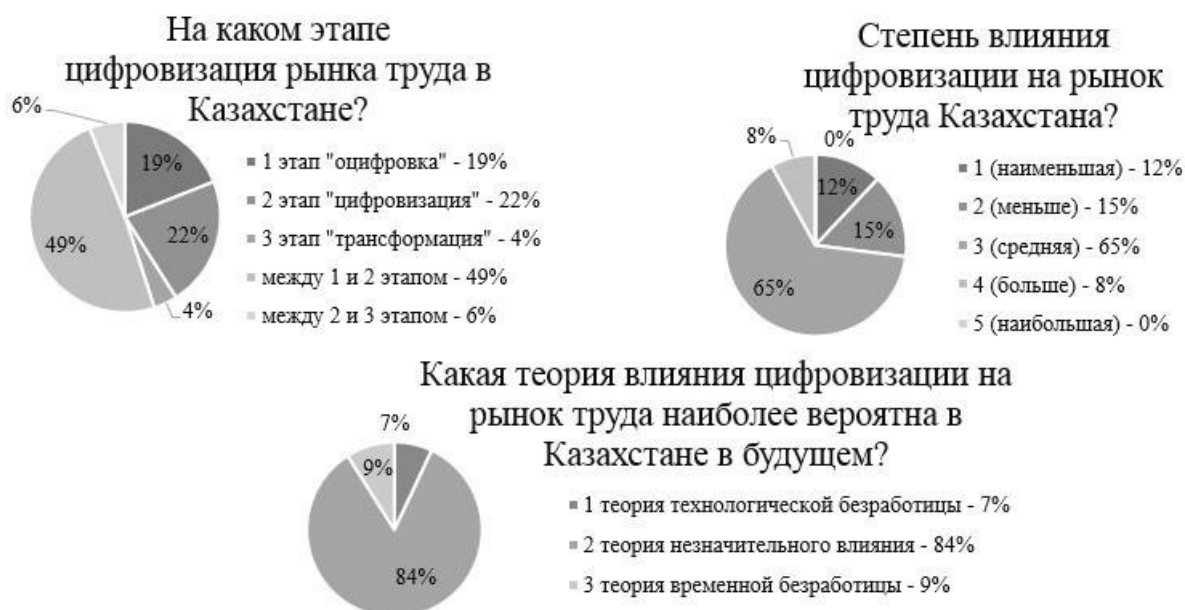
Как показал анализ научной литературы, развитие понятийного аппарата происходит в треугольнике взаимосвязанных понятий: «человеческий капитал» — «управление персоналом» — «человеческий ресурс».

Следует согласиться с позицией А.А. Раренко [3], отраженной в статье ««Управление персоналом» и «управление человеческими ресурсами»: к вопросу о терминологии», о том, что «...в современной отечественной специальной литературе до настоящего времени не выработался единый подход, обеспечивающий единое понимание терминов «управление кадрами», «управление человеческими ресурсами» и «управление персоналом», однако отмечается стремление данные термины уточнить» [3, с. 150].

Исторически понятие «управление персоналом» появилось первым. Ю.Г.Одегов [4] в своих исследованиях указывает на принципиальные отличия между понятиями «управление человеческими ресурсами» и «управление персоналом». Главным отличием является подход к работнику с точки зрения реализации его способностей. Термин «управление персоналом» более характерен для индустриальной парадигмы экономического развития, а термин «управление человеческими ресурсами» наиболее характерен для эпохи постиндустриального развития. Мы полагаем, что данную позицию поддерживает большинство ученых. Системный Ю.Г. Одегов дает следующее определение термину «управление человеческими ресурсами»: «Управление человеческими ресурсами — это системная технология, отражающая комплексный подход к решению кадровых проблем, интегрированная в общую систему управления организацией и ориентированная на стратегию ее развития на 10–15 лет» [4, с. 112].

Изучив теоретические особенности государственного регулирования рынка труда в условиях цифровизации, мы провели обзор появления не существовавших ранее профессий и поэтапной автоматизации рутинных и низкоквалифицированных задач. Были выделены основные теории влияния цифровизации на рынок труда, из которых теория незначительного влияния, на наш взгляд, является наиболее вероятным сценарием для Казахстана в ближайшем обозримом будущем. Данный вывод

основан на том, что Казахстан только завершает 1-ый этап "оцифровка" и в начале своего пути на

переходе ко 2-му этапу "цифровизация", о чем также свидетельствует мнение экспертов (рисунок 1).

Рисунок 1 – Анализ экспертного опроса в части цифровизации

Примечание - Составлено автором

Тем не менее, даже незначительное влияние цифровизации на рынок труда требует от государства принятия соответствующих мер. Актуальным становится развитие человеческого капитала, а в условиях постоянного появления все новых технологий и специальностей – формирование навыков превращается в непрерывный процесс обучения на протяжении всей жизни. При этом техническое и профессиональное обучение, высшее образование, повышение квалификации и переквалификация населения должно осуществляться востребованным в будущем специальностям на основании расчетов системы прогнозирования потребностей трудовых ресурсов.

Согласно прогнозам, на рынке труда в ближайшие 15-20 лет усилится востребованность когнитивных, социально-поведенческих и адаптационных навыков, развитие которых закладывается у ребенка до завершения формирования структуры мозга и достижения им возраста 5 лет. На основании этого мы делаем вывод о необходимости развития человеческого капитала с раннего возраста и обучения востребованным навыкам, начиная с дошкольных организаций. Немаловажной составляющей раннего развития является доказанная международным опытом важность инвестиций в здоровье детей. Помимо физиологических факторов, данный вывод строится на изучении опыта стран, показавших по мнению Всемирного Банка наилучшие результаты по программам раннего развития и обучения детей дошкольного возраста. На практике доказана взаимосвязь раннего развития с успешностью дальнейшего образования и последующим трудоустройством.

На основании результатов SWOT и PEST анализа мер государственного регулирования рынка труда Казахстана в условиях цифровизации мы разработали стратегию «Сильные стороны-Возможности» для максимального усиления сильных сторон и использования возможностей, предоставляемых внешней средой. Реализация данной стратегии рекомендуется путем акцента в государственном регулировании рынка труда на развитии человеческого капитала и обучении на протяжении всей жизни в условиях цифровизации. В совокупности с этим, предлагается применение стратегии «Сильные стороны - Угрозы» для осуществления стратегии «Сильные стороны-Возможности» с учетом прогнозирования потребности в трудовых ресурсах (рисунок 2). Обе стратегии разработаны по результатам теоретического обзора, обзора лучших мировых практик и анализа текущего состояния рынка труда Казахстана.

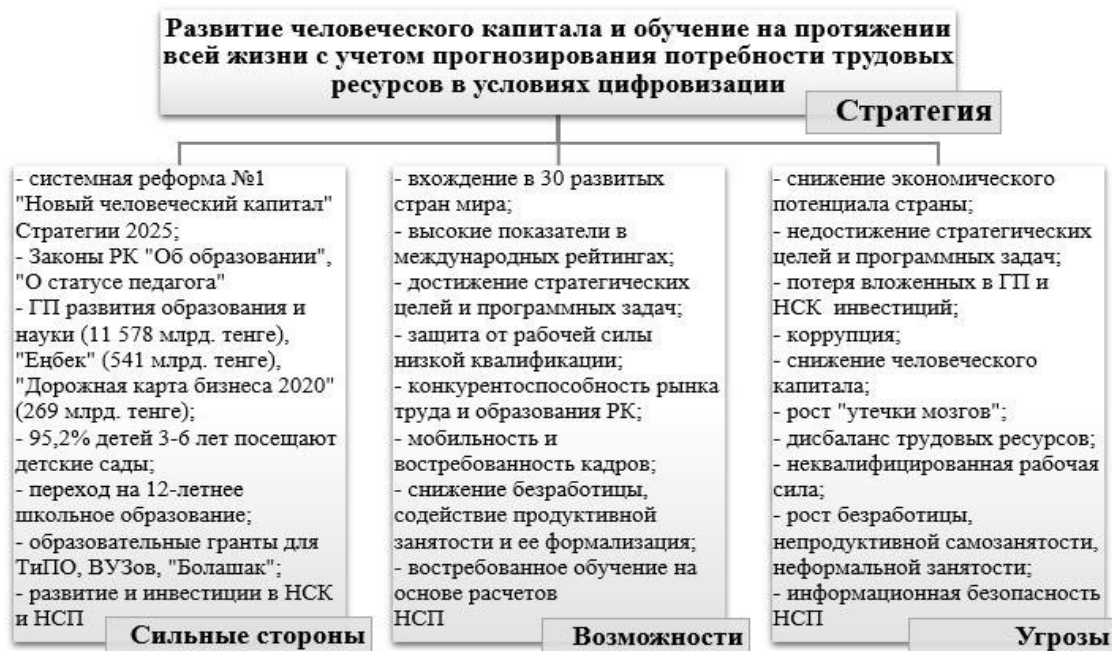

Рисунок 2 – Совокупность стратегий «Сильные стороны-Возможности» и «Сильные стороны-Угрозы»
Примечание - Составлено автором

Как показали результаты анализа, одной из самых сильных сторон является понимание государства о важности развития человеческого капитала Казахстана в условиях цифровизации и предпринимаемые шаги по реформированию данной области. Суть реформы заключается в развитии человеческого капитала, обладающего высококачественными и востребованными навыками XXI века и готовностью к непрерывному обучению. Для ее достижения Стратегией 2025 запланировано обеспечение доступности образования всех уровней и подготовка кадров, отвечающим требованиям будущего рынка труда [5].

Со своей стороны, мы полагаем необходимым сделать акцент на развитие человеческого капитала, начиная с самого раннего возраста, и обучение на протяжении всей жизни с учетом результатов прогнозирования потребности трудовых ресурсов в будущем. Ведь как уже было установлено в предыдущих разделах, ранний старт является наиболее эффективным методом приобретения необходимых в будущем навыков адаптируемости к изменениям. Инвестиции в здоровье, социальную защиту и образование детей в начале жизни закладывают основу для приобретения в будущем когнитивных и поведенческих навыков.

Рисунок 3 – Рекомендации по развитию человеческого капитала
Примечание - Составлено автором

Следующим ключевым фактором является создание единой концепции обучения на протяжении всей жизни Life-Long Learning (далее – LLL) посредством преемственности образовательных программ от дошкольного до послевузовского образования. При этом дальнейшее обучение перспективным специальностям необходимо осуществлять на основе расчетов систем прогнозирования. Все это, на наш взгляд, позволит населению Казахстана в будущем быть конкурентоспособным, востребованным на рынке труда и претендовать на высокий уровень дохода. Эти компоненты являются составными частями разработанных нами рекомендаций по развитию человеческого капитала (рисунок 3).

Подтверждением целесообразности наших рекомендаций, разработка которых началась в 2017 году, является принятие 27 декабря 2019 года ГП развития образования и науки РК на 2020-2025 и Закона «О статусе педагога», а также приказа МОН от 6 марта 2020 года о внесении изменений в Типовые учебные программы дошкольного воспитания и обучения, в которых

отражаются инициативы государства по раннему развитию человеческого капитала, обеспечению взаимосвязи между образовательными программами и концепции LLL. С учетом прикладного характера настоящего исследования, дополнительные рекомендации по развитию человеческого капитала мы предлагаем включить в План мероприятий по реализации ГП развития образования и науки РК на 2020-2025 годы (таблица 1).

Таблица 1 – Предложения по внесению изменений и дополнений в План мероприятий по реализации ГП развития образования и науки РК на 2020-2025 годы

№	Мероприятие	Форма завершения	Рекомендуемые сроки исполнения	Ответственные за исполнение	Финансирование
1	2	3	4	5	6
цель: повышение глобальной конкурентоспособности казахстанского образования и науки, воспитания и обучения личности на основе общечеловеческих ценностей					
задача 1.2) сократить разрыв в качестве образования между городскими и сельскими школами, регионами, учебными заведениями, обучающимися					
42_1	Разработка цифровой платформы по онлайн-обучению	Цифровая платформа	I полугодие 2023 года	МОН, МЦРИАП	Дополнительное финансирование
42_2	Организация курсов цифровой грамотности на базе ЦОНов	Методика экспресс-курсов	I полугодие 2023 года	НАО "Правительство для граждан"	Дополнительное финансирование
задача 1.3) обеспечить безопасную и комфортную среду обучения					
43	Интеграция баз данных систем здравоохранения, образования, социальной защиты, местных исполнительных органов	Интеграция баз данных	I квартал 2023 года	МОН, МЗ, МТСЗН, МИО	Финансирование из РБ заложено в раках ГП
71_1	Оцифровка данных и анализ инфраструктуры дошкольных организаций и школ	Единая база данных	I полугодие 2023 года	МОН, МИО, МЦРИАП	Дополнительное финансирование
задача 1.4) внедрить обновленную систему оценки качества обучающихся, педагогов и организаций образования на основе					
85_1	Изменение формата Единого национального тестирования	Методика, состоящая из кейсов, эссе, проектов, собеседования	I полугодие 2023 года	МОН	Дополнительное финансирование
85_2	Распределение образовательных грантов в ВУЗы и стипендии "Болашак" на основе CGE-прогнозирования	Методика CGE-прогнозирования	I полугодие 2023 года	МОН, АО "Центр международных программ"	Дополнительное финансирование

задача 1.5) обеспечить преемственность, непрерывность образования и профессиональной подготовки в соответствии с потребностями экономики и региональными особенностями					
86_1	Разработка единой цифровой платформы заботы о здоровье, социальной защиты, развития и обучения детей	Интернет-сайт	I полугодие 2023 года	МТСЗН, МЗ, МОН, МИО, МЦРИАП	Дополнительное финансирование
86_2	Ориентация системы обучения на развитие когнитивных и поведенческих навыков	Программы дошкольного и школьного обучения	I полугодие 2023 года	МОН	Дополнительное финансирование
Примечание – Составлено автором					

Так, Планом предусмотрена реализация цели по повышению глобальной конкурентоспособности казахстанского образования и науки, воспитанию и обучению личности на основе общечеловеческих ценностей, в рамках которой предусмотрены задачи, относящиеся к развитию человеческого капитала: 1.3) обеспечить безопасную и комфортную среду обучения; 1.4) внедрить обновленную систему оценки качества обучающихся, педагогов и организаций образования на основе; 1.5) обеспечить преемственность, непрерывность образования и профессиональной подготовки в соответствии с потребностями экономики и региональными особенностями. Для достижения указанной цели и задач в рамках рекомендаций по развитию человеческого капитала мы предлагаем следующее [6].

Включение в План мероприятий п.42_1 обусловлено результатами вынужденного перехода на онлайн-обучение в связи с пандемией COVID-19, когда действующие цифровые платформы не выдерживали объемов и уроки приходилось проводить в одностороннем формате телевидения. Данная мера в том числе позволит сократить разрыв между сельским и школьным образованием, а также предоставит возможность обучаться детям с ограниченными возможностями наравне с остальными. Вопрос доступа к скоростному Интернету должен быть решен по результатам успешной реализации ГП «Цифровой Казахстан».

Для реализации п.42_2 мы предлагаем на базе Центров обслуживания населения (далее – ЦОН) предусмотреть бесплатные экспресс-курсы повышения компьютерной и цифровой грамотности населения по аналогии с курсами Grow with Google. Все ЦОНЫ обеспечены компьютерами для самостоятельного получения электронной цифровой подписи с закреплением консультантов. В условиях пандемии COVID-19 процесс получения такой подписи упрощен, в связи с чем необходимость обращаться для этого в ЦОНЫ отпала. Тем не менее, есть ряд услуг, для получения которых население обращается в ЦОНЫ. Мы полагаем возможным с минимальным дополнительным финансированием организовать на базе ЦОНов базовые курсы повышения компьютерной и цифровой грамотности, которые можно пройти во время ожидания очереди или после получения государственной услуги. Обладая минимальными цифровыми навыками любой гражданин сможет в том числе воспользоваться услугами единой цифровой платформы по развитию человеческого капитала на компьютерном оборудовании ЦОНов. Реализация данной рекомендации позволит в том числе преодолеть проблему цифрового неравенства.

Оцифровка данных об инфраструктуре дошкольных организаций и школ, предусмотренная п.71_1, необходима для проведения инвентаризации и составления графика модернизации образовательных учреждений. Ориентация системы обучения на развитие когнитивных и поведенческих навыков приведет к необходимости обновления и адаптации учебного пространства. Потребуется разработка стандартов застройки организаций образования с утверждением технических норм и санитарных норм, в том числе с учетом глобальных вызовов пандемии COVID-19. Кроме того, единая база данных предоставит возможность анализа больших данных для принятия эффективных решений о необходимости строительства образовательных учреждений в зависимости от развития регионов и демографических тенденций.

Результаты SWOT и PEST анализа показали низкий уровень подготовки школьников и низкие рейтинги отечественных ВУЗов. Одним из решений, с нашей точки зрения, может стать пересмотр формата Единого национального тестирования, предусмотренные п.85_1. Топовые университеты при приеме проводят отбор, оценивая эссе абитуриентов, их навыки решения кейсов в ходе проведения собеседования. Нынешняя система тестирования не в полной мере способна подготовить школьников к конкуренции на лучших образовательных площадках мира. Кроме того, введение формата написания

эссе, решения кейсов, презентации проектов, проведения собеседования предоставит возможность более объективной оценки навыков выпускников школ.

Аналитическая часть исследования продемонстрировала дисбаланс трудовых ресурсов на рынке труда Казахстана с избытком одних специалистов и дефицитом других. Анализ распределения образовательных грантов в казахстанские ВУЗы и международной стипендии «Болашак» выявил пренебрежение возможностями прогнозирования востребованности трудовых ресурсов в будущем [7]. Требуется пересмотреть подход к НСП, основанный на статистических данных, не всегда отражающих реальную картину, и информации работодателей посредством интеграции с государственным интернет-ресурсом «Биржа труда». Как демонстрирует международный опыт наилучшим инструментом для прогнозирования экономической ситуации и принятия своевременных управленческих решений являются вычислительные модели общего равновесия (Computable General Equilibrium models). В рамках п.85_2 полагаем необходимым прогнозирование потребности в трудовых ресурсах для точности расчетов осуществлять на основе CGE-моделей для принятия решения о распределении образовательных грантов и международной стипендии.

Список использованной литературы

1. Руденко А.М. *Управление человеческими ресурсами: учеб. пособие* / А.М. Руденко, С.И. Самыгин, С.А. Дюжиков, А.М. Кумыков. — Ростов-на-Дону: Феникс, 2015. — 350 с. — EDN TMXUZP.
2. Даниленко Н.Н. *Формирование человеческого капитала : учеб. пособие* / Н.Н. Даниленко, И.С. Долгополова. — Иркутск : Изд-во БГУЭП, 2019. — 119 с. — EDN OXIPJP.
3. Раренко А.А. «Управление персоналом» и «управление человеческими ресурсами»: к вопросу о терминологии / А.А. Раренко. — DOI 10.31249/rsoc/2019.02.03. — EDN HSLTBK // Социальные и гуманитарные науки. Отечественная и зарубежная литература. Серия 11: Социология. — 2019. — № 2. — С. 143–150.
4. Одегов Ю.Г. *Чем управление человеческими ресурсами принципиально отличается от управления персоналом?* / Ю.Г. Одегов. — DOI 10.25513/1812-3988.2018.1.106-114. — EDN XQRTML // Вестник Омского университета. Серия: Экономика. — 2018. — № 1 (61). — С. 106–114.
5. Балаханова Д.К. *Современные подходы к формированию инновационной стратегии управления человеческими ресурсами* / Д.К. Балаханова. — EDN USJXEP // Управление экономическими системами. — 2017. — № 10 (82). [Электрон.ресурс]. — URL: — URL: <https://elibrary.ru/item.asp?id=24602694&>. (дата обращения: 12.01.2024)
6. Кармыс Г. С., Бастаубаева А. Ж. *Swot и pest анализ цифровизации HR- процессов госслужбы Казахстана* // Вопросы государственного и муниципального управления. — 2018. — № 1. — С. 140-163.
7. АО "Центр международных программ". *История программы "Болашак"* // [Электрон.ресурс]. — URL: <https://www.bolashak.gov.kz/ru/o-stipendii/istoriya-razvitiya.html>. 16.10.2019. (дата обращения: 12.01.2024)

МРНТИ 06.54.31

A. Nuralov¹, Z.U. Dzhubalieva¹

¹Kazakh National pedagogical University named after Abai, Almaty, Kazakhstan

INFLUENCE OF DIGITAL INNOVATIONS ON THE DEVELOPMENT OF MARKETING ACTIVITIES OF COMPANIES

Abstract

In modern conditions, digital technologies influence marketing, improving the capabilities of market analytics, pricing and management of communication channels. The purpose of the study is to identify key trends that characterize the increasing opportunities for marketers to interact with customers differently across different mediums and platforms through the development of digital innovation. Leveraging available customer data, creating buyer personas that allow advertisers to better “know” their target audience, combined with data tracking and immediate results, allows for unprecedented cost-effectiveness in digital marketing. The study found that innovation in digital marketing allows companies to more effectively reach their target consumer market. To conduct the study, an analysis of literary sources was used, including scientific articles, analytical reviews and periodicals, analysis of reports of commercial organizations, research and consulting companies, and analysis of statistical data. The conducted research contributed to the formation of a deeper understanding of the impact of digital technologies on the marketing activities of modern organizations and on changing consumer behavior patterns. The development of digital technologies can be seen as a factor that increases the effectiveness of marketing communications with target markets, and can also limit the ability of companies to achieve competitive advantages.

Keywords: innovation, marketing, marketing technologies, digital technologies, marketing innovations, organizations.

A.Нуралов¹, З.У. Джубалиева¹

¹Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, Алматы, Қазақстан

ЦИФРЛЫҚ ИННОВАЦИЯЛАРДЫҢ КОМПАНИЯЛАРДЫҢ МАРКЕТИНГТІК ҚЫЗМЕТІН ДАМУЫҒА ӘСЕРІ

Аңдатпа

Қазіргі жағдайда цифрлық технологиялар, нарықтық аналитика, баға белгілеу және байланыс арналарын басқару мүмкіндіктерін жақсартып отырып маркетингке әсер етеді. Зерттеудің мақсаты маркетингтік компаниялардың цифрлық инновацияларды даму арқылы әртүрлі орталар мен платформалар арқылы тұтынушылармен әртүрлі қарым-қатынас жасау мүмкіндіктерін кеңейтуді сипаттайтын негізгі тенденцияларды анықтау болып табылады. Қол жетімді тұтынушы деректерін пайдалану, жарнама берушілерге мақсатты аудиторияны жақсырақ “білуге” мүмкіндік беретін сатып алушылардың портреттерін жасау, деректерді бақылау және дереу нәтижелермен бірге Цифрлық маркетингте бұрын-соңды болмаған экономикалық тиімділікке қол жеткізуге мүмкіндік береді. Зерттеу нәтижесінде цифрлық маркетингтегі инновациялар компанияларға тұтынушылардың мақсатты нарығын тиімдірек қамтуға мүмкіндік беретіні анықталды. Зерттеуді жүргізу үшін ғылыми мақалаларды, аналитикалық шолуларды және мерзімді баспа материалдарын қоса алғанда, әдеби көздерді талдау, коммерциялық ұйымдардың, зерттеу және консалтингтік компаниялардың есептілігін талдау, статистикалық деректер пайдаланылды. Зерттеу цифрлық технологиялардың қазіргі ұйымдардың маркетингтік қызметіне, тұтынушылардың мінез-құлқының өзгеруіне әсері туралы тереңірек түсінік қалыптастыруға ықпал етті. Цифрлық технологиялардың дамуы мақсатты нарықтармен маркетингтік коммуникацияның тиімділігін арттыратын фактор ретінде қарастырылуы мүмкін, сонымен қатар компаниялардың бәсекелестік артықшылықтарды қамтамасыз ету мүмкіндіктерін шектеуі де мүмкін.

Түйін сөздер: инновация, маркетинг, маркетингтік технологиялар, цифрлық технологиялар, маркетингтік инновациялар, ұйымдар.

Нуралов А.¹, Джубалиева З.У.¹

¹Казахский национальный педагогический университет имени Абая, г. Алматы, Казахстан

ВЛИЯНИЕ ЦИФРОВЫХ ИННОВАЦИЙ НА РАЗВИТИЕ МАРКЕТИНГОВОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ КОМПАНИЙ

Аннотация

В современных условиях цифровые технологии влияют на маркетинг, улучшая возможности рыночной аналитики, ценообразования и управления каналами коммуникаций. Целью исследования является выявление основных тенденций, характеризующих расширение возможностей для маркетологов по-разному взаимодействовать с клиентами через разные среды и платформы путем развития цифровых инноваций. Использование доступных данных о клиентах, создание портретов покупателей, которые позволяют рекламодателям лучше «знать» свою целевую аудиторию, в сочетании с отслеживанием данных и немедленными результатами позволяет добиться беспрецедентной экономической эффективности в цифровом маркетинге. В результате исследования выявлено, что инновации в цифровом маркетинге позволяют компаниям более эффективно охватывать целевой рынок потребителей. Для проведения исследования были использованы анализ литературных источников, включая научные статьи, аналитические обзоры и материалы периодической печати, анализ отчетности коммерческих организаций, исследовательских и консалтинговых компаний, анализ статистических данных. Проведенное исследование способствовало формированию более глубокого представления о влиянии цифровых технологий на маркетинговую деятельность современных организаций, на изменение моделей поведения потребителей. Развитие цифровых технологий может рассматриваться как фактор, повышающий эффективность маркетинговых коммуникаций с целевыми рынками, а также может ограничивать возможности компаний в обеспечении конкурентных преимуществ.

Ключевые слова: инновации, маркетинг, маркетинговые технологии, цифровые технологии, маркетинговые инновации, организации.

Introduction. Innovation marketing refers to the promotion of original and innovative products or services. Innovation marketing uses data on customer behavior, interactions, and feedback to determine the best branding, packaging, advertising, and target markets for a particular product.

Marketing innovation is important because it takes into account the ever-changing dynamics of business and advertising while developing a flexible marketing strategy. While traditional methods have their time and place, innovative marketing strategies take into account individual customer needs [1].

In addition, innovation in marketing is important for identifying current and future target markets, presenting unique products and services, and increasing customer satisfaction and trust when viewed. Innovative marketing prioritizes active engagement with the market, new experiences, and customer needs from idea to implementation.

At the same time, the transition of modern society into the digital age leads to the fact that every year there are changes in technology that affect the way people receive information and make decisions. Therefore, modern companies, paying attention to the development of innovation, should allocate more attention and resources to digital marketing innovation.

The purpose of this study is to examine the impact of digital innovation on the marketing activities of modern companies, what advantages and limitations organizations in the domestic market may face in the spread of digital technology in marketing. In order to achieve the goal, the publications on this topic were analyzed, as well as the analysis of existing practices.

Literature review. Innovations in digital marketing are widely used in the activities of companies around the world, due to the fact that they can have a positive impact on the company's performance, allowing companies to reach a wider audience, increase customer engagement and collect valuable data for targeted advertising. By adopting new technologies, companies can increase brand awareness, boost sales, and improve customer experience. Effective innovation in digital marketing can lead to improved customer engagement, retention, and loyalty, resulting in increased sales and overall company performance [2].

Digital technologies are impacting marketing by improving market analytics, pricing, and communication channel management capabilities [3]. Digital innovations in marketing are empowering marketers to engage with

customers in different ways through different mediums and platforms. Utilizing available customer data, creating customer portraits that allow advertisers to better "know" their target audience, coupled with data tracking and immediate results allows for unprecedented cost efficiencies in digital marketing. Innovations in digital marketing allow advertisers to reach their target market of consumers more effectively. With the use of digital technology, advertising is transformed from annoying to useful, from a distraction to a place to receive informative content and impressions. As a consequence, email marketing allows a brand to connect with its users in a personalized way via email. Brands can promote specific products and vary the tone and content of the email depending on the target audience or personality type to whom the email is sent. Marketing Innovations also allows emails to be sent on a schedule based on a user's past activity on a website, increasing the likelihood of conversions.

Researchers have noted that the implications of digital technology adoption are profound and diverse. Moreover, digital technology adoption goes beyond one or more digital technologies, as it leads to a rethinking of the market approach and value proposition, changes in organizational processes and structures, in some cases even requiring changes in the business model, thus encompassing several external and internal factors [4]. That is, digital marketing increases the speed of tracking the results of marketing campaigns and measuring the resulting impact. Companies can then make real-time decisions about which promotional channels it is more appropriate to allocate the advertising budget to. Thus, the development of digital technologies contributes not only to technical changes, making changes in individual processes, but also contributes to the transformation of the business culture of companies. In turn, the spread of such digital age innovations as the Internet of Things (IoT), artificial intelligence (AI), machine learning (ML) and blockchain, which are at the breakthrough or early expectation stage, will contribute to deeper transformations in the content of marketing and expand opportunities for marketers to develop the competitiveness of companies [5].

Some researchers consider how digital technologies are reflected in certain areas of marketing, such as advertising and communication, research on target audiences, and the establishment of more flexible management in the value chain or in the stages of delivery of goods to end consumers. Other researchers draw attention to the peculiarities of the development of digital marketing innovations in large and small firms, different perceptions and opportunities in the application of digital innovations, which characterizes the formation of conditions of digital inequality. Attention is also drawn to the pace of updating digital innovations in companies and the existence of digital inequality problems related to the insufficiency or lack of specialists with the necessary qualifications. Thus, it can be noted that the development of digital marketing innovations can be conditioned by the availability of the necessary specialists. In this regard, studies show different rates of diffusion of certain types of innovations in large companies and in small businesses, such as: breakthrough, disruptive, incremental innovations, and product or process innovations. Depending on what stage of digital innovation companies are at and what level of technical equipment is available, product or process innovation may be more developed [5].

The observed changes in the proliferation of digital technologies have caused a shift towards data-driven business and marketing strategies, leading companies to capitalize on the power of Industry 4.0 technologies to drive all parts of their business, especially marketing. The potential of digital technologies to integrate data from various sources and analyze that data using sophisticated techniques to extract valuable insights has prompted companies to take a closer look at innovative technologies. Moreover, companies are now beginning to recognize the new business opportunities that these digital age technologies provide and apply them to solve existing problems or expand existing opportunities. In order to develop the marketing capabilities of a company, it is necessary to properly combine the individual skills of the employees and the available resources of the company [6].

Firms can no longer rely on isolated interactions with their customers; Today's customers expect interactions to be simple, intuitive, and seamless at all points of interaction. Digital technology, if applied strategically, can enable companies to meet and even exceed these expectations. The near-term future of marketing lies in the development of companies focused on gaining a holistic understanding of target customers' needs and behaviors across platforms, devices, and products and services.

The results of the analysis of existing practices allow us to note that marketing activities in Kazakhstani companies are in constant development under the influence of various factors such as the emergence of digital technologies, changes in consumer behavior under the influence of expanding the availability of the Internet network, as well as under the influence of factors such as the effects of the COVID pandemic and others.

In Figure 1 we can see that in the different sectors of the supply of goods and services, advertising activities are actively developing, according to the data for January - June 2023.

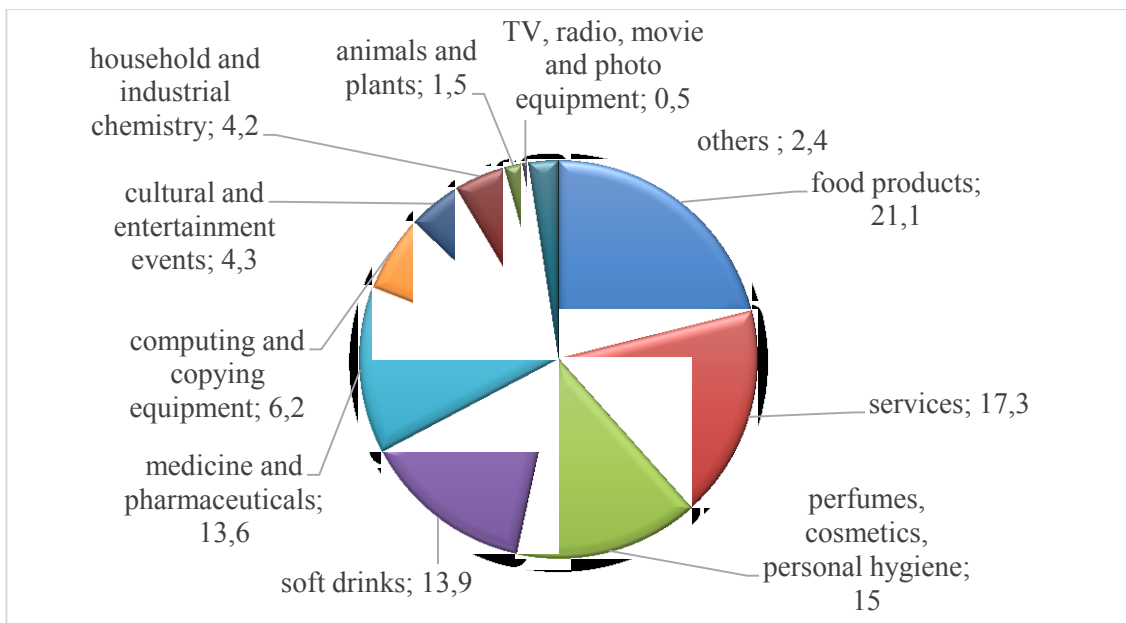

Figure 1- Top-10 categories of advertisers in the period January - June 2023
Note - compiled according to the source [7]

In the first half of 2023, as in the first half of 2022, the Food category was the leading category, the Services category moved up from fourth to second position, and the Perfumes, Cosmetics and Personal Care category moved up from fifth to third position. The top 10 categories account for 97.6% of the advertising market. The "Other" sector includes "Light Industry Products" (0.47%), "Automotive Products" (0.44%), "Household Goods" (0.34%) and other categories.

According to K-Research, the total advertising budget for TV, Radio, Press and Outdoor advertising in January-June 2023 increased by 26.8% compared to the same period in 2022 [7].

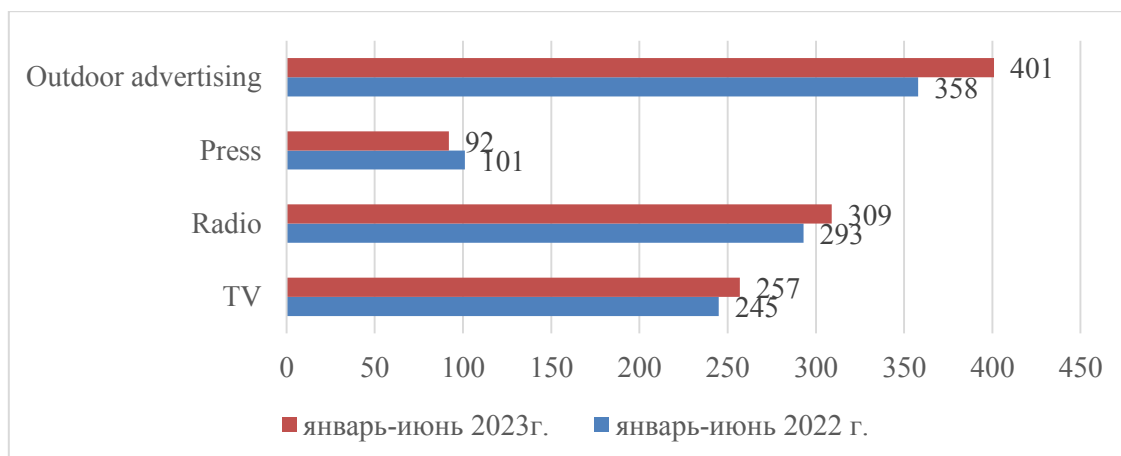

Figure 2- Dynamics of advertising market volumes in the period January-June 2023 and January-June 2022.
Note - compiled from the source [7]

In order to increase the efficiency of marketing activity of firms direct resources to innovative developments, the share of innovation-active enterprises by regions is not equal and their number prevails in large cities (Figure 3).

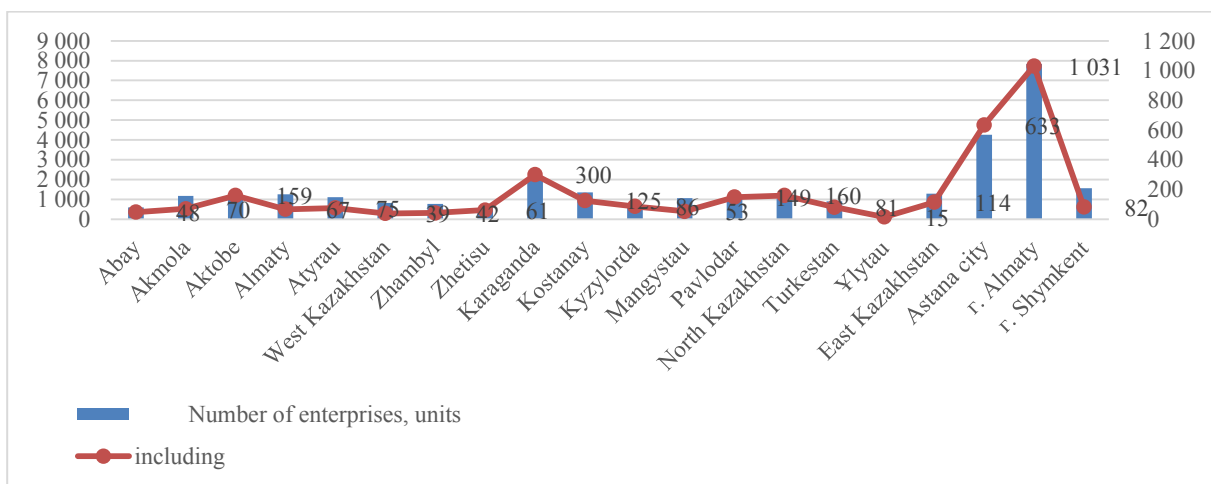

Figure 3 - Costs of innovation in Kazakhstan in 2023, mln. tenge
 Note - compiled according to the data [8]

Total innovation expenditures in companies include expenditures on business process innovation and product innovation. In addition to production areas, innovations also cover the use of digital methods of promoting goods and services, and the development of customer feedback.

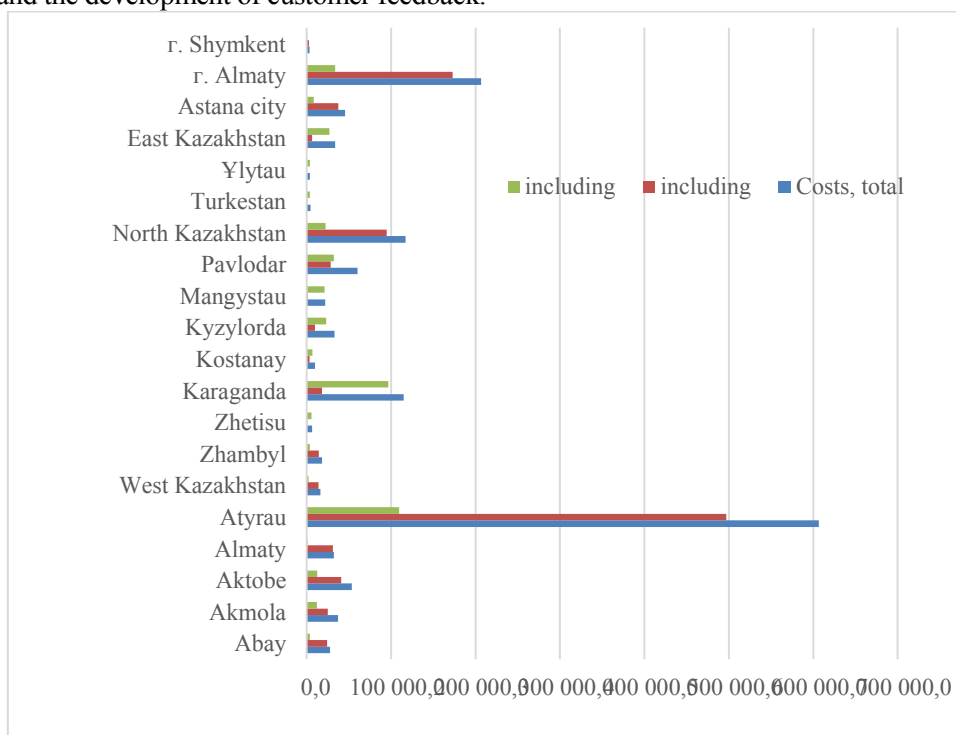

Figure 4 - Innovation costs by types of costs in the regions of Kazakhstan in 2023.
 Note - compiled according to the data [8]

The development of innovations in marketing activities and the expansion of digital technologies is to a certain extent associated with the expansion of Internet accessibility. According to byyd in Kazakhstan in 2023 there were 15.7 million unique Internet users. Of these, 51.9% are women and 48.1% are men. Internet penetration is 86.9% [9].

The distribution of users by age is as follows:

- 5-12 years - 15.7%,
- 12-17 years - 8.3%,
- 18-24 years - 8.5%,
- 25-34 years - 14.2%,

35-44 years old - 14.2%,

45-54 years- 11.1%,

55-64 years old - 9.6%,

65 and older - 8.1%.

Of these, 94% access the Internet from mobile devices. By OS type, the share of Android mobile traffic is 75.67%, IOS -24.10%.

From 2018 to 2022, the share of mobile traffic from the total time of Internet use increased from 21.7% to 67.4%. Social media usage has increased. The first place in terms of digital advertising reach is occupied by Instagram (the total number of users of the network as of 2022 amounted to 11.75 million users). The second place in terms of position is occupied by TikTok (10.2 million users). An important role in this plays - not only yesterday's students, but also an active solvent audience of 25-35 years old [10].

YouTube and Google Shopping (GMC - Google Merchant Center) are effective promotional tools in Google's inventory. It is video ads, reviews of your products or services and their visual presentation that help to quickly make an impression on you and your business and make a buying decision. YouTube and GMC channels are most often used by retailers and marketplaces, as the large product range and content allow you to build promotion on your own products, not just on the brand of the marketplace or company. For example, advertising of the world-famous Nutella or Lays works more often than just advertising of a brand store. In Kazakhstan, there are very few quality digital services that set the tone for the industry and stimulate competition. Kaspi Bank, a fintech service, is one such product. In 2021, The Generalist noted that Kaspi's founders managed to build a \$21 billion business ecosystem in Kazakhstan. Further development of the digital technology and digital marketing market depends on the availability of "drivers" of growth and the constantly evolving competitive field inevitably leads to a weakening of the market. For this purpose, it is important to assess what opportunities and barriers exist in the development of digital marketing in Kazakhstan. Providing the necessary conditions and overcoming obstacles can contribute to the effective application of new technologies and increase innovation activity in marketing activities.

The analysis of existing practices allows us to note a number of areas of digital innovation that have the most significant changes on marketing:

1. the use of artificial intelligence tools.

Artificial intelligence will soon become the backbone of global markets and industries. The extensive growth of the technology is taking over major business operations around the world.

Artificial intelligence technology provides information such as the number of visitors and customer engagement potential. Artificial intelligence helps the consumer to approach the app as a real person, as a result of which the app can respond to customer queries and questions at any time and more accurately.

2. Web Security.

Security on any website gives people peace of mind when they check what is inside. That is, for online businesses, implementing HTTP protocols demonstrates website security by eliminating visitors' concerns about spam when exploring product or service offerings.

3- Automated Marketing.

There are many benefits to successful marketing automation. These benefits are promising in terms of wholesale sales, increased leads, and other things such as reduced labor. Lower labor costs are accompanied by lower production costs, which means lower production costs and higher profits. However, for marketers, automation opens up more opportunities such as lower costs, better customer interaction, and increased efficiency.

4. Chatbots.

Digital innovation in marketing has really advanced in the sense that a machine is programmed to respond to all customer queries. The use of chatbots ensures that customer feedback is always available (the ability to get a customer service response or other responses when visiting a company's website. Chatbots facilitate an engaging and interactive customer service experience and therefore ensure a positive relationship between the business and the target audience, which is important for innovation in digital marketing.

Providing conditions for the wide application of these innovative directions in marketing activities, as well as overcoming barriers associated with the state of development of digital marketing infrastructure, expanding the possibility of data analytics, and more effective interaction with target audiences. Thus, the conducted research allowed us to clarify the main features of the impact of digital innovation on the development of marketing activities of companies, determining the trends in the development of digital marketing. The identification of these

patterns provides a deeper understanding of the features and opportunities that present themselves to modern companies when implementing digital marketing innovations.

List of references

1. Javalgi R. R. G. et al. Sustainable competitive advantage of internet firms: A strategic framework and implications for global marketers // *International Marketing Review*. – 2005. – Т. 22. – №. 6. – С. 658-672.
2. Grubor A., Jakša O. Internet marketing as a business necessity // *Interdisciplinary Description of Complex Systems: INDECS*. – 2018. – Т. 16. – №. 2. – С. 265-274.
3. How digital technologies reshape marketing: evidence from a qualitative investigation // *Italian Journal of Marketing. Volume 2023*, pp. 27-58
4. Pascucci F., Savelli E., Gistri G. Herhausen D. et al. The digital marketing capabilities gap // *Industrial Marketing Management*. – 2020. – Т. 90. – С. 276-290.
5. Kumar V., Ramachandran D. Influence of new-age technologies on marketing: A research agenda // *Journal of Business Research Volume 125*, March 2021, Pages 864-877
6. Omar Ali, Valmira Osmanaj, Piotr Kwiatek, Mohammad Alryalat, Ranga Chimhundu & Yogesh K. Dwivedi. The impact of technological innovation on marketing: individuals, organizations and environment: a systematic review // *Economic Research-Ekonomska Istraživanja*, 2023, Volume 36. Issue:3, DOI: 10.1080/1331677X.2023.2210661
7. Обзор рекламного рынка (ТВ, Радио, Пресса, Наружная реклама, Интернет). Казахстан. Январь – Июнь 2022. URL: https://k-research.kz/analytic/analytika_obzor_reklama_rinok_KZ_jan_jun_2023/show_author (дата обращения 10.02.2024г.)
8. Об инновационной деятельности предприятий в Республике Казахстан. 2022г. 19 серия Статистика инноваций, (дата обращения 10.02.2024г.)
9. Media Kit. данные по сегменту Kazakhstan. URL: <https://www.byrd.me/ru/presentation/?f=kazakhstan-russian> (дата обращения 10.02.2024г.)
10. Цой Ю. Цифровой маркетинг: особенности и отличия в Казахстане, Узбекистане и России. URL: <https://profit.kz/articles/14802/Digital-Marketing-osobennosti-i-razlichiya-v-Kazahstane-Uzbekistane-i-Rossii/> (дата обращения 10.02.2024г.)

МРНТИ 06.39.02

Мукушев М.Е.¹, Нургалеева А.М.¹, Абжалелова Ш.Р.¹

¹Университет Кайнар, г.Алматы, Казахстан

РАЗРАБОТКА ФИНАНСОВЫХ СТРАТЕГИЙ НА ПРЕДПРИЯТИИ В КРИЗИСНЫЙ ПЕРИОД

Аннотация

В статье рассматривается значение и необходимость разработки финансовой стратегии в организации с целью обеспечения стабильности в кризисный период. Авторы рассматривают особенности финансового планирования и успешную реализацию в быстро меняющихся внешних условиях.

Рассматривая экономическую стратегию в отношении предприятия, следует отметить главную ее составляющую – финансовую стратегию. Большинство экономистов сходятся во мнении, что стратегия экономического развития – это совокупность главных целей и основных средств их достижения.

Охватывая все формы финансовой деятельности предприятия, а именно: оптимизацию основных и оборотных средств, формирование и распределение прибыли, денежные расчеты и инвестиционную политику, финансовая стратегия исследует объективные экономические закономерности рыночных отношений, разрабатывает формы и способы выживания и развития при новых условиях.

Ключевые слова: финансовая стратегия, бюджет, тактика, финансовое планирование, анализ, предприятие.

М.Е. Мукушев¹, А.М. Нурғалиева¹, Ш.Р. Абжалелова¹

¹ Қайнар университеті, Алматы қ. Қазақстан

ДАҒДАРЫС КЕЗЕҢІНДЕ КӘСІПОРЫНДА ҚАРЖЫЛЫҚ СТРАТЕГИЯЛАРДЫ ӘЗІРЛЕУ

Аңдатпа

Мақалада дағдарыс кезеңінде тұрақтылықты қамтамасыз ету мақсатында ұйымда қаржылық стратегияны әзірлеудің маңыздылығы мен қажеттілігі қарастырылады. Авторлар қаржылық жоспарлаудың ерекшеліктерін және тез өзгеретін сыртқы жағдайларда сәтті іске асыруды қарастырады.

Кәсіпорынға қатысты экономикалық стратегияны қарастыра отырып, оның негізгі құрамдас бөлігі – қаржылық стратегияны атап өткен жөн. Экономистердің көпшілігі экономикалық даму стратегиясы оларға жетудің негізгі мақсаттары мен негізгі құралдарының жиынтығы екендігімен келіседі.

Кәсіпорынның қаржылық қызметінің барлық нысандарын қамтитын, атап айтқанда: негізгі және айналым қаражаттарын оңтайландыру, пайданы қалыптастыру және бөлу, ақшалай есеп айырысу және Инвестициялық саясат, қаржылық стратегия нарықтық қатынастардың объективті экономикалық заңдылықтарын зерттейді, жаңа жағдайларда өмір сүру және даму нысандары мен тәсілдерін дамытады.

Түйін сөздер: қаржылық стратегия, бюджет, тактика, қаржылық жоспарлау, талдау, кәсіпорын.

М.У. Mukushev¹, А.М. Nurgalieva¹, Sh.R. Abzhalilova¹

¹ Q University, Almaty, Kazakhstan

DEVELOPMENT OF FINANCIAL STRATEGIES TO ENSURE STABILITY DURING THE CRISIS PERIOD

Abstract

The article examines the importance and necessity of developing a financial strategy in an organization in order to ensure stability during a crisis period. The authors consider the features of financial planning and successful implementation in a rapidly changing external environment.

Considering the economic strategy in relation to the enterprise, its main component should be noted – the financial strategy. Most economists agree that an economic development strategy is a set of main goals and the main means to achieve them.

Covering all forms of financial activity of an enterprise, namely: optimization of fixed and working capital, profit formation and distribution, monetary calculations and investment policy, financial strategy explores objective economic patterns of market relations, develops forms and methods of survival and development under new conditions.

Keywords: financial strategy, budget, tactics, financial planning, analysis, company

Разработка финансовых стратегий в обеспечении стабильности в кризисный период - это процесс создания планов и стратегий управления финансами компании или организации с целью смягчения негативных последствий кризиса и обеспечения стабильности ее финансового положения в условиях экономических трудностей.

В этом контексте разработка финансовых стратегий включает в себя анализ текущей финансовой ситуации, выявление уязвимых мест и рисков, а также определение мероприятий и инструментов, которые помогут справиться с финансовыми трудностями и сохранить стабильность.

Такие стратегии могут включать в себя различные действия, такие как улучшение управления оборотным капиталом, оптимизация затрат, пересмотр инвестиционной политики, диверсификация источников доходов, привлечение дополнительного финансирования или реструктуризация долга.

Целью разработки таких стратегий является обеспечение финансовой устойчивости организации в условиях нестабильности и кризиса, а также минимизация негативного воздействия экономических трудностей на ее деятельность и результативность.

Способность организации финансировать свою деятельность, выдерживать нестабильную внешнюю среду и обеспечивать свою платежеспособность в условиях неблагоприятных ситуаций является ключевым фактором ее финансовой стабильности [1].

Эффективное финансовое планирование в период кризисной экономики помогает предприятиям выжить, адаптироваться и выйти из кризиса более сильными.

Финансовое планирование в условиях кризиса требует более гибкого и адаптивного подхода, а также постоянного мониторинга и анализа финансовых показателей компании.

В период кризисной экономики финансовое планирование приобретает особую важность для предприятий. Вот некоторые особенности финансового планирования в таких условиях:

- Усиленный фокус на краткосрочном планировании: В условиях кризиса предприятиям необходимо сосредоточиться на краткосрочном планировании, чтобы оперативно реагировать на быстро меняющиеся рыночные условия.

- Консервативные прогнозы: В период кризиса предприятия должны быть более консервативны в своих финансовых прогнозах. Необходимо учитывать потенциальные риски и неопределенности и планировать соответствующим образом.

- Гибкость и адаптивность: Финансовый план должен быть гибким и адаптивным, чтобы предприятие могло быстро корректировать свою стратегию в ответ на изменения внешней среды.

- Снижение рисков: Предприятия должны уделять особое внимание снижению рисков в период кризиса. Это включает в себя диверсификацию источников дохода, управление запасами и тщательную оценку кредитоспособности клиентов.

- Управление денежными потоками: Управление денежными потоками имеет решающее значение в период кризиса. Предприятия должны тщательно отслеживать свои денежные потоки и принимать меры для обеспечения достаточной ликвидности [2].

- Сотрудничество с кредиторами и инвесторами: В период кризиса предприятиям может потребоваться сотрудничать с кредиторами и инвесторами, чтобы реструктурировать долги или привлечь дополнительное финансирование.

- Использование данных и аналитики: Данные и аналитика играют важную роль в финансовом планировании в период кризиса. Предприятия должны использовать данные для выявления тенденций, прогнозирования будущих результатов и принятия обоснованных решений.

Процесс финансового планирования включает в себя определение финансовых стратегий, целей и задач предприятия, анализ текущего финансового состояния, определение потенциальных источников доходов и расходов, а также разработку стратегии использования финансовых ресурсов.

Это позволяет предприятию предвидеть возможные финансовые риски, принимать меры по их снижению и планировать дальнейшее развитие.

Важными инструментами финансового планирования и прогнозирования деятельности предприятия на основе данных финансовой отчетности являются бюджетирование, прогнозирование потоков денежных средств, анализ чувствительности и др. [3].

Финансовая стратегия строится на серии решений и направлений деятельности, ориентированных на долгосрочные перспективы и направленных на достижение поставленных целей и финансовых задач, с тем чтобы обеспечить оптимальное и стабильное функционирование.

Основное отличие стратегических целей управления заключается в их глобальном характере в рамках системы, где ключевыми моментами являются улучшение важных показателей организации, таких как максимизация прибыли или дохода от реализации товаров, работ и услуг. Поэтому стратегия выражается в последовательности качественных действий и состояний, которые приводят к достижению поставленных целей организации. Принятие стратегических решений, связанных с изменением потенциала организации, имеет значительные последствия, которые возникают в результате выбора и повышения эффективности по мере приобретения опыта. Такие цели обычно становятся объектом долгосрочной финансовой политики.

Основным финансовым документом является финансовый план, который включает в себя следующие разделы:

- бюджет предприятия, описывающий доходы и расходы, что представляет статический характер.
- прогнозный баланс предприятия, также имеющий статический характер.

Центральным финансовым документом является план доходов и расходов, целью которого является демонстрация процесса формирования и изменения прибыли предприятия. Данный документ строится на

основе прогноза объемов реализации услуг. Обычно уровень прибыли, особенно в начальные периоды реализации проекта, не определяет непосредственные финансовые потребности. Прогноз денежных потоков помогает выявить эти условия. С учетом планируемых уровней продаж и капитальных затрат в разные периоды времени прогноз выявляет необходимость и сроки дополнительного финансирования и определяет пиковые требования к рабочему капиталу[4].

Администрация решает, как получить это дополнительное финансирование, а также когда и каким образом произвести возврат средств. Одним из важных факторов при планировании использования оборотных средств является согласование времени получения дохода и времени оплаты расходов. Оборотный капитал предприятия должен покрывать затраты с момента начала производства до момента оплаты товара потребителем.

Разработка финансовой стратегии компании и ее успешная реализация позволяют нам получить значительные преимущества в сфере бизнеса. Среди них:

- формирование эффективной системы управления денежными ресурсами компании;
- выявление ключевых факторов, влияющих на прибыльность бизнес-моделей, с последующей концентрацией деятельности на работе с ними;
- формирование сбалансированного, последовательного, рационального подхода к постановке задач и их решению;
- определение критериев сбалансированности текущей бизнес-модели, а также потенциальных источников дальнейшего роста компании;
- построение прозрачных и объективных инструментов контроля экономической эффективности предприятия;
- выявление внутренних и внешних факторов, определяющих прибыльность компании;
- выявление ключевых конкурентных преимуществ организации по отношению к рынку игроков и обеспечение их динамичного вовлечения.

Выстраивание финансовой стратегии — важнейшее направление деятельности на коммерческом предприятии. Данные активности позволяют осуществить комплексный анализ возможностей фирмы, потенциала ее роста и увеличения конкурентоспособности в том или ином сегменте бизнеса [5].

Разработка и внедрение корпоративной стратегии, которая могла бы лучше соответствовать быстро меняющимся внешним условиям, стала чрезвычайно важной частью деятельности руководства большинства компаний[6].

В связи с этим возросла роль стратегического анализа как инструмента, обеспечивающего основу для принятия стратегических решений. Появление новых методов анализа является важным источником повышения конкурентоспособности компании, помогая ей четко развить основные направления деятельности в условиях неопределенности.

Стратегический анализ требует от руководства понимания того, на какой стадии развития находится компания, прежде чем принимать решение о том, куда двигаться дальше. Для этого требуется эффективная информационная система, предоставляющая данные для анализа прошлых, настоящих и будущих ситуаций.

Хорошо проведенная диагностика сильных и слабых сторон деятельности предприятия дает реальную оценку его ресурсов и возможностей, а также является отправной точкой разработки стратегии. В силу несовершенства законодательства и непредсказуемости рынка к выбору стратегии необходимо подойти очень осторожно [7].

Высшее руководство компании в современных рыночных условиях должно привлекать аналитиков к разработке стратегических решений, в противном случае без тщательно проведенного стратегического анализа такое решение может оказаться случайным, неэффективным и способным привести к банкротству в условиях жесткой конкуренции.

Компании должны иметь возможность оценивать свою управленческую деятельность, если они намерены обеспечить контроль за проведением финансовых операций и добиться выполнения своих организационных задач.

Список использованной литературы

1. Егоров Ю.Н., Варакута С.А. *Планирование на предприятии: Учеб. пос. / Ю.Н. Егоров, С.А. Варакута. – М.: ИНФРА-М., 2001. - 175 с.*

2. Никитина Н.В., Янов В.В. «Корпоративные финансы» / Н.В.Никитина, В.В.Янов - М.: Кнорус, 2014 - 512 с.
3. Князев М.М., Красноперов В.Л., Попова Е.Г. Финансовый менеджмент: учебник./ М.М. Князев, В.Л. Красноперов., Е.Г. Попова - М.: ЮНИТИ, - 2017 . - 242 с
4. Батурин Ю.Г., Поздняков М.С., Шевцов А.В. Финансовый менеджмент: учебное пособие./ Ю.Г.Батурин, М.С.Поздняков, А.В. Шевцов - СПб.: Питер, 2015. - 312 с
5. Хиггинс, Р., & Томпсон, М. (2018). Финансовое планирование и прогнозирование: моделирование и оценка для стратегических решений. Wiley. — 218 с
6. Media Kit. данные по сегменту Kazakhstan. [Электрон.ресурс]. – URL: <https://www.byvd.me/ru/presentation/?f=kazakhstan-russian> (дата обращения 10.02.2024г.)
7. Тенденции и аналитика, как растет рынок e-commerce в Казахстане – OLX подводит итоги 2022 года. - [Электрон.ресурс]. – 2022. – URL: <https://blog.olx.kz/dlya-smi/tendenczii-i-analitika-kak-rastet-rynok-e-commerce-v-kazahstane-olx-podvodit-itogi-2022-goda>. (дата обращения 05.01.2024)

МРНТИ 06.81.65

Тұрсынжан Н.С.¹, Досжан Р.Д.¹, Абжалелова Ш.Р.¹

¹Университет Кайнар, г. Алматы, Казахстан

ЭФФЕКТИВНОЕ УПРАВЛЕНИЯ ПЕРСОНАЛОМ В ОБЕСПЕЧЕНИИ УСТОЙЧИВОСТИ ОРГАНИЗАЦИИ

Аннотация

В статье рассматривается вопрос обеспечения устойчивости компании за счет персонала. Авторы раскрыли важность человеческих ресурсов, необходимость их эффективного управления для обеспечения достижения поставленных целей. Названы факторы эффективного управления персоналом, и авторы предлагают новый подход в управлении персоналом. Сделан акцент на трансформацию управления персоналом, который предусматривает и учитывает результативность каждого сотрудника компании. Исследованы аспекты трудовых отношений при применении психологических контрактов.

Персонал — наиболее ценный актив для любой компании, а грамотная кадровая политика нередко становится ключевым источником развития бизнеса. Однако, чтобы добиться успеха в этом направлении, важно правильно выбрать методы и принципы стратегического или тактического управления персоналом.

В статье авторы подчеркивают важность изменения подходов к управлению персоналом и роли человеческих ресурсов в достижении успеха предприятия в современной экономической среде.

Ключевые слова: человеческий капитал, организация, коллектив, персонал, эффективность, психологический контракт.

Н.С. Тұрсынжан¹, Р.Д. Досжан¹, Ш.Р. Абжалелова¹

¹Университет Кайнар, Алматы қ., Қазақстан

ҰЙЫМНЫҢ ТҰРАҚТЫЛЫҒЫН ҚАМТАМАСЫЗ ЕТУДЕ ПЕРСОНАЛДЫ ТИІМДІ БАСҚАРУ

Аңдатпа

Мақалада қызметкерлердің есебінен Компанияның тұрақтылығын қамтамасыз ету мәселесі қарастырылады. Авторлар адами ресурстардың маңыздылығын, мақсатқа жетуді қамтамасыз ету үшін оларды тиімді басқару қажеттілігін ашты. Персоналды тиімді басқару факторлары аталды және авторлар персоналды басқарудың жаңа тәсілін ұсынады. Компанияның әрбір қызметкерінің нәтижелілігін қарастыратын және ескеретін персоналды басқаруды өзгертуге баса назар аударылды. Психологиялық келісімшарттарды қолдану кезінде еңбек қатынастарының аспектілері зерттелді.

Қызметкерлер-кез-келген компания үшін ең құнды актив, ал білікті кадр саясаты көбінесе бизнесті дамытудың негізгі көзіне айналады. Алайда, осы бағытта жетістікке жету үшін персоналды стратегиялық немесе тактикалық басқарудың әдістері мен принциптерін дұрыс таңдау маңызды.

Мақалада авторлар персоналды басқару тәсілдерін өзгертудің маңыздылығын және қазіргі экономикалық ортада кәсіпорынның жетістігіне жетудегі адами ресурстардың рөлін атап көрсетеді.

Түйін сөздер: адами капитал, ұйым, ұжым, қызметкерлер, тиімділік, психологиялық келісімшарт.

N.S. Tursynzhan¹, R.D. Doszhan¹, Sh.R. Abzhalilova¹

¹ Q University, Almaty, Kazakhstan

EFFECTIVE PERSONNEL MANAGEMENT IN ENSURING THE SUSTAINABILITY OF THE ORGANIZATION

Abstract

The article deals with the issue of ensuring the sustainability of the company at the expense of personnel. The authors revealed the importance of human resources, the need for their effective management to ensure the achievement of their goals. The factors of effective personnel management are named, and the authors propose a new approach to personnel management. The emphasis is placed on the transformation of personnel management, which provides and takes into account the effectiveness of each employee of the company. The aspects of labor relations in the application of psychological contracts are investigated.

Personnel is the most valuable asset for any company, and a competent personnel policy often becomes a key source of business development. However, in order to succeed in this direction, it is important to choose the right methods and principles of strategic or tactical personnel management.

In the article, the authors emphasize the importance of changing approaches to personnel management and the role of human resources in achieving the success of an enterprise in the modern economic environment.

Keywords: human capital, organization, team, staff, efficiency, psychological contract.

Для обеспечения стабильности предприятия на рынке, особенно его финансовой устойчивости, менеджеру необходимы не только профессиональные знания, но и команда сотрудников, обладающих следующими качествами:

- творческий подход
- стремление к инновациям
- навыки сотрудничества
- нацеленность на достижение оптимальных результатов

Однако наличие просто группы специалистов недостаточно. Для обеспечения стабильности требуется сплоченный, творческий и самоорганизующийся коллектив. Такой коллектив характеризуется следующими признаками:

- сплоченность: сотрудники поддерживают друг друга, доверяют друг другу и работают вместе для достижения общих целей.
- творчество: сотрудники генерируют новые идеи, выходят за рамки привычного и находят инновационные решения проблем.
- самоорганизация: сотрудники берут на себя ответственность за свою работу, устанавливают собственные цели и сроки и эффективно сотрудничают друг с другом без необходимости постоянного надзора.

"Никакая теория, программа или правительственная политика не могут сделать предприятие успешным; это могут сделать только люди", - писал А. Морита [1]. Как менеджер может создать такой коллектив:

- привлечение и удержание талантов: нанимайте сотрудников, которые обладают необходимыми качествами и разделяют ценности организации.
- создание позитивной и поддерживающей рабочей среды: поощряйте сотрудничество, признавайте успехи и предоставляйте возможности для обучения и развития.
- поощрение инноваций: создавайте культуру, которая ценит новые идеи и не боится рисковать.

- установление четких целей и ожиданий: дайте сотрудникам ясное понимание их ролей и обязанностей, а также ожидаемых результатов.
- предоставление автономии: позвольте сотрудникам принимать решения и брать на себя ответственность за свою работу.
- поощрение непрерывного обучения: инвестируйте в обучение и развитие сотрудников, чтобы они могли постоянно совершенствовать свои навыки и знания.

Создание сплоченного, творческого и самоорганизующегося коллектива менеджерами позволяет обеспечить стабильность предприятия на рынке и повысить его финансовую устойчивость. Такой коллектив готов адаптироваться к изменениям, генерировать инновационные идеи и достигать оптимальных результатов, что обеспечивает долгосрочный успех предприятия.

В течение десятилетий в национальной экономике преобладал технократический подход к хозяйствованию на предприятиях, где главенствующими были производственные планы, бюджеты, структуры и административные распоряжения. Однако кадровая политика в значительной степени зависела от государственных органов и идеологических механизмов, что приводило к сужению трудовой мотивации и низкой производительности работников.

Ранее кадровая политика в значительной степени контролировалась государственными органами и идеологическими механизмами, а руководители предприятий имели ограниченное влияние на ее аспекты. Этот монополизм в сфере труда снижал трудовую мотивацию и вызывал чувство отчуждения среди работников, что отрицательно влияло на их производительность. Однако сегодня ситуация радикально меняется. Мы можем утверждать, что кадры не просто фактор или ресурс, а среда, где происходят изменения. Практика подтверждает, что человеческие возможности играют ключевую роль в достижении поставленных целей.

Высокий динамизм коммерческой деятельности заставляет каждого работника постоянно заботиться о повышении своей квалификации, а обучение персонала в условиях рыночной экономики существенно отличается от подготовки кадров в бывших отраслевых институтах повышения квалификации, которые, как правило, финансировались министерствами и ведомствами.

Значительно усложняется система мотивации и стимулирования работников, прежде всего в связи с приемом на работу по краткосрочным контрактам, выдвижением различных предварительных требований, жесткой увязкой материального поощрения с получаемой прибылью и другими факторами. Все эти проблемы приходится решать на фоне политической нестабильности и масштабной безработицы, которые оказывают все возрастающее давление на трудовые коллективы.

Руководители предприятий просто обязаны осознать настоятельную необходимость отказа от традиционной кадровой политики, основанной на авторитарных принципах, и перехода к политике управления человеческими ресурсами, формирования новой производственной культуры, ориентированной на человека и предусматривающей максимальную вовлеченность персонала в дела фирмы, поощрение инициативы и самодисциплины.

То, какой системой человеческих ресурсов обладает компания, в основном, определяется ее политикой: философией управления, тенденцией к развитию людей "изнутри" или к найму и со стороны, акцентом на группу в противовес отдельному индивиду. Как только это будет осознано в полной мере, можно будет так приспособить функции развития человеческих ресурсов (отбор, развитие, оценку и вознаграждение), чтобы наиболее эффективно помочь компании в достижении целей.

Современный менеджмент создает предпосылки для решения всех важнейших проблем. Среди его возможностей: улучшение профессиональной подготовки сотрудников, налаживания взаимодействия между подразделениями фирмы, усиление роли коллективов всех звеньев компании в решении каждодневных задач, расширение стратегических компонентов в работе менеджеров фирмы.

Управление человеческим капиталом компании – тема не новая. Причин можно назвать несколько: во-первых, до отношения к персоналу, как к ценнейшему ресурсу, требующему особых управленческих подходов, предприятию необходимо дорасти. Тем не менее, механизмы такого управления используются далеко не повсеместно. Иными словами, когда налажены системы управления финансового, маркетингового и логистического, приходит черед глубинного анализа механизмов управления человеческого ресурса. Возможно, это не совсем правильный подход, но на практике происходит именно так. Следующая причина: фактическое отсутствие информации об указанных механизмах. То есть, сам термин «человеческий капитал» известен, а вот сведения о том, как им управлять, очень малодоступны [2].

Возможны различные управленческие варианты в решении подобных задач. Например, повышение требовательности к персоналу, усиление контроля и отказ от использования слабо подготовленных, безответственных кадров, поскольку последние боятся сделать ошибку в работе, привлечь недовольство руководства и потерять место. В этой ситуации утрачивается инициативный фактор в трудовой деятельности, формируются барьеры между начальством и подчиненными.

Другой вариант основан на укреплении демократического начала в управлении, привлечение всех работников к анализу и принятию решений. Однако этот привлекательный путь приносит плоды, если в коллективе развито сотрудничество и согласие, различие во взглядах и поведении людей воспринимается как нечто естественное.

Особое, порой решающее значение в обеспечении успешной деятельности в долгосрочной перспективе имеет формирование высокой культуры компании, ее образа (имиджа). Культура отражает преобладающие обычаи, нравы и надежды в конкретном хозяйственном коллективе и способствует привлечению необходимых работников, поощряет определенные нормы их поведения. Имидж фирмы как внутри, так и вне организации, формируется самими сотрудниками, партнерами и общественным мнением в целом. Он побуждает клиентов к использованию услуг именно этого предприятия, а не какого-либо другого.

Огромный экономический эффект масштабного использования социально-психологических аспектов управления побуждает к применению в рамках стратегического менеджмента различных новаций в руководстве персоналом, которое призвано объединить, координировать и интегрировать все функции управления в одно целое.

К сожалению, большинство казахстанских менеджеров еще не в полной мере осознало и не полностью задействовало в своей работе возможности использования человеческого фактора, совершенствования управления коллективом в соответствии с требованиями сегодняшнего дня.

Инновационный характер деятельности современной компании, приоритетность вопросов качества услуг изменяют требования к работнику, повышают значимость творческого отношения к труду и высокого профессионализма. Это уже привело к существенным изменениям в принципах, методах и социально-психологических вопросах управления персоналом.

Трансформация управления персоналом направлена, в первую очередь, на реализацию политики мотивации, которая нацелена на расширение сотрудничества персонала с администрацией для достижения общих целей. Это побуждает работников к развитию своих способностей, интенсивному, продуктивному и творческому труду[2].

Проблемой для большинства казахстанских предприятий является проблема качества кадров. Новые условия обуславливают необходимость новых подходов и новых людей. Пока очень мало таких компаний, которые подготовку и постоянное повышение квалификации кадров ставят в ранг приоритетных задач.

Важный момент – понимание пользы, выгоды, которую кадры приносят предприятию. Хорошая команда работает на прирост стоимости компании. Лояльность клиентов, торговая марка, инновационные подходы, корпоративный климат – все эти факторы, как известно, являются составляющими процесса увеличения стоимости предприятия, и не достижимы никаким другим путем, кроме как усилиями персонала [3].

Существует методика оценки результативности каждого сотрудника по отдельности. Внедрение такой системы на предприятии требует дополнительных ресурсов, программного обеспечения и даже, особенно для предприятий с большим кадровым составом, создания новой рабочей единицы. Упрощенно методика выглядит следующим образом: рабочие места классифицируются по уровням важности для организации в целом, тарифицируются в любых удобных выражениях (баллах, на пример), определяются показатели результативности каждого рабочего места.

По итогам периода, фактический результат сравнивается с запланированным перечнем результатов, и оценивается по выбранной шкале. Каждое предприятие может создавать такую систему так, чтобы она максимально соответствовала его нуждам.

Сотрудники должны быть хорошо осведомлены о системе и механизмах ее работы, чтобы иметь возможность оценить выгоду от различных действий. Это создает внутреннюю мотивацию для постоянного совершенствования и стремления к продвижению вверх по карьерной лестнице. Также возникает приверженность общей цели предприятия, что в конечном итоге способствует росту его экономической

стоимости. Особенности трудовой мотивации работников оказывают опосредованное влияние на их рабочее поведение, формируя определенные ожидания относительно работы в данной компании.

Поэтому предлагается внедрить встречную систему ожиданий к работнику со стороны ТОО "Парасат". Эта система, известная как психологический контракт, определяет взаимные ожидания и обязательства между работником и предприятием. Психологический контракт – это система взаимных ожиданий и неписаных обязательств, регулирующая многие аспекты отношений между работником и работодателем [4].

В отношениях между работником и ТОО "Парасат" каждая сторона, внося свой вклад, ожидает получить взамен нечто равноценное. Как работник, так и организация имеют определенные ожидания и потребности. Взаимные ожидания и обязательства между работником и организацией регулируют многие важные аспекты трудовых отношений, включая оплату труда, распределение обязанностей и взаимные обязательства работодателя и работника по отношению друг к другу [5].

Среди тех требований, которые предъявляет компания «Парасат» к работнику, можно выделить следующие:

1. Добросовестное выполнение порученной работы.
2. Лояльность к организации.
3. Инициативность и творческое отношение к делу.
4. Принятие правил и норм, действующих в организации.
5. Готовность в случае необходимости идти навстречу организации (руководству).
6. Гибкость и желание обучаться и развиваться.

Среди тех требований к работе, которые могут предъявлять работники, можно назвать такие как:

1. Получать достойную оплату.
2. Заниматься делом, дающим чувство удовлетворения.
3. Работать с людьми, готовыми помочь в случае необходимости.
4. Приносить пользу людям, предоставляя нужную продукцию или услуги.
5. Видеть конкретные, осязаемые результаты своего труда.
6. Работа должна оставлять время и силы для личной жизни.
7. Ощущать уверенность в завтрашнем дне.
8. Работать в слаженном коллективе и ощущать себя его частью.
9. Охранять и использовать имеющийся профессиональный опыт и способности, пополнять свои

профессиональные знания, учиться чему-то новому [6].

Контракт между индивидом и организацией называется психологическим, так как в значительной части эти ожидания нигде не записаны и даже не проговариваются. Однако, хотя требования сторон не зафиксированы в официальных документах, психологический контракт способен реально влиять на поведение работника.

Организации могут эффективно управлять психологическими контрактами, выполняя следующие действия:

– четкое общение: ясно излагайте ожидания и обязательства как со стороны организации, так и со стороны сотрудников.

– справедливое обращение: обеспечьте справедливую компенсацию, возможности для роста и поддерживающую рабочую среду.

– своевременная обратная связь: регулярно предоставляйте сотрудникам обратную связь об их работе и прогрессе.

– гибкость: будьте готовы адаптировать психологический контракт по мере изменения потребностей организации и сотрудников. Эффективное управление психологическими контрактами может привести к более высоким уровням удовлетворенности работой, приверженности и производительности сотрудников.

Таким образом, эффективное управление кадрами играет решающую роль в обеспечении устойчивости организации, поскольку оно помогает привлекать, удерживать и развивать высокоэффективных сотрудников, которые являются основой любого успешного предприятия. Следовательно, создает высокоэффективную, мотивированную и приверженную рабочую силу, которая является основой устойчивой организации. Организации, которые инвестируют в эффективное управление кадрами, с большей вероятностью будут адаптироваться к изменениям, справляться с вызовами и добиваться долгосрочного успеха.

Список использованной литературы

1. Акио Морита «Сделано в Японии: История фирмы Sony» Издательство Альпина Паблишер, 2014г, 288 с.
2. Галенко В.П., Страхова О.А., Файбушевич С.И. Управление персоналом и эффективность предприятий. / В.П. Галенко, О.А.Страхова, С.И. Файбушевич. - М.: Финансы и статистика, 2014 г. – 248 с.
3. Травин В.В., Дятлов В.А. Менеджмент персонала предприятия. / В.В. Травин, В.А. Дятлов. – М.: Дело, 2014 г.- 272 с
4. Бирюк, А. Как мотивировать персонал к результативной постоянной работе. Бизнес без проблем. / А.Бирюк; - Персонал – 2013г.- 226 с.
5. Блинов А. А. Мотивация персонала корпоративных структур// Маркетинг. – 2001. – № 1. – С. 88–100.
6. Балаханова Д.К. Современные подходы к формированию инновационной стратегии управления человеческими ресурсами / Д.К. Балаханова. — EDN USJXEP // Управление экономическими системами. — 2017. — № 10 (82). [Электрон.ресурс]. — URL: — URL: <https://elibrary.ru/item.asp?id=24602694&>. (дата обращения: 12.01.2024).

МРНТИ 21.41.63

Ван Цзюнь¹, Джакшиева У.К.¹

¹ Казахский национальный педагогический университет имени Абая
г. Алматы, Казахстан

**ИНВЕСТИЦИОННАЯ ПОЛИТИКА КАЗАХСТАНА:
ОСНОВНЫЕ НАПРАВЛЕНИЯ ПЕРСПЕКТИВЫ РОСТА**

Аннотация

В статье представлена попытка анализа инвестиционной политика Республики Казахстан. Иностранные инвестиции служат важным инструментом для развития экономики государств, сохранения стабильности, улучшения международных стандартов.

Особенно важны притоки инвестиций в начальный период становления вновь образованного государства и периоды экономических кризисов. В статье определены приоритетные направления экономики для их вложения, основные этапы формирования инвестиционной политики на протяжении 30 лет и их особенности. Правительство Казахстана оказывает всемерную поддержку по привлечению иностранного капитала и созданию благоприятных условий деятельности зарубежных компаний. Во-первых, начали работу вновь созданные государственные органы – Комитет по инвестициям при Министерстве иностранных дел РК, Национальная компания «KAZAKH INVEST», Международный финансовый центр «Астана» (МФЦА), который играет ключевую роль в качестве регионального центра бизнеса и финансов, Совет иностранных инвесторов при Президенте. Во-вторых, была создана и реформирована законодательная и договорная база взаимодействия иностранных инвесторов и государства. Был принят ряд стратегических документов в области различного рода преференций и льгот, учтены ошибки прошлых лет. Благодаря дипломатическим усилиям МИД РК подписаны соглашения и контракты на крупные международные проекты и модернизацию производства. В качестве третьего пункта, отметим вхождение в международные организации, такие как Организация экономического сотрудничества и развития, Конференция ООН по торговле и развитию (UNCTAD), Евразийский экономический союз (ЕАЭС), Всемирный банк, Международный валютный фонд и другие.

Ключевые слова: иностранные инвестиции, экономическая политика, стабильность, преференции, перспективы, Казахстан.

Ван Цзюнь¹, У.К. Джакшишева¹

¹ Абай атындағы Қазақ Ұлттық педагогикалық университеті,
Алматы қ., Қазақстан

ҚАЗАҚСТАННЫҢ ИНВЕСТИЦИЯЛЫҚ САЯСАТЫ: НЕГІЗГІ ДАМУ БАҒЫТТАРЫ МЕН ПЕРСПЕКТИВАЛАРЫ

Аңдатпа

Мақалада Қазақстан Республикасының инвестициялық саясатын талдау әрекеті ұсынылған. Шетелдік инвестициялар мемлекеттердің экономикасын дамыту, тұрақтылықты сақтау, халықаралық стандарттарды жақсарту үшін маңызды құрал болып табылады.

Жанадан құрылған мемлекеттің қалыптасуының бастапқы кезеңіндегі және экономикалық дағдарыстар кезеңдеріндегі инвестициялардың ағыны ерекше маңызды. Мақалада оларды инвестициялау үшін экономиканың басым бағыттары, 30 жыл бойы инвестициялық саясатты қалыптастырудың негізгі кезеңдері және олардың ерекшеліктері айқындалған. Қазақстан Үкіметі шетелдік капиталды тарту және шетелдік компаниялар қызметіне қолайлы жағдайлар жасау жөнінде жан-жақты қолдау көрсетеді. Біріншіден, жанадан құрылған мемлекеттік органдар – ҚР Сыртқы істер Министрлігі жанындағы Инвестициялар комитеті, "KAZAKH INVEST" ұлттық компаниясы, "Астана" халықаралық қаржы орталығы (АХҚО) өз жұмысын бастады, ол өңірлік бизнес және қаржы орталығы, Президент жанындағы Шетелдік инвесторлар кеңесі ретінде шешуші рөл атқарады. Екіншіден, шетелдік инвесторлар мен мемлекеттің өзара іс-қимылының заңнамалық және шарттық базасы құрылып, реформаланды. Әр түрлі артықшылықтар мен жеңілдіктер саласындағы бірқатар стратегиялық құжаттар қабылданды, өткен жылдардағы қателіктер ескерілді. ҚР СІМ дипломатиялық күш-жігерінің арқасында ірі халықаралық жобаларға және өндірісті жаңғыртуға келісімдер мен келісімшарттарға қол қойылды. Үшінші тармақ ретінде экономикалық ынтымақтастық және даму ұйымы, БҰҰ Сауда және даму жөніндегі конференциясы (UNCTAD), Еуразиялық экономикалық одақ (ЕАЭО), Дүниежүзілік банк, Халықаралық валюта қоры және т.б. сияқты халықаралық ұйымдарға кіруді атап өтеміз.

Түйін сөздер: шетелдік инвестициялар, экономикалық саясат, тұрақтылық, преференциялар, перспектива, Қазақстан.

Wang Jun¹, Dzhakishева U.K.¹

¹ *Kazakh National Pedagogical University named after Abay, Almaty, Kazakhstan*

INVESTMENT POLICY OF KAZAKHSTAN: MAIN DIRECTIONS AND PROSPECTS OF GROWTH

Abstract

The article presents an attempt to analyze the investment policy of the Republic of Kazakhstan. Foreign investments serve as an important tool for developing the economies of states, maintaining stability, and improving international standards. The inflows of investments in the initial period of the formation of a newly formed state and periods of economic crises are especially important. The article identifies the priority areas of the economy for their investment, the main stages of the formation of investment policy for 30 years and their features. The Government of Kazakhstan provides all possible support to attract foreign capital and create favorable conditions for the activities of foreign companies. First, the newly created state bodies – the Investment Committee under the Ministry of Foreign Affairs of the Republic of Kazakhstan, the KAZAKH INVEST National Company, the Astana International Financial Center (AIFC), which plays a key role as a regional center for business and finance, the Foreign Investors Council under the President, have started working. Secondly, the legislative and contractual framework for interaction between foreign investors and the state was created and reformed. A number of strategic documents were adopted in the field of various preferences and benefits, and the mistakes of previous years were taken into account. Thanks to the diplomatic efforts of the Ministry of Foreign Affairs of the Republic of Kazakhstan, agreements and contracts for major international projects and modernization of production have been signed. As a third point, we note joining international organizations such

as the Organization for Economic Cooperation and Development, the United Nations Conference on Trade and Development (UNCTAD), the Eurasian Economic Union (EAEU), the World Bank, the International Monetary Fund and others. Based on the reports and recommendations of international institutions, Kazakhstan strives to improve its investment policy and follow modern requirements in this area

Keywords: foreign investments, economic policy, stability, preferences, prospects, Kazakhstan.

Развитие экономики государства во многом зависит от стратегически продуманной инвестиционной политики, основанной на тенденциях развития мировой экономики, региональной и ресурсной специфике страны, видении будущего страны. Понятие «инвестиционная политика» означает «составную часть экономической политики, проводимой государством и предприятиями в виде установления структуры и масштабов инвестиций, направлений их использования, источников получения с учетом необходимости обновления основных средств и повышения их технического уровня» [1]. Это «система мер, определяющая – в рамках общей экономической политики – объем, структуру и направления капитальных вложений, рост основных фондов и их обновление». Под инвестиционной политикой государства понимается комплекс мероприятий, направленных на обеспечение потребности экономики в капиталовложениях и повышение инвестиционной активности всех субъектов производственной деятельности.

Государственная инвестиционная политика «представляет собой совокупность производственных отношений между государством и хозяйствующими субъектами, основанных на обмене, распределении и потреблении ограниченных инвестиционных ресурсов. Она подразделяется на внешнюю и внутреннюю. Внешняя инвестиционная политика является частью общей внешнеэкономической политики государства и устанавливает структуру и масштабы как прямых иностранных инвестиций в отечественную экономику, так и вложений национальных инвесторов за рубежом» [2].

В условиях глобализации странам с переходной и развивающейся экономикой необходимо сохранить стабильность и самодостаточность экономики. Как показывает международный опыт, одним из факторов, влияющих на экономический рост и постоянство, служит сфера инвестиций. Довольно сложным вопросом является сохранение экономического роста. Из всех экономических критериев наиболее ярко указывает на динамику развития именно показатель инвестиционной активности. Сфера инвестиций была и остается объектом общих интересов как государства, так и бизнеса. Это выражается в поиске источников и путей повышения эффективности инвестиций, оптимизации инвестиционной деятельности, анализа инвестиционной успешности в различных отраслях и в экономике, в целом. При этом ключевое значение в развитии инвестиционного процесса принадлежит государству. За годы становления Казахстана как независимого государства ключевым элементом и одним из основополагающих приоритетов внешнеэкономической политики страны было и остается содействие привлечению прямых иностранных инвестиций.

В целях обеспечения эффективности иностранных инвестиций государство заботится о благоприятной социально-политической обстановке и функционировании институтов управления инвестициями. В стране созданы благоприятные условия для ведения бизнеса; инвестиционный климат первый среди стран СНГ получил рейтинги инвестиционного класса от международных рейтинговых агентств Moody's (в 2002 г.), Standard&Poor's и Fitch (в 2004 г.). Согласно рейтингу fDi Intelligence (аффилированного аналитического центра Financial Times), республика находится на первом месте в мире по эффективности затрат для развития экспортоориентированного производства.

МВФ включил республику в список 20-ти наиболее инвестиционно-привлекательных стран по результатам рейтингов по привлечению инвестиций и созданию благоприятных условий. Процесс привлечения иностранных инвестиций в экономику республики берет свое начало с 1992 г. и продолжается по сегодняшний день.

На начальном этапе инвестиции активно поддерживались международными финансовыми организациями, такими как МВФ, МБРР, АБР, Эксимбанк и др. Согласно анализу, проведенному отечественными исследователями, в развитии инвестиционной деятельности страны и привлечении ПИИ можно выделить несколько этапов [1].

Первый этап (1992–1993 гг.) характеризуется созданием совместных предприятий (СП) в сфере торгово-посреднической деятельности, притоком ПИИ в нефтегазовый сектор. Как отмечают исследователи, 87% всего объема прямых иностранных инвестиций приходился на нефтегазовый комплекс с вложениями в 982 млн долларов [3].

Второй этап (1994–1997 гг.) примечателен существенным объемом привлеченных прямых иностранных инвестиций. Благодаря либерализации экономики иностранные инвесторы получили возможность активного вложения инвестиций в сырьевой сектор. В отраслевом разрезе 40% ПИИ было вложено в черную металлургию, 21,6% - в нефтегазовый сектор, 9,4% - в энергетику. В тройку лидеров по объемам ПИИ входили: Япония – более 381 млн долларов США, или 25,4%; США – 322,4 млн долларов США, или 21,5%; Великобритания – 255 млн долларов, или 17%».

Третий этап (1998–2009 гг.) связан с реализацией инвестиционных проектов по приватизации ряда крупных предприятий Казахстана. Было реализовано 208 проектов по углеводородному сырью. В структуре вложенных инвестиций на долю минерально-сырьевого комплекса приходилось 65%. Иностранные инвестиции были вложены в приобретение нефтегазового оборудования, в осуществление геолого-поисковых и разведочных работ. Интерес к нефтегазовой отрасли объяснялся данными о разведенных запасах нефти (30 млрд баррелей, или 4 млрд тонн) и газа (3 трлн м³). Среди компаний, ведущих разведку и добычу углеводородов в Карачаганаке и на Каспии, огромные инвестиции вложили американские корпорации Chevron (имеет 50% акций Тенгизшевройла и 18% Karachaganak Petroleum Operating B.V.) и ExxonMobil (имеет 25% акций Тенгизшевройла и 16,8% North Caspian Operating Company) [4].

В рамках развития международного экономического сотрудничества было подписано и ратифицировано более 30 межправительственных соглашений (МС) о взаимной поддержке и защите инвестиций.

Казахстан присоединился к Энергетической хартии и стал членом Конвенции 1965 г. По проблемам урегулирования инвестиционных споров между государством и иностранным лицом. Третий этап инвестиционной деятельности Казахстана примечателен также и тем, что республика сама становится активным инвестором и выходит на внешние рынки. Инвестиции в страны СНГ в этот период в совокупности составили 25 млрд долларов США. Национальные инвесторы стали активнее конкурировать на рынках России, Кыргызстана, Таджикистана, Грузии, Украины. Так, например, с участием казахстанского капитала в этот период в Кыргызстане были созданы более 400 предприятий в энергетической и газовой отраслях, в банковском секторе, по производству стройматериалов. Более 60 договоров и соглашений было подписано с Грузией, в том числе по строительству зернового терминала в Поты, модернизации газораспределительных сетей в Тбилиси и др. [5]

Развитие экономики независимого государства требовало диверсификации национальной экономики. Финансово-экономический кризис 2008–2009 гг. скорректировал соотношение иностранных и отечественных инвестиций в экономике страны. В этой связи в реализации государственной инвестиционной политики акцент стал смещаться на повышение казахстанского содержания и увеличение числа трудовых ресурсов страны в инвестиционных проектах.

В первые годы становления государства инвестиционная политика была нацелена на максимальное привлечение зарубежных инвесторов с учетом их интересов и поощрение вложений в сырьевые сектора страны. Для молодого государства было важно привлечь как можно больше зарубежных инвестиций для восстановления минерально-сырьевой базы, ставшей на долгие годы источником обеспечения реформ социально-экономической сфере. Благодаря привлечению иностранных инвестиций Казахстан получил возможность повышения индустриального потенциала, развития финансовой и банковской систем, укрепления национальной валюты.

Приоритетные направления инвестиционной политики на современном этапе данного направления государственной политики через призму хронологической периодизации, выделяют четвертый этап, который охватывает 2010–2017 гг. Он характерен неравномерным ростом притока ПИИ. Согласно имеющимся данным, после спада притока инвестиций в 2013–2015 гг. с 28,9 млрд долларов до 14,8 млрд долларов под влиянием внутренних и внешних факторов, в 2016 г. вновь возобновился рост инвестиций – на 40%, или до 20,6 млрд долларов. На этом этапе была принята Государственная программа индустриально-инновационного развития РК на 2015–2019 гг. Основным приоритетом ГПИИР было определено стимулирование конкурентоспособности обрабатывающей промышленности, направленное на повышение производительности труда и увеличение объемов экспорта обработанных товаров. В качестве объектов стимулирования были выбраны 8 экспортоориентированных секторов (черная металлургия, цветная металлургия, агрохимия, нефтепереработка, нефтегазохимия, производство автомобилей, производство продуктов питания, производство электрического оборудования) из 5 приоритетных отраслей обрабатывающей промышленности.

Соответственно, приоритет во внутренней и внешней инвестиционной поддержке отдавался этим секторам. Планировалось довести объем инвестиций в основной капитал обрабатывающей промышленности до 4,5 трлн. тенге. Благодаря развитию экономической дипломатии, в 2016 г. Были подписаны 48 соглашений с Ираном, с Турцией - 20 соглашений, с Саудовской Аравией - 10 соглашений, с Японией – 13 соглашений, с Южной Кореей - 24 контракта.

В 2017 г. были заключены инвестиционные и торговые соглашения более чем на 1 млрд долларов с Республикой Беларусь, Азербайджаном, Узбекистаном и другими странами. Коммерческие соглашения были подписаны с компаниями из ФРГ – 21 соглашение на общую сумму 1 млрд. долл. США, из Турции – 9 соглашений на сумму 590 млн долларов». В 2016 г. в Казахстане был запущен механизм «одного окна» в целях совершенствования взаимодействия зарубежных инвесторов с государственными органами. Для увеличения притока иностранных инвестиций в страну Правительством РК был принят ряд серьезных решений:

- Казахстан присоединился к Декларации ОЭСР по международным инвестициям и многонациональным предприятиям, а также получил статус ассоциированного члена инвестиционного комитета ОЭСР (2017 г.);

- принята Национальная инвестиционная стратегия на 2018-2022 гг., разработанная в сотрудничестве со Всемирным банком;

- создан ряд новых органов для развития инвестиционной сферы и защиты прав инвесторов, включая Координационный совет по вопросам привлечения инвестиций, инвестиционного омбудсмена, фронт-офисов по привлечению инвесторов в ряде посольств Казахстана и др.;

- продолжена работа по снижению административных барьеров, улучшению правовой защиты инвесторов, внедрению системы «одного окна» для иностранных инвесторов».

Главной задачей инвестиционной политики страны, согласно ст. 281 Предпринимательского кодекса РК, принятого в 2015 г. и дополненного в 2020 г., является «создание благоприятного инвестиционного климата для развития экономики и стимулирование инвестиций в создание новых, расширение и обновление действующих производств с применением современных технологий, повышение квалификации казахстанских кадров, а также охрана окружающей среды».

На сегодняшний день Казахстан остается инвестиционно привлекательной страной для зарубежного капитала. Так, по наличию запасов природных ресурсов республика входит в десятку стран по запасам угля, железа, золота. По запасам меди занимает 5 место в мире, по запасам марганца – 3 место, по запасам хрома, свинца, цинка – 2 место.

Республика является ведущим производителем урана в мире. Республика имеет хорошо развитую транспортную инфраструктуру. 70% всех транзитных сухопутных перевозок между Китаем и Европой проходит через территорию Казахстана. По официальным данным, в республике сформирована лучшая среди стран Центральной Азии инфраструктура телекоммуникаций с обширной сетью 4G, доступность интернета составляет 77%. Казахстан предоставляет безвизовый режим для граждан более 55 стран мира. В рейтинге стран с высоким уровнем развития человеческого капитала страна находится на 31 месте 4. Согласно результатам ежегодных исследований Всемирного банка по ведению бизнеса (Doing Business), республика находится в числе стран с благоприятным инвестиционным климатом. Данный анализ проводится среди 190 стран мира по 10 индикаторам, которые в совокупности определяют место страны в общем рейтинге.

Проводимый анализ позволяет определить степень конкурентных преимуществ и инвестиционной привлекательности экономики той или иной страны. Так, по данным Doing Business 2020, Казахстан занимает 25 место, улучшив свою позицию с 28-го места в 2019 г. и демонстрируя хорошие показатели по отдельным индикаторам.

Казахстан по индексу Doing Business опережает страны ЕАЭС: Россия – 28 место, Армения – 47, Беларусь – 49, Кыргызстан – 80. Задачи нового этапа инвестиционной политики страны должны быть направлены на сохранение стабильного устойчивого развития, укрепления доверия инвесторов и более взвешенного подхода к иностранным инвестициям в целях развития экономики и обеспечения национальной безопасности.

Как показывают исследования, введение локдаунов и карантинных ограничений, связанных с пандемией COVID-19, спровоцировало падение деловой активности во всех крупнейших экономиках мира. Так, по оценкам Всемирной торговой организации, по итогам 2020 г. Мировая торговля снизилась на 9,2% к 2019 г., тогда как в 2018 г. на фоне торговой войны между США и Китаем падение составляло

только 3,0%. В свою очередь, по оценкам Международной ассоциации воздушного транспорта, снижение объема международного пассажиропотока в сравнении с 2019 г. составило 60%2.

Экономика Казахстана также испытала шок из-за резкого снижения цен на нефть и сокращения добычи нефти, а также введения локдауна. Несмотря на интегрированность Казахстана в глобальную экономику, по сведениям Национального банка РК, глубина экономического спада по сравнению с ведущими странами оказалась значительно меньше.

Пандемия COVID-19 и ее последствия стали главными причинами важных изменений в сфере инвестиций. Значительная их доля в основном капитал в 2021 г. пришлась на горнодобывающую промышленность и разработку карьеров – 28,3%, обрабатывающую промышленность – 11,7%, операции с недвижимым имуществом – 19,8%. За последнее десятилетие, согласно анализу Всемирного Банка, структура потоков ПИИ в стране не претерпела существенных изменений: - от 55 % до 78 % ПИИ ориентируются в добывающие отрасли, включая сопутствующие услуги, такие как геологоразведка; - от 19 % до 36% ПИИ приходится на отрасли, ориентированные на рынок, такие как финансовый, страховой или розничный секторы; - лишь от 2 % до 17% ПИИ ориентируются в отрасли, генерирующие высокую добавленную стоимость, в частности, в отрасль металлообработки». Об этом свидетельствуют данные Национальной Компании «Kazakh Invest», согласно которым в 2019 г. в горнодобывающую промышленность были вложены 56,3% прямых иностранных инвестиций.

Ключевым элементом и одним из основополагающих приоритетов внешнеэкономической политики РК является привлечение иностранных инвестиций и инноваций в приоритетные отрасли казахстанской экономики. В этой связи в рамках внешнеэкономической деятельности Министерством по инвестициям и развитию РК ведется работа по назначению инвестиционных советников в 10 приоритетных странах (Германии, Франции, КНР, Великобритании, Южной Кореи, Японии, США, Италии, Иране, Индии), АО «НК «Kazakh Invest» реализует открытие в ряде стран фронт-офисов в целях привлечения новых инвесторов и продвижения продукции отечественных предприятий. По данным Комитета по инвестициям Министерства иностранных дел РК, в настоящее время Казахстан является участником 120 двусторонних межправительственных комиссий (МПК) и 24 деловых советов с зарубежными государствами. МПК созданы для решения инвестиционно-экспортных задач.

Республика в лице Министерства индустрии и инфраструктурного развития РК является членом Комитета по инвестициям ОЭСР с 2017 г.1 Казахстан также является членом ВТО, Евразийского экономического союза (ЕАЭС), общий рынок которого включает более чем 180 млн потребителей. Потенциал рынка потребителей продукции казахстанского производства достаточно перспективный благодаря соседству с Китаем, со странами Центральной Азии и Каспийского моря. ЕАЭС, в состав которого помимо Казахстана входят Россия, Беларусь, Армения и Кыргызстан, является международной организацией региональной экономической интеграции, как и Европейский Союз. В качестве основных целей ЕАЭС провозглашено «создание условий для стабильного развития экономик государств-членов в интересах повышения жизненного уровня населения, стремление к формированию единого рынка товаров, услуг, капитала и трудовых ресурсов, а также всесторонняя модернизация, кооперация и повышение конкурентоспособности национальных экономик в условиях глобальной экономики» [6].

Инвестиционный климат Казахстана отличается своими комфортными условиями среди стран ЕАЭС. Так, например, к числу таких условий относятся упрощенные процедуры открытия бизнеса. Также в республике созданы хорошие налоговые условия. Так, общая ставка по налогам и социальным сборам, по данным Doing Business 2019 в категории Paying Taxes, значительно ниже, чем в соседних странах и составляет 29,4%. Для сравнения: в России - 46,3%, в Китае - 64,9%, в Узбекистане - 48,17%. По благоприятным условиям налогообложения Казахстан занимает 56 место в мире, опережая такие страны, как Турция (80), Израиль (90), Япония (97), Италия (118). В соответствии с Кодексом Республики Казахстан «О налогах и других обязательных платежах в бюджет» (Налоговый кодекс) государство оказывает поддержку инвесторам в виде предоставления инвестиционных преференций и предоставления гарантии стабильности при изменении налогового законодательства страны [7].

В заключении, для иностранных инвесторов привлекательными являются те сектора, которые могут привлечь своими максимально комфортными условиями для вложений. Сегодня, когда инвестиционные потоки не имеют прежней интенсивности, государство нацелено на создание стабильности и восстановления рынка инвестиций. Правительство, помимо этого, должно обеспечить экономическую и политическую устойчивую платформу в стране, улучшить законодательство, предусмотреть преференции для иностранного капитала, укрепить позиции национальной валюты, создать четкую налоговую базу,

усилить борьбу с коррупцией и бюрократией. Влияние иностранных инвестиций на экономику принимающей страны не ограничивается созданием какого-то нового производства.

Более значима их роль как фактора активизации, более эффективного включения природного, производственного, трудового потенциала в социально-экономическое развитие страны. Благодаря инвестициям страна получает новые знания, технологии, опыт управления, мобильность факторов производства, стимулирующим дальнейший рост.

В целом, можно констатировать, в Казахстане утвердилась своя модель инвестиционной политики, сложившаяся в течение 30 лет, были учтены многие рекомендации и прогнозы международных организаций, сформирована институциональная база, нормативно –правовой фундамент деятельности иностранных инвесторов. Государство приложило большие усилия для улучшения инвестиционного климата, сохранения привлекательности для нового притока и увеличения эффективности иностранных капиталовложений в развитие экономики.

Список использованной литературы

1. Аминов Т.М. *Инвестиционная политика Казахстана*. [Электрон.ресурс]. – URL: <https://ehistory.kz/ru/history-of-kazakhstan/show/32557/> (дата обращения 15.01.2024)
2. Аяган Б.Г., Абжанов Х.М., Селиверстов С.В., Бекенова М.С. *Современная история Казахстана*. Учебник./ Б.Г. Аяган, Х.М.Абжанов, С.В.Селиверстов, М.С. Бекенова – Алматы, 2017. – 224 с.
3. Демьянченко Н.В., Шевченко О.П. *Инвестиционная стратегия государства в условиях экономических ограничений России //Теория и практика общественного развития*. – 2015. - № 24. – С. 157–159.
4. Дюсегалиева С.Б. *Инвестиционная деятельность в Республике Казахстан: этапы и пути становления*. – Астана, 2018.
5. Оспанов М.Т., Мухамбетов Г.И. *Иностранный капитал и инвестиции: вопросы теории, практики привлечения и использования/ М.Т.Оспанов, Г.И. Мухамбетов*. – Алматы, 2016 г. – 291 с
6. Райзберг, Б. А. *Современный экономический словарь* / Б.А. Райзберг, Л.Ш. Лозовский, Е.Б. Стародубцева. — 6-е изд., перераб. и доп. — Москва : ИНФРА-М, 2022. — 512 с.
7. Темиргали Ж. *Что значат США для Казахстана? Цифры и факты*. - [Электрон.ресурс].– URL: https://forbes.kz//life/opinion/chto_znachit_ssha_dlya_kazahstana_tsifry_i_fakty/. (дата обращения 15.01.2024)

ЖАС ҒАЛЫМДАРДЫҢ МІНБЕСІ ТРИБУНА МОЛОДЫХ УЧЕНЫХ

МРНТИ 06.73.15

А.Ж. Құрмантаева¹

¹Абай атындағы Қазақ Ұлттық Педагогикалық Университеті, Алматы қ., Қазақстан

БЮДЖЕТТІК ПРОЦЕСТЕГІ ПРОБЛЕМАЛАР ЖӘНЕ ОЛАРДЫ ШЕШУ ЖОЛДАРЫ

Аңдатпа

Бұл мақалада бюджетаралық қатынастардың негізгі проблемасы – бюджет жүйесін орталықсыздандырудың аяқталмауы қарастырылған. Субұлттық бюджеттердің шығыстары заңнамада белгіленген міндеттемелермен шамадан тыс жүктеледі, олардың кірістерінің негізгі бөлігі мемлекеттік салықтар мен қаржылық көмектен аударымдар есебінен қалыптастырылады (оның ішінде – ресімделмеген), Шығыс міндеттемелері мен оларды қаржыландыру мүмкіндіктерінің күрт теңгерімсіздігі орын алады.

Бюджетаралық қатынастардың ресми жүйесі шамадан тыс орталықтандырылған күйінде қалып отыр, оның талаптарының орындалмауы (ұтымсыздығы) субұлттық билікке негізгі саяси және қаржылық жауапкершілікті мемлекеттік орталыққа беруге мүмкіндік береді.

Бұл мәселені шешу үшін өңірлік және жергілікті билік органдарының салық-бюджеттік өкілеттіктерін едәуір кеңейту және бәсекелестік ортаны, қатаң бюджеттік шектеулерді ұстап тұру және шоғырландырылған бюджет кірістеріндегі мемлекеттің үлесін ұлғайту кезінде оларды пайдалану үшін жауапкершілікті арттыру қажет.

Түйін сөздер: Бюджетаралық қатынастар, жергілікті билік, бюджет саясаты, бюджеттік процес, салықтық әкімшілендіру, инвестициялық климат

Құрмантаева А.Ж.¹

¹Казахский Национальный Педагогический Университет имени Абая
г.Алматы, Казахстан

ПРОБЛЕМЫ БЮДЖЕТНОГО ПРОЦЕССА И ПУТИ ИХ РЕШЕНИЯ

Аннотация

В данной статье рассматривается основная проблема межбюджетных отношений – неполная децентрализация бюджетной системы. Расходы субнациональных бюджетов перегружены обязательствами, установленными законодательством, основная часть их доходов формируется за счет государственных налогов и трансфертов финансовой помощи (в том числе неформальной), наблюдается резкий дисбаланс восточных обязательств и возможностей их финансирования.

Официальная система межбюджетных отношений остается чрезмерно централизованной, невыполнение (иррациональность) ее требований позволяет субнациональным властям передать основную политическую и финансовую ответственность государственному центру.

Для решения этой проблемы необходимо существенно расширить налогово-бюджетные полномочия региональных и местных органов власти и повысить ответственность за их использование при сохранении конкурентной среды, жестких бюджетных лимитах и увеличении доли государства в доходах консолидированного бюджета.

Ключевые слова: Межбюджетные отношения, местная власть, бюджетная политика, бюджетный процесс, налоговое администрирование, инвестиционный климат

Kurmantaeva A.Zh.¹

¹Kazakh National Pedagogical University named after Abai, Almaty, Kazakhstan

THE PROBLEM OF THE BUDGETARY PROCESS AND PUTI IX SOLUTION

Abstract

This article deals with the main problem of inter-budget relations - incomplete decentralization of the budget system. Expenditures of subnational budgets are overburdened with obligations established by legislation, the main part of their income is formed due to state taxes and transfers from financial aid (including informal ones), there is a sharp imbalance of Eastern obligations and their financing opportunities.

The official system of inter-budgetary relations remains excessively centralized, the non-fulfillment (irrationality) of its requirements allows the subnational authorities to transfer the main political and financial responsibility to the state center.

To solve this problem, it is necessary to significantly expand the tax-budgetary powers of regional and local authorities and increase responsibility for their use while maintaining a competitive environment, strict budget limits and increasing the state's share of consolidated budget revenues.

Keywords: Inter-budget relations, local government, budget policy, budget process, tax administration, investment climate

Бюджетаралық қатынастардың негізгі проблемасы – бюджет жүйесін орталықсыздандырудың аяқталмауы. Субұлттық бюджеттердің шығыстары заңнамада белгіленген міндеттемелермен шамадан тыс жүктеледі, олардың кірістерінің негізгі бөлігі мемлекеттік салықтар мен қаржылық көмектен аударымдар есебінен қалыптастырылады (оның ішінде – ресімделмеген), Шығыс міндеттемелері мен оларды қаржыландыру мүмкіндіктерінің күрт теңгерімсіздігі орын алады [1].

Бюджетаралық қатынастардың ресми жүйесі шамадан тыс орталықтандырылған күйінде қалып отыр, оның талаптарының орындалмауы (ұтымсыздығы) субұлттық билікке негізгі саяси және қаржылық жауапкершілікті мемлекеттік орталыққа беруге мүмкіндік береді.

Бұл мәселені шешу үшін өңірлік және жергілікті билік органдарының салық-бюджеттік өкілеттіктерін едәуір кеңейту және бәсекелестік ортаны, қатаң бюджеттік шектеулерді ұстап тұру және шоғырландырылған бюджет кірістеріндегі мемлекеттің үлесін ұлғайту кезінде оларды пайдалану үшін жауапкершілікті арттыру қажет.

Бюджет қаражатын мақсатсыз пайдалану мәселесі де бар. Дамыған елдердің тәжірибесі бюджет қаражатын жұмсау жоспарын құрудың барлық процесін және жұмсаудың өзін ашық, жұртшылықтың бақылауында ұстау керек екенін көрсетеді.

Басқаша айтқанда, республиканың бюджеті неғұрлым егжей-тегжейлі болуы керек және бюджет қаражатының әр бағыты бойынша, аз мөлшерде, барлығы биліктің не жұмсайтынын және салық төлеушілердің ақшасын қалай жұмсайтынын көруі үшін орындалуы керек.

Ол үшін бюджет егжей-тегжейлі, ашық және түсінікті болуы керек. Экономикаға шамадан тыс бюджеттік және салықтық жүктеме мәселесі әлі шешілмеген. Сарапшылардың пікірінше, экономикалық өсудің шарты - бұл жүктеменің шегі ЖІӨ-нің 25% құрайды. Ресми мәліметтер бойынша, ол ЖІӨ-нің 33% деңгейінде және одан жоғары.

Шамадан тыс жүктеменің тән белгісі-көлеңкелі экономиканың едәуір бөлігі. Халықаралық нормалар бойынша 35% мөлшеріндегі бірыңғай әлеуметтік салық Қазақстан сияқты ел үшін шектен тыс. Демек, мемлекеттік әкімшілік нашар жұмыс істейді, мемлекеттік шығындар тиімді және әлеуметтік бағытталған болмады. Нарықтық тетікті күшті мемлекеттік билікпен нығайта отырып, экономиканы мемлекеттік қамқорлықтан босату қажет. Алайда, ол бизнеске басшылық жасамауы керек, бірақ нарықты монополизмнен, ведомстволық озбырлықтан, аймақтық оқшауландан, нарықтық қатынастарға кедергі келтіретін сыбайлас жемқорлықтан босатуы керек [2].

Тағы бір маңызды мәселе – бюджет қаражатын жұмсаудың төмен тиімділігі. Оны шешу үшін қажетсіз шығыстарды қысқарта отырып, бюджет шығыстарының құрылымын қайта қарау, бюджет шығыстарындағы күрделі салымдардың үлесін арттыру, білім беру және денсаулық сақтау саласын жақсарту, әлеуметтік сала қызметкерлеріне лайықты жалақы төлеу, азаматтардың қоғамдық игіліктерге қол жеткізуін салық төлеумен байланыстыратын тетік құру қажет. Бюджеттік ұйымдар үшін тауарларды

сатып алу және қызметтер көрсету бойынша ашық конкурстар экономиканы сауықтырады, теріс пайдалану санын азайтады.

Қазақстан экономикасын дамыту стратегиясында бюджет саясатының негізгі басымдығы мемлекеттік қаржының тұрақтылығын сақтау, бюджет қаражатын қатаң үнемдеу және мемлекеттік шығыстардың тиімділігін арттыру болып табылады. Айта кету керек, Қазақстанның Ұлттық экономикасы әлі де көмірсутектер экспортына тәуелді: ел бюджетінде мұнай өндіру мен сатудан түсетін кірістердің үлесі 44-46% - ға бағаланады.

Талдау көрсеткендей, соңғы жылдардағы салық түсімдері біршама төмендейді (ҚҚС, корпоративтік табыс салығы). Салықтың өсуі қазіргі жағдайдан шығудың жолы емес екені түсінікті. Бұл бизнеске қосымша қысым жасауды білдіреді. Сонымен қатар, Ұлттық қор қаражатын ағымдағы шығыстарға пайдалану қысқартылуы тиіс. Ұлттық қордан республикалық бюджетке жыл сайынғы кепілдендірілген, тіркелген трансферт жалғыз тетік болып қалуға тиіс. Жаңа ережеге бірқалыпты көшу мақсатында республикалық бюджетті толықтырудың осы көзінің мөлшері одан әрі қысқаратын болады. Егер дұрыс әзірленген салық жүйесі экономиканың өсуінің және ел халқының әл-ауқатының негізгі құралы болып табылады деген қағидаға сүйенсек, онда салықтар, ең алдымен, азаматтардың төлем қабілеттілігі мен мүліктік жағдайын ескере отырып, экономикалық негізге ие болуы керек. 2018 жылғы 1 қаңтардан бастап. «Салық және бюджетке төленетін басқа да міндетті төлемдер туралы» ҚР жаңа Кодексі қолданысқа енгізілді, оның негізгі идеологиялық қағидаты адал салық төлеушінің мүдделерін қорғауға, экономиканың түрлі секторларын ынталандыруға, әкімшілендіруді жеңілдетуге және шағын және орта бизнесті дамытуды қорғауға және т. б. бағытталған [3].

Бұл шаралар мемлекеттік кірістер мен шығыстардың бүкіл жүйесін қайта қарауды қарастырады. Ең алдымен, әрине, бюджеттің кіріс базасын кеңейту қарастырылған. Сонымен, қолданыстағы Салық кодексінде салықты өндіріп алудың толық дамымаған тетіктері кейбір бұзушылықтарға әкелді. Мысалы, қолданыстағы ҚҚС алу механизмінде келесі проблемалық факторлар орын алды:

- ҚҚС-ты заңсыз қайтару мақсатында құрылатын алаяқтық схемаларды қолдануға байланысты ҚҚС бойынша бюджеттің елеулі шығындары жыл сайын 150-200 млрд. теңгені құрайды;

- көптеген жеңілдіктердің болуы тізбектегі «бұрмалануларды» тудырады және кейбір жағдайларда ҚҚС-ты «айналым салығына» айналдырады;

- салықтық әкімшілендірудің жоғары шығындары;

Осыған байланысты жоғарыда аталған проблемалық факторлардың бірі салық жеңілдіктері болып табылады. Бұл фактордың «Қазақстан 2050: жаңа саяси бағыт» Стратегиясында белгіленуі кездейсоқ емес. Бұл маңызды құжат салық салу жүйесін жетілдіру, атап айтқанда, оларды тиімді пайдалану мақсатында барлық қолданыстағы салық жеңілдіктеріне ревизия жүргізу міндетін айқындады. ҚР - дағы салық жеңілдіктерінің жай-күйі және бүгінгі күні қандай шаралар қабылданып жатқаны 1-кестеде көрсетілген.

Кесте 1 – Бүгінде ҚР-да бар салықтық жеңілдіктер

№	Жеңілдіктер салалары	Салдары	Қабылданатын шаралар
1	Экономиканың барлық секторларын қамтиды	Салық төлеуден жалтару	- тиімділікті талдау
2	Бизнесті дамытуға бағытталған	жосықсыз салық төлеушілер	қолданыстағы жеңілдіктер - жою
3	Инвестициялық климатты жақсарту		тиімсіз және «жұмыс істемейтін» жеңілдіктер- Қазақстанның ДСҰ-ға кіруі шеңберіндегі міндеттемелерге сәйкес 2018 жылдан бастап ҚҚС бойынша жеңілдіктерді жою
Ескерту –[3] әдебиет негізінде құрастырылған			

Талдау және бүгінгі таңда мемлекет қабылдап жатқан шаралар қолданыстағы салық жеңілдіктері азаматтардың жекелеген санаттарын әлеуметтік қолдау, экономиканың тиісті секторларын, өңірлерді, жалпы шағын және орта бизнесті дамыту, елдің инвестициялық ахуалын жақсарту, оның ішінде инновациялық бағдарламаларды енгізу жөніндегі мемлекеттік саясатқа әрдайым сәйкес келмейтінін көрсетеді [4].

Бұл ретте республикалық және жергілікті деңгейлерде бюджет пен экономика үшін мақсаттар мен міндеттер мен салдарларды айқындай отырып, жеңілдіктер мен преференцияларды қолданудың тиімділігін сауатты талдауға және бағалауға ерекше назар аударылуға тиіс. Бүгінгі таңда ғалымдар мен мамандардың қабылданып жатқан шараларды іске асыру мақсатында барлық тиімсіз салық жеңілдіктерін жою қажет деген пікірі кездейсоқ емес. Салық режимдерін тек үш деңгей қалдырып, оңтайландыру қажет: жалпы, жеке кәсіпкерлерге арналған патент және шағын және орта бизнеске, сондай-ақ аграрлық секторға арналған арнайы салық режимі [5].

Бұл тетік «көлеңкелі экономика» көлемін қысқартуға ықпал ететін болады. Бұл тәсілді сарапшылардың 96,9% пікірі қолдайды. Сондықтан, Қазақстан экономикасында преференциялардың салықтық жеңілдіктерін қолдану мәселесі, сондай-ақ олардың шаруашылық жүргізуші субъектілердің қызметіне әсері оларды тиімді қолдану жөнінде ұсыныстар әзірлей отырып, мұқият зерделеу үшін қызығушылық тудырады.

Сонымен қатар, ғалым-экономистердің пікірінше, бюджеттік маневр жүргізу қажет, оның мәні ШОБ-қа салық жүктемесін арттыру (немесе тіпті оны азайту) емес, бюджет шығындарын оңтайландыру есебінен [6]. Мамандардың есептеулері бойынша 2022 жылға арналған республикалық бюджеттің жоспарлы шығыстары кезінде 8,6 триллион теңге көлемінде оңтайландыру әлеуеті шамамен 600 миллиард теңгені құрайды.

Осы тұрғыда Үкіметтің, министрліктердің, бақылау органдарының ресми деректерін зерделеу және талдау бүгінгі таңда мемлекеттік бюджеттің тұрақты тапшылығымен байланысты проблемалар, сондай-ақ бюджет қаражатын тиімсіз пайдалану, сондай-ақ жалпы мемлекеттік қызметтердің салыстырмалы түрде төмен сапасымен қатар өзекті болып табылады деген қорытынды жасауға мүмкіндік береді.

Мемлекеттік кірістер мен шығыстардың көлемі мен құрылымын ұлттық экономиканың мүмкіндіктері мен қажеттіліктеріне сәйкес келтіру қағидаттарын жүйелеу орта мерзімді перспективада сыртқы мемлекеттік борыш бойынша төлемдерді жүзеге асыру қажеттілігімен байланысты тиісті қаржылық және экономикалық тәуекелдерді төмендетуге мүмкіндік береді [7]. Сондықтан кез келген мемлекеттің негізгі міндеті барлық деңгейдегі бюджеттердің тиімділігін арттыру болып табылады, осылайша ол елдің тұрақты әлеуметтік-экономикалық дамуына ықпал етеді.

Осылайша, ҚР-да бюджет қаражатын қалыптастыру мен пайдаланудың қалыптасқан тәжірибесінде мемлекеттік органдардың бюджеттік процесті тиімді басқаруды ұйымдастыру мүмкіндіктерін шектейтін бірқатар елеулі кемшіліктер бар.

Оларға мыналар жатады:

1) бүгінгі таңда маңызды проблемалардың бірі мұнай емес түсімдер есебінен бюджеттің теңгерімділігі болып табылады. Бюджеттің мұндай теңгерімділігі қағидаты Республикалық бюджеттің шығыстарын шегергендегі Ұлттық қордан трансферттерді есепке алмағанда республикалық бюджетке түсетін түсімдердің сомасын білдіретін "республикалық бюджеттің мұнай тапшылығы емес" ұғымымен белгіленеді. Не мұнай тапшылығы алдын-ала қарастырылмайды және кез-келген деңгейде бекітілмейді. Бюджет шығыстарының мұнай түсімдеріне тәуелділігін төмендету үшін ұзақ мерзімді кезеңде мұнай тапшылығының мөлшері экономиканың шикізаттық емес секторын мақсатты дамыту есебінен азайтылуы тиіс.

2) бұл тұрғыда тағы бір мәселе, парадоксалды түрде, Қазақстан Ұлттық қорының үздіксіз өсуін ұтымды басқаруда (бүгінгі таңда ауданда 64 млрд.доллар) жатыр, өйткені бұл қорды жай ғана "кубышкаға" айналдыруға болмайды. Біз жоғарыда аталған дереккөзді қысқарту бойынша мемлекет қабылдаған шаралар туралы айттық. Әрине, бюджетті қордан тым көп мөлшерде толтыру мүмкін емес, өйткені бюджеттің шамадан тыс шығындары елдегі бақыланбайтын инфляциялық процестерді тудырады. Мұнда Ұлттық қор қаражатын пайдаланудың мұндай саясаты Қазақстанның келесі ұрпақтарының өмірлік мүдделерінің мүмкіндігіне нұқсан келтіретінін және соның салдарынан олардың өз қажеттіліктерін қанағаттандыратындығын ескеру қажет. Бүгінде Ұлттық қорға мұнай өндіруші кәсіпорындардың тікелей салықтары (корпоративтік табыс салығы және жер қойнауын пайдаланушыларға салынатын салықтар) ғана жіберіледі, бұл ретте қордан республикалық бюджетке трансферттер де мөлшерленеді. Бұл жерде Үкімет қабылдаған шараларға қарамастан, соңғы жылдары республикалық бюджет тапшылығының басым болғандығын атап өту қажет. Сондықтан ел Үкіметі әлеуметтік төлемдерді арттыру және дағдарысқа қарсы шараларды іске асыру арқылы тұтынушылық сұранысты бюджеттік ынталандыру мақсатында шығыстарды оңтайландыру және оларды қайта бағдарлау жолымен республикалық бюджеттің елеулі тапшылығын болдырмау жөнінде шаралар қабылдайды. Бірақ соңғы жылдары республикалық бюджеттің атқарылу қорытындысы бойынша Мемлекеттік (үкіметтік) борыштың өсуі

байқалады, оның себебі тапшылығы бар республикалық бюджеттің қалыптасуы болып табылады. Жыл сайын мемлекеттік (үкіметтік) қарыз бағамдық айырмашылықты ескере отырып, қарыз алу есебінен тапшылықты қаржыландыру сомасына ұлғаяды.

3) Қазақстанның бюджет саясатындағы келесі маңызды сәт салықтар мен алымдар бойынша берешекке және салықтық емес төлемдер бойынша берешекке байланысты проблемалар болып табылады. Берешектің болуы және оның өсуі бюджеттің шығыс міндеттемелерінің орындалуына теріс әсер етеді, а бұл өз кезегінде республикалық бюджетті үш жылға болжаумен айқындалатын мемлекеттің одан әрі әлеуметтік-экономикалық дамуының болжамды жоспарларына әсер етеді. Осының салдарынан Үкімет бересі бар адамдарға байланысты өз шығыстарын функционалдық топтар немесе кейбір мемлекеттік бағдарламалар бойынша секвестрлеу жөнінде шаралар қабылдайды, бұл саладағы маңызды әлеуметтік объектілерді іске қосуға теріс әсер етеді.

Терең талдау көрсеткендей, құрылымдық берешектер (жалған кәсіпорындарға) тиесілі және жалпы көлемнің шамамен 80% құрайды. Біздің ойымызша, халықаралық тәжірибеде әдеттегідей, бересімен күресу үшін электрондық шот-фактураларды енгізу ұсынылады. Мұндай шараларды қабылдау «жалған кәсіпкерлікпен» айналысатын шаруашылық жүргізуші субъектілерді анықтауға ықпал ететін болады. Электрондық шот-фактуралардың болмауы, өкінішке орай, берешек фактілерін толық бақылауға мүмкіндік бермейді. Демек, бұл мәселені шешу "жалған кәсіпкерлікпен" тиімді күресудің бір жолы болып табылады және мемлекеттік бюджеттің берешегін айтарлықтай төмендетуге мүмкіндік береді.

4) Бюджет ақшасын тоқтаусыз ұсақ және ірі ұрлаудың орын алуы барлық деңгейлерде бюджеттің атқарылуын бақылауды жетілдіру қажеттігін куәландырады. Сондықтан, біздің ойымызша, мәслихаттардың ведомстволық бақылау-тексеру қызметтері мен тексеру комиссияларын жою қажет, олар шын мәнінде өздерін тексереді және өздерінің тиімсіздігін бұрыннан дәлелдеді. Олардың орнына Республикалық бюджеттің атқарылуын бақылауды Есеп комитеті, ал жергілікті бюджеттерді Қаржы Министрлігінің Қаржылық бақылау комитеті мен оның жергілікті жерлердегі бөлімшелері бекітуі керек.

5) Бюджет жүйесінің және елдің ұлттық экономикасының орнықты дамуына бюджет қаражатын жұмсаудың тиімділігі ең үлкен әсер ететіні белгілі, өйткені мемлекет мемлекеттік бюджет шығыстары арқылы тұтастай алғанда экономиканы дамыту жөніндегі өз функцияларын орындайды. Мұнда кірістерді қайта бөлудің тиімділігі жоғары нәтижелерге қол жеткізу мен облыстар, аймақтар және т. б. арасындағы теңдіктің қолайлы көрсеткіштеріне қол жеткізу арасындағы романы іздеумен байланысты екенін ескеру қажет. Сондықтан бүгінгі таңда Қазақстанда бюджет қаражатын жұмсаудың тиімділігіне байланысты проблема қалып отыр, дегенмен ел Үкіметі нәтижелілік қағидатын ескере отырып, республикалық бюджетті әзірлейді және бюджеттің атқарылуына тұрақты мониторинг жүргізеді. Бюджеттік шығыстардың тиімділігін арттыру қолда бар ресурстарды, оның ішінде табиғи, энергетикалық және қаржылық ресурстарды неғұрлым үнемді (үнемді) пайдалануға көшу жөніндегі Үкімет саясатындағы негізгі міндет болып табылады.

Осылайша, бюджет саясатының өзекті мәселелерін шешу арқылы мемлекетке елдің әлеуметтік-экономикалық дамуының белгіленген бағдарламаларын жүзеге асыруға нақты мүмкіндік береді. Бұл бюджет, мемлекетке қажетті қаржылық ресурстар мен нақты резервтердің мөлшерін көрсете отырып, елдің мезгіл-мезгіл реттелетін салық климатын анықтайды және қаражатты жұмсаудың нақты бағыттарын, кез-келген елдің бюджет саясатының өзекті мәселелері бойынша зерттеу мен зерттеу жүргізудің маңыздылығы туралы салалар бойынша пайыздық қатынасты белгілейді.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Еремеева И.А. Государственный бюджет: пособие для студентов / И.А. Еремеева [и др.]. – Минск, 2019. – 109 с
2. Ладыгин В.В. Бюджетирование и контроль на предприятии. —/ В.В. Ладыгин. Едиториал. –М.: УРСС, 2021. — 530 с.
3. *Салық және бюджетке төленетін басқа да міндетті төлемдер туралы (салық кодексі) Қазақстан Республикасының Кодексі 2017 жылғы 25 желтоқсандағы № 120-VI ҚРЗ.*
4. *2023 – 2025 жылдарға арналған республикалық бюджет туралы Қазақстан Республикасының Заңы 2022 жылғы 1 желтоқсандағы № 163-VII ҚРЗ.*
5. *«2022 – 2024 жылдарға арналған республикалық бюджет туралы» Қазақстан Республикасының Заңына өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы Қазақстан Республикасының Заңы 2022 жылғы 12 мамырдағы № 121-VII ҚРЗ.*

6. Ермилова М.И. Внутрикorporативное финансовое планирование и бюджетирование. Учебник / М.И. Ермилова М.: Юнити, 2018. — 336 с.

7. Старцева Т.Е. Экономика и управление инновационным развитием предприятия / Т.Е. Старцева. - М.: Русайнс, 2018. - 304 с.

МРНТИ 06.39.02

А.М. Сапарбаева¹

¹Абай атындағы Қазақ Ұлттық Педагогикалық Университеті, Алматы қ., Қазақстан

АҚША ҚАРАЖАТТАРЫ ЕСЕБІНІҢ ЭКОНОМИКАЛЫҚ МӘНІ ЖӘНЕ НОРМАТИВТІК ҚҰҚЫҚТЫҚ РЕТТЕУ

Аңдатпа

Кәсіпорындардың нарықтық жағдайда жұмыс істеуі ақша қаражаттарының үздіксіз қозғалысын қамтиды, сондықтан оларды кәсіпорындар қызметінің маңызды ресурсы және нәтижесі ретінде қарастыру керек. Ақша қаражаттарымен жасалатын кез-келген операциялар экономикалық субъектінің экономикалық қызметіндегі басты орындардың бірін алады. Коммерциялық компаниялардың тұрақты жұмыс істеуі мен дамуы олардың жеткілікті мөлшерде болуына және айналым жылдамдығына байланысты.

Ақшалай қаражат максималды өтімділіктің тауары бола отырып, әртүрлі міндеттемелердің орындалуын қамтамасыз етуге мүмкіндік береді. Олардың көмегімен барлық контрагенттермен есеп айырысу жүзеге асырылады, мұндай есептеулерде заңнаманы сақтау маңызды. Бухгалтерлік есеп және ақша қаражаттарын нормативтік реттеу кәсіпорынның қаржылық тұрақтылығын сипаттай отырып, пайда табуға бағытталған қызметінде үлкен маңызға ие. Мақалада ақша қаражаттар есебінің мәні мен оны реттеу қарастырылған.

Түйін сөздер: қолма-қол ақша, валюта бағамы, ақша қаражаттары, ақша ағыны, халықаралық қаржылық есептілік стандарты, нормативтік реттеу

Сапарбаева А.М.¹

¹Казахский Национальный Педагогический Университет имени Абая
г. Алматы, Казахстан

ЭКОНОМИЧЕСКАЯ СУЩНОСТЬ И НОРМАТИВНОЕ ПРАВОВОЕ РЕГУЛИРОВАНИЕ УЧЕТА ДЕНЕЖНЫХ СРЕДСТВ

Аннотация

Функционирование предприятий в рыночных условиях предполагает непрерывное движение денежных средств, поэтому их следует рассматривать как важнейший ресурс и результат деятельности предприятий. Любые операции с денежными средствами занимают одно из главных мест в хозяйственной деятельности хозяйствующего субъекта. Стабильное функционирование и развитие коммерческих компаний зависит от их достаточного количества и скорости обращения.

Денежные средства являясь товаром максимальной ликвидности, позволяют обеспечить выполнение различных обязательств. С их помощью осуществляются расчеты со всеми контрагентами, где важно соблюдение законодательства в расчетах. Бухгалтерский учет и нормативное регулирование денежных средств имеют огромное значение в деятельности предприятия, направленной на получение прибыли, характеризуя его финансовую устойчивость. В статье рассматривается сущность учета денежных средств и его регулирование.

Ключевые слова: наличные деньги, обменный курс, денежные средства, денежный поток, международный стандарт финансовой отчетности, нормативное регулирование

Saparbayeva A.M.¹

¹Kazakh National Pedagogical University named after Abai, Almaty, Kazakhstan

THE ECONOMIC ESSENCE OF CASH ACCOUNTING AND REGULATORY LEGAL REGULATION

Abstract

The functioning of enterprises in market conditions implies a continuous flow of funds, therefore they should be considered as the most important resource and result of the activities of enterprises. Any transactions with cash occupy one of the main places in the economic activity of an economic entity. The stable functioning and development of commercial companies depends on their sufficient number and speed of circulation.

Cash, being a commodity of maximum liquidity, makes it possible to ensure the fulfillment of various obligations. With their help, settlements are carried out with all counterparties, where compliance with the law in settlements is important. Accounting and regulatory regulation of funds are of great importance in the activities of an enterprise aimed at making a profit, characterizing its financial stability. The article examines the essence of cash accounting and its regulation.

Keywords: cash, exchange rate, cash, cash flow, international financial reporting standard, regulatory regulation

Шаруашылық операциялардың көпшілігі ақша ағынымен байланысты (яғни, несие берушілердің пайдасына және дебиторлардың түсімдеріне уақыт бойынша бөлінген төлемдер), ол ақшалай түсім, кіріс алу, шығыстарды есептеу, қаржылық нәтижені есептеу, төлемдер түрінде есеп айырысу және т.б. арқылы жүзеге асырылады.

Яғни, іс жүзінде ақша ағындары шаруашылық жүргізуші субъектінің барлық процестерін сипаттайды. Дәл осы ақша ағындары бухгалтерлік есеп объектісі ретінде ғана емес, қаржылық әлауқаттың негізгі индикаторы ретінде қазіргі заманғы зерттеулердің басты назарында. Сондықтан қазіргі кезеңде ақша ағындарының қозғалысын есепке алу-аналитикалық қамтамасыз ету тәжірибесін дамыту өте өзекті болып табылады. Көптеген авторлар атап өткендей Н.Н. Хахонова атап өткендей, Питер Этрилл, Эдди Маклейн, Д.А. Панков, Л.С. Маханко: «бұл мәселелерді теориялық тұрғыдан түсіну ақша қаражаттарының қозғалысын есепке алу және ақша ағындарын талдау туралы ғана емес, айналымның барлық кезеңдерінде немесе шаруашылық жүргізуші субъектінің негізгі бизнес-процестерінің барлық циклдары бойынша ақша қаражаттарының қозғалысы туралы ақпаратты жаңғыртуға және дұрыс түсіндіруге мүмкіндік беретін кешенді есеп-аналитикалық модель құру туралы мәселені көтеруге мүмкіндік береді» [1].

Алайда, ақша ағыны тұжырымдамасына арналған дереккөздердің болуына қарамастан, отандық теоретиктер бұл мәселеге тиісті назар аудармайды. Бұл, өз кезегінде, ақша ағынының құрамдас бөлігі ретінде есеп айырысудың бірыңғай тәсілін қалыптастыруға кедергі келтіреді, оларды жүзеге асыруды сипаттайтын көрсеткіштер жүйесі оларға әсер ету факторларын зерттеуге кедергі келтіреді. Ақырында, есеп айырысу операцияларының жай-күйін бақылау тәжірибесі жетілдірілмейді, бұл көбінесе көптеген кәсіпорындардың (соның ішінде агробизнесінің) және бүкіл салалардың өтімділігі мен төлем қабілеттілігінің қанағаттанарлықсыз параметрлерінде көрінеді.

Ақша ағынының теориялық бастауларын және оның қаржылық-экономикалық ойдың одан әрі эволюциясына әсерін зерттеу өзара байланысты теориялар мен тұжырымдамалар тізбегін құруға мүмкіндік береді (1-кесте).

Кесте 1. Ақша ағынын зерттеудің өзара байланысты теориялары мен тұжырымдамаларының реттілігі

Кезең	Экономикалық ағым / теория	Сипаттамасы
XV ғасырдың соңғы үштен бірі-XVI ғасырдың басы	Ерте меркантилизм (Стаффорд, Де Сантис, Скаруфтар)	Ұлттың байлығын ақшамен және ақша массасымен сипаттау: мемлекет неғұрлым бай болса, соғұрлым бай деп саналды
XIX-XX ғасыр	Капитал теориясы (Дж. Р. Хикс, Э. Долан, Д. Линдси, к. Маркс, классикалық саяси экономика мектебі)	Экономикалық айналымға тартылған ақшаның қасиеті жеңілдікпен қайтарылады. Капитал-бұл өзін-өзі дамытатын құндылық, оның қозғалысы мен өзгеруі капиталдың барлық нақты нысандарын біртұтас тұтастыққа байланыстырады
XX ғасырдың 50-жылдары	Монетаризм (М. Фридман, Чикаго ғылыми мектебі)	Тауар-ақша ағындары капитал қозғалысының негізгі нысаны болып табылады, сондықтан олар мемлекеттік реттеудің негізгі объектісі болуы керек
XX ғасырдың 50-ші-60-шы жылдары	Ақша ағыны теориясы (Л.А. Бернштейн, Ю. Бригам, Дж.К.Ван Хорн, Л. Гапенский, Т. Р. Карлин, Б. Коласс, Б. Райан, ж. Ричард, Д. Стоун, Н. К. Сирополис, Д. Г. Сигл, К. Хитчинг, Э. Хельферт, Д. К. Шим)	
Қолма-қол ақшаның уақытша құны туралы түсінік. Қазіргі уақытта нақты уақыттағы ақша бірлігін бағалау белгілі бір уақыт өткеннен кейін алынған сол ақша бірлігін нақты бағалаудан өзгеше болады.	Ақша ағыны туралы түсінік. Оған сәйкес тұрақты қозғалыстағы ақша қаражаттары сәйкестендіру параметрлерімен ақша ағынын құрайды (ұзақтығы мен түрін анықтау; ақша ағыны элементтерінің мөлшерін анықтайтын факторларды анықтау, дисконттау коэффициентін таңдау, берілген ағынмен байланысты тәуекелді бағалау және оны есепке алу әдісін анықтау	
Ақша ағындарын дисконттау тұжырымдамасына одан әрі трансформациялау (XX ғасырдың аяғы - XXI ғасырдың басы)	Құндық-бағдарланған басқару тұжырымдамасына одан әрі трансформациялау (XX ғасырдың аяғы-XXI басы)	
Ескерту: кестені [2] дереккөз ақпараттары негізінде автор құрастырған		

Сонымен, XX ғасырдың ортасында, ақша ағыны теориясы негізгі қаржылық менеджментке айналды және өз көзқарасында ақша ағыны тұжырымдамасы мен ақша ағындарының уақыт құны тұжырымдамасына бөлінді.

Қаржылық менеджменттің негізгі тұжырымдамаларының дамуы құнға бағытталған басқару тұжырымдамасының пайда болуын тудырды (авторлар-Нобель сыйлығының лауреаттары, Мантуклиони (Италия) және Миллер (АҚШ) сияқты экономистері), онда ақша ағындары мен қаржылық нәтижелердің ашықтығы корпоративтік құнды қалыптастырудың маңызды көзі ретінде қарастырылады [3].

Құндық басқару идеологиясының пайда болуы ішкі фирмалық менеджменттегі стратегиялық екпіндердің күшеюінің салдары болды, олардың аясында пайда емес, құндылықты қалыптастыру көздері басымдыққа ие болды, оның ішінде ақша ағынына ерекше орын берілді. Құнның өсуі кеңейтілген көбею мүмкіндігін анықтайды, бизнестің әлеуетін арттырады, бәсекеге қабілеттілікті арттырады, нарықтағы үлестің артуына ықпал етеді, компания мәртебесін арттырады. Өндіріс факторларының арифметикалық өсуінен басқа, бұл жағдайда синергетикалық әсер немесе масштаб эффектісі пайда болады, нәтижесінде шартты тұрақты шығындардағы салыстырмалы үнемдеу арқылы қосымша пайда пайда болады.

Басқарудағы стратегиялық екпіндерді одан әрі күшейту, қаржылық есептіліктің халықаралық стандарттарын қолдануды дамыту, жаңа қаржы құралдарының пайда болуы XX ғасырдың аяғында ақша ағындарын дисконттау тұжырымдамасына (DCF (Discounted Cash Flow) айналған ақша қаражаттарының уақытша құны тұжырымдамасының одан әрі дамуына әкелді [4]. Сонымен, халықаралық қаржылық

есептілік стандарттарына сәйкес украиналық тәжірибе ақша ағындарын міндетті түрде дисконттау тәжірибесін қабылдады (ұзақ мерзімді дебиторлық және кредиторлық берешек бойынша есеп айырысу).

Қазіргі экономикалық ғылымда «монетаризм», «монетарлық теория» терминдері негізінен макроэкономикамен байланысты екенін атап өткен жөн. мысалы, қазіргі Қазақстанның энциклопедиясында «монетаризм» - бұл макроэкономикалық теория, оған сәйкес айналымдағы ақша мөлшері экономиканың дамуын анықтайтын фактор болып табылады. Қазіргі дереккөздерде «қазіргі монетаризм» АҚШ-тағы неолиберализмнің бір түрі болып табылады, оны американдық неоконсерватизм деп те атайды. Оның негізінде экономикалық жағдайдың, баға деңгейінің, ұлттық табыс көлемінің, Жұмыспен қамтудың және жалпы макроэкономикалық тепе-теңдіктің анықтаушы факторы ретінде ақша массасы туралы түсінік жатыр. Ақша-несие саясаты мемлекеттің экономикалық саясатының маңызды элементі ғана емес, сонымен бірге авторлардың пікірінше, бұл терминді микро деңгейде қолдануға мүмкіндік беретін әрбір нақты ұйым болып табылады, мұнда оның әсер ету жазықтығы ақша болып табылады.

Ең алдымен, нормативтік құжаттардағы «ақша қаражаты» ұғымының түсіндірмесін қарастырайық. Сонымен, атап айтқанда, халықаралық қаржылық есептілік стандарты 7 (IAS 7) «Ақша қаражаттарының қозғалысы туралы есеп» ақша қаражаттарын кассадағы қолма-қол ақша және талап етілгенге дейінгі депозиттер ретінде анықтайды [5].

Кәсіпорындардың қаржылық жағдайын талдау және бағалау бойынша әдістемелік ұсынымдарға сәйкес ақша қаражаты – қолма-қол ақша, банктегі шоттардағы қаражат және талап етілгенге дейінгі депозиттер [6].

Сонымен, қолданыстағы нормативтік құжаттарда келтірілген «ақша қаражаты» ұғымының барлық анықтамалары тек осы Тұжырымдаманың компоненттерін көрсететін етіп анықталған. Мұндай тұжырым мінсіз емес және нақтылауды қажет етеді.

Экономикалық әдебиеттер ақша қаражаттары түсінігін әртүрлі тәсілдермен тауар ретінде, шаруашылық жүргізуші субъектілер арасындағы экономикалық қатынастар ретінде, құнның жалпы баламасы ретінде және сол сияқты т.б. түсіндіреді.

Ғалымдар «ақша қаражаты» ұғымын анықтау үшін «ақша», «ақша ағындары», «қолма-қол ақша», «қаржылық ресурстар» терминдерінің едәуір ауқымын қолданады, бұл бухгалтерлік есепте осы тұжырымдардың мәнін әр түрлі түсіндіруге әкеледі.

АҚШ-та «қолма-қол ақша қаражаты» термині 1950 жылдары ғана кең таралды. Осы кезеңге дейін ол өте сирек кездесетін.

Қолма-қол ақша - бұл нақты ақша, оның көмегімен кәсіпорын сатып алынған тауарлар және/немесе көрсетілген қызметтер үшін жеткізушілермен және басқа несие берушілермен есептесуді жүзеге асыратын құрал.

Көптеген ғалымдар «ақша» ұғымын кәсіпорынның өтімді активтері ретінде түсіндіреді [7; 8; 9; 10]. Алайда, бұл анықтама олардың мәнін толық көлемде бермейді, өйткені ақша қаражаттары есеп айырысу үшін де қолданылады.

Жеке нормативтік және әдеби көздердегі «ақша қаражаты» ұғымының мазмұнын түсіндіруді қарастыруды жалғастырайық. Нормативтік құжаттардағы «ақша қаражаты» ұғымының тұжырымдалған анықтамалары оның құрамдас бөліктерін ғана көрсетеді. Ақша қаражаттарына банктердегі шоттардағы қаражат, қолма-қол ақша және талап етілгенге дейінгі депозиттер аударылады. Алайда, бұл анықтама дәл емес және жаңартуды қажет етеді.

Осовская Г.В. ақша қаражаты кірістер мен түсімдер екенін атап өтті. Бірақ қолма-қол ақша шығындар түрінде де болуы мүмкін, сондықтан тұжырымдама толық емес және онымен толық келісуге болмайды [11].

Бутинец Ф. Ф. ақша - бұл металл және / немесе қағаз белгілері, бұл сатып алу-сату құнының өлшемі. Олар әмбебап эквивалент рөлін атқарады, яғни барлық басқа тауарлардың құнын көрсетеді және олардың кез келгеніне айырбасталады [12].

Р.Л. Миллер алтын мен банкноттар мен несиелік ақшалардың өзара әрекеттесуінде ұзақ тарихи процесте соңғысы жеңіске жеткенін көрсетеді. Яғни, ақшадан-тауардан несиелік ақшаға, ақшадан-капиталға көшу болды. Қазіргі ақша-бұл қарыз капиталының қозғалысын бейнелейтін несиелік ақша. Олар қағазға немесе электронды карта түрінде салынғанына қарамастан, ақша олардың материалдық табиғатын анықтайтын қарыз капиталының қозғалысын білдіреді [13].

К.Ш. Дюсембаевтың тұжырымдамасына сәйкес ақша қаражаты бір жағынан кірістер мен түсімдер, екінші жағынан шығыстар ретінде анықталады. Бұл тәсілді неғұрлым орынды деп санауға болады,

өйткені қолма-қол ақша кірістер, кірістер мен шығыстар түрінде болады. Олар кез-келген кәсіпорынның тиімді жұмыс істеуінің элементтерінің бірі. Бұл барлық экономикалық, іскерлік қатынастар мен есептеулер арқылы жіберілетін, кірістерге, шығыстарға, қаржылық нәтижелерге байланысты есеп құжаттарында шығарылатын және экономикалық қызметтің түпкі мақсатын – пайда табуды жүзеге асыратын ақша [14].

Барлық қаражатты қолма-қол ақшаға жатқызуға және өтімді деп санауға болмайды. Мысалы, егер кәсіпорын басқа кәсіпорынға қаражат аудару үшін қайтарылмайтын аккредитив ашса. Яғни, қазіргі уақытта ақша кәсіпорынның меншігі болып табылады, бірақ компания бұл ақшаны өз қажеттіліктеріне пайдалана алмайды. Бұл қаражатты аудару тек аккредитивтің нақты атына ғана жүзеге асырылуы мүмкін. Дегенмен, «ақша қаражаты» ұғымына банк мекемелеріндегі ағымдағы шоттардағы қаражатты қосу керек. Олар банк карточкаларында және чек кітапшаларында болуы мүмкін. Кәсіпорын кез-келген уақытта қолдана алатын қаражат болып саналады, кәсіпорынның ақшалай қаражатына жатады және мүлдем өтімді болып саналады.

Ақша ұйым активі бола отырып, төлем құралы және ақшалай баламалар болуы мүмкін екенін ескеру қажет. ХҚЕС 7 сәйкес белгілі бір шарттар орындалған кезде міндеттемелерді реттеу кезінде төлем құралы ретінде танылады. Сонымен қатар, меншікті қаражаттың баламалары нақты ақша қаражаттарынан, атап айтқанда, Тәуекел, өтімділік және тіпті басқа қасиеттерден ерекшеленуі мүмкін.

Мысалы, экономикасы тұрақсыз кез келген елдің валютасында орналастырылған қаражаттың өтімділігі мен айырбастау мүмкіндігі сенімді банктегі облигацияларға немесе талап етілетін депозитке қарағанда әлдеқайда төмен. Сондықтан ақша қаражаттары мен олардың баламаларын есепке алу негізгі тасымалдаушыларды, соның ішінде сақтау валютасына, қол жеткізу мерзімдеріне, сондай-ақ белгілі бір ұйымның ақша ағынын басқару бойынша өлшенген және негізделген шешімдер қабылдауға мүмкіндік беретін басқа көрсеткіштерге қатысты нақты ажыратуды талап етеді. Ақшалай эквиваленттер деп нақты құны өзгерген кезде ең аз шығынмен (мысалы, қысқа мерзімді депозиттер) заттай ақшаға жылдам айырбастау қасиеті бар қаржылық активтер түсініледі.

Халықаралық қаржылық есептілік стандарттары бойынша «ақшалай баламалар» терминіне қатысты былай делінген: «ақшалай баламаларға жоғары өтімді қаржылық салымдар жатады, оларды алдын-ала белгілі ақша сомасына оңай айналдыруға болады» ҚЕХС 7 (IAS 7) сәйкес «Ақша қаражаттарының қозғалысы туралы есеп» қаржылық инвестицияларды ақшаға айналдыру мерзімін анықтайды.

Ақшалай баламалар жетіспеген жағдайда міндеттемелерді өтеу үшін қаражатқа балама болып табылады. Қазақстандық және шетелдік бухгалтерлік есеп пен есептілік тәжірибесінде қабылданған «ақша баламалары» терминінің мазмұны тиісті нормативтік ережелермен бекітілген. Демек, ақшалай баламаларға құнның өзгеру қаупі төмен қаржы құралдары жатқызылуы мүмкін, оларды ақшалай міндеттемелерді реттеу үшін төлем құралдарына оңай және тез айналдыруға болады.

Ақшалай баламалар, шын мәнінде, инвестициялар емес, қысқа мерзімді перспективада төлем қабілеттілігі мен қаржылық тұрақтылықты қамтамасыз ету үшін резервтің бір түрі болып табылады, оның кезеңі әдетте үш айдан аспайды. Ақша қаражаттарын және олардың баламаларын есепке алу және басқару процесінде ұйымдағы барлық қолма-қол ақшасыз және қолма-қол ақшасыз, әртүрлі елдердің валюталарында ғана емес, сонымен қатар секьюритилендіру, өтімділік, сақтау құны, ағымдағы баламалардың әлеуеті бойынша бөлінетін қолда бар баламалардың ерекшеліктерін бөліп көрсетуге мүмкіндік беретін бірқатар маңызды қасиеттерді ескеру қажет операцияларды, төлемдерді жүзеге асыру, ағымдағы міндеттемелер мен кепіл операцияларын орындау үшін пайдалану қауіпсіздігін қамтамасыз етеді. Сол сияқты, халықаралық тәжірибеде ақшалай баламалар өтеу мерзімі үш айдан аспайтын жоғары өтімді, өз құндылығын жоғалту қаупіне ұшырамайтын қаржылық активтер болып табылады. Алайда, Германия мен Австрия сияқты Еуропалық Одақ елдерінде бұл қаржы құралдарының өтеу мерзімі реттелмеген, бірақ бұл инвестицияларды қаражатқа тез айналдыру шарты реттелген [15].

Осылайша, ақшалай баламалар талап етілгенге дейінгі банктік депозиттер, вексельдер түріндегі өтімділік резервін құру құралы болып табылады, олар бірінші талап бойынша иесіне қайтарылуы мүмкін және іс жүзінде шаруашылық жүргізуші субъектінің міндеттемелерін өтеуге дайын. Сонымен, ұйымдардың қаржы-экономикалық қызметі үнемі қаражат ағынымен бірге жүретін етіп ұйымдастырылады. Бұл кәсіпорынның әр сатысында қалыптасатын дәйекті циклды, яғни негізгі қорлар мен материалдар қорларына қаражат салған сәттен бастап, өнімді сату процесіне дейін, дебиторлық берешек пен сатудан түскен кірісті тану, тіпті ақшаны немесе олардың баламаларын есептеу процестерін құрайды.

Ағымдағы қызмет әдетте жалпы жиынтық ақша ағынындағы ақша ағындары мен ағындарының негізгі үлесін құрайды. Бұл ретте материалдық қорлардағы, аяқталмаған өндірістегі, кәсіпорын қоймасында өндірілген дайын өнімнің «қатып қалуы» ақша ағындарының тепе-теңдігіне, олардың айналымы мен тиімділігіне теріс әсер етуі мүмкін. Сондықтан басқарудың міндеті ақша қаражаттарының қозғалысын жоспарлы ұйымдастыру, оларды жоспарлау және болжау, ретроспективті және болжамды талдау жүргізу, банкпен кредиттеу және айналым капиталын толықтыру бойынша кредиттік қатынастарды уақтылы ұйымдастыру, өнімді сату бойынша сатып алушылармен және жеткізушілермен қарым-қатынастарды реттеу және төлемді кейінге қалдыра отырып ресурстарды сатып алу болып табылады.

Коммерциялық ұйымның ағымдағы (операциялық) қызметі өзінің мақсатымен инвестициялық және қаржылық қызметті қоса алғанда, барлық қызмет түрлерін қажетті көлемде ақшамен қамтамасыз етеді және монетарлық пайданың негізгі генераторы болып табылады.

Өз кезегінде инвестициялық және қаржылық қызмет коммерциялық ұйымның дамуына (негізгі құралдарға инвестициялар, қосымша басқа кірістер алу үшін қарыздар беру және т.б.), сондай-ақ қарыз қаражаттарының қажетті ағынын қалыптастыруға (банктік несиелер, қаржылық көмек ретінде құрылтайшылардың қосымша қаражатын тарту, сондай-ақ жарғылық капиталды ұлғайту және т. б.) ықпал етеді.

Қазақстандық және шетелдік мамандардың нормативтік дереккөздері мен жарияланымдарында ұсынылған терминологиялық базаның сыни талдауын қорытындылай келе, қазіргі уақытта «ақша ағыны» терминінің мәнін анықтаудың бірыңғай тәсілі қалыптаспағанын атап өткен жөн. Бұл белгілі бір дәрежеде ұйымдардың қаржылық активтерін басқару үшін қолданылатын ақпараттық-аналитикалық жүйелерді әзірлеу сапасына әсер етеді.

Демек, экономикалық қызмет процесінде есеп айырысу, валюта және басқа шоттардағы және кәсіпорынның кассасындағы ақша қаражаттарының қозғалысы жиынтықта кәсіпорынның ақша ағынын құрайды. Есепке алу тұрғысынан реттелген, дәйекті процесс - бұл қолма-қол және қолма-қол ақшасыз нысанда қолма-қол ақшаның түсуі және шығуы, құжатпен ресімделуі тиіс (кіріс және шығыс кассалық ордерлерде, төлем тапсырмаларында, басқа да төлем құжаттарында, ақша қаражаттарының қозғалысы туралы есепте) және құжаттардың тиісті қозғалысы.

Ақша қаражаттары іс жүзінде ақша ағындарын басқаруды жүзеге асыратын объект немесе дәлірек айтқанда құрал болып табылады. Ақша қаражаттары мен ақша ағындарының тығыз өзара әрекеттесуі ғана ақша - несие жүйесінің де, жалпы есептің де тиімді жұмыс істеуін қамтамасыз етеді.

Ақшаның экономикалық мәні - бұл қоғамның экономикалық қызметінің белсенді элементі және ажырамас бөлігі, әртүрлі респонденттер мен көбею процесінің байланыстары арасындағы қатынастар.

Тауарлар мен қызметтерді сатып алу, өндіру және сату - бұл кәсіпорында орын алатын және ақша қаражаттары мен олардың баламаларын төлеуге және алуға байланысты операциялардың көпшілігі. Олар айналым жасау қабілетіне ие болғандықтан, бухгалтерлік есептің осы учаскесінде бухгалтерлік есеп пен бақылаудағы қателіктер қаупінің деңгейі өте үлкен. Сондықтан бухгалтерлік және аналитикалық ақпараттың сапасын арттыру жеке есеп объектілеріне де, кәсіпорындағы есеп пен есептіліктің бүкіл жүйесіне де маңызды міндет болып табылады. Ол толықтық, бейтараптық, шынайылық, дәлдік сияқты мұқият сапалық сипаттамалар негізінде қамтамасыз етілуі мүмкін.

Жоғарыда келтірілген сипаттамалар бухгалтерлік және аналитикалық ақпаратты ұсыну мен ашудың негізгі принциптері негізінде қалыптасады. Демек, ҚЕХС (халықаралық қаржылық есептілік стандарттары) және есеп пен есептілікті нормативтік-құқықтық қамтамасыз етудегі өзгерістер жағдайында ақша қаражаттары мен олардың баламалары туралы сапалы есептік-талдамалық ақпаратты қалыптастыру мәселелері өзекті болып табылады [16].

Қолма-қол ақшасыз есеп айырысу және қолма-қол ақшамен операцияларды тиісті ұйымдастыру, уақтылы және заңды жүргізу; ақша ағындары мен есеп айырысу операцияларын уақтылы құжаттау; кәсіпорын кассасында қолма-қол және бағалы қағаздардың сақталуын қамтамасыз ету; қаражаттың жұмсалуды бақылау; ақшалай қаражатты мерзімді түгендеу; клиенттермен, сатып алушылармен есеп айырысу бойынша қолма-қол ақшамен операцияларды орындау; кассалық және есеп айырысу тәртібінің сақталуын бақылау; кәсіпорынның кассасындағы және банктік шоттардағы ақша ағындарын есепке алу құжаттары мен тізілімдерінде уақтылы және толық көрініс ақша қаражаттарын есепке алудың негізгі міндеттеріне сәйкес нақты, уақтылы және толық ұсынылатын қаражат қозғалысы туралы ақпаратқа негізделген.

Ақша ағындарымен операцияларды жүзеге асырудың заңдылығы ҚР-ның қолданыстағы заңнамасымен реттеледі және нормативтік құжаттар негізінде анықталады. Ақша ағындарының

бухгалтерлік есебін реттеуші реттеуді 3 деңгейден тұратын иерархиялық кесте ретінде схемалық түрде ұсынуға болады.

Қазақстан экономикасының қазіргі кезеңінде бухгалтерлік есепті жүргізудегі өзгерістерге әкелетін елеулі өзгерістер орын алуда. Операциялық, инвестициялық және қаржылық қызметтен кезең ішіндегі ақша ағындарын ажырататын ақша қаражаттарының қозғалысы туралы есептің көмегімен шаруашылық жүргізуші субъектінің ақша қаражаттарының және олардың баламаларының өткен өзгерістері туралы ақпарат беруге қойылатын талаптар халықаралық бухгалтерлік есеп стандартында 7 «Ақша қаражаттарының қозғалысы туралы есеп» айқындалады.

Ақша операцияларын есепке алудың нормативтік реттелуін 3-кестеде көрсетілген ақпараттар негізінде қарастырайық.

Кесте 3. Ақша қаражаттарымен операциялардың бухгалтерлік есебін нормативтік-құқықтық реттеу

1 деңгей: Халықаралық нормативтік-құқықтық актілер						
ҚЕХС 7 Ақша қаражаттарының қозғалысы туралы есеп		ҚЕХС 21 Валюта бағамдарының өзгеруінің әсері.		ҚЕХС 29 гиперинфляция жағдайындағы қаржылық есептілік		
2 деңгей: Ұлттық нормативтік-құқықтық құжаттар						
Бухгалтерлік есеп және қаржылық есептілік туралы ҚР Заңы	Банктер және банктік қызмет туралы ҚР Заңы	Салық кодексі	ҚР Ұлттық Банк туралы заң	Азаматтық Кодекс	Төлемдер және төлем жүйелері туралы Қазақстан Республикасының Заңы	Клиенттердің банктік шоттарын ашу, жүргізу және жабу қағидаларын бекіту туралы ҚР ҰБ Басқармасының қаулысы
3 деңгей: Нұсқаулықтар, мемлекеттік деңгейдегі ережелер						
Бухгалтерлік есеп шоттарының жоспарын бекіту ҚР Қаржы министрінің бұйрығы	есеп үлгілік бекіту ҚР Қаржы министрінің бұйрығы	Қаржылық есептілік нысандарын және оларды жасау мен ұсыну қағидаларын бекіту туралы ҚР Қаржы министрінің бұйрығы	ҚР-ның аумағында қолма-қол ақшасыз төлемдерді және (немесе) ақша аударымдарын жүзеге асыру қағидаларын бекіту туралы ҚР ҰБ Басқармасының бұйрығы			
Ескерту: кестені автор құрастырған						

ҚЕХС 21 «Валюта бағамдары өзгерістерінің әсері» және ҚЕХС 29 «Гиперинфляция жағдайындағы қаржылық есептілік» ақша қаражаттарымен және олардың баламаларымен операцияларды реттейтін стандарттар болып табылады.

ҚЕХС 29 «Гиперинфляция жағдайындағы қаржылық есептілік» сәйкес монетарлық баптар қайта бағаланбайды, өйткені олар есепті кезеңнің соңында ұсынылатын ақша бірліктерінде көрсетілген [17].

Белгілі бір валюта бірліктерінің белгіленген немесе белгілі бір санын алу тәртібі ҚЕХС 21 «Валюта бағамдары өзгерістерінің әсері» болып айқындалған. ҚЕХС 21 «Валюта бағамдары өзгерістерінің әсері» сәйкес әрбір есепті кезеңнің соңына шетел валютасында көрсетілген монетарлық баптарды қайта есептеу жүзеге асырылады. Ағымдағы валюта бағамдары бойынша монетарлық активтер бойынша есептеулер немесе монетарлық баптарды қайта есептеу кезінде туындайтын бағамдық айырмашылықтар, олар есепті кезең ішінде бастапқы тану кезінде немесе алдыңғы қаржылық есептерде қайта есептегендерден өзгеше болатын, олар пайда болған кезеңдегі пайдадан немесе залалдан айқындалады [18].

Нормативтік реттеудің мемлекеттік деңгейі бірнеше ішкі деңгейден тұрады.

Бірінші деңгейге жоғары заңды күші бар мемлекеттік бастапқы құқықтық нормалар кіреді, атап айтқанда: ҚР Азаматтық кодексі, ҚР Салық кодексі, ҚР кәсіпкерлік Кодексі және ҚР заңдары.

Шаруашылық жүргізуші субъектілер арасындағы шарттық қатынастарды реттеу, шарттық міндеттемелерді орындамағаны үшін жауапкершілік, сондай-ақ сыртқы экономикалық қызметті жүзеге асыру кезінде шаруашылық жүргізуші субъектілердің мінез-құлқын реттеу ҚР Кәсіпкерлік кодексінің негізінде жүзеге асырылады. Нормативтік базада айқындалған жағдайларды қоспағанда, сыртқы

экономикалық қызмет субъектілері өздері жүргізетін операциялардан түсетін валюталық түсімге заңда көзделген салықтар мен алымдарды төлегеннен кейін ғана дербес билік ете алады деп көзделген.

Банктік шоттардағы ақшаны пайдалану туралы мәселе, сондай-ақ дебиторлық берешектің ескіру мерзімі туралы мәселе ҚР Азаматтық кодексімен реттеледі. Осы кодекске сәйкес, егер басқа түсімдер шартта немесе заңда белгіленбесе, банк клиенттің шотындағы ақшалай қаражатты пайдаланғаны үшін клиенттің шотына аударылатын сомалар үшін пайыз төлеуі керек.

Шартта белгіленген мерзімде клиенттің ағымдағы шотына пайыздар сомасы есептеледі, ал егер мұндай мерзімдер белгіленбесе, онда – әр тоқсанның соңында есептеу жүзеге асырылады. ҚР Салық кодексінде бағамның өзгеруінен оң бағамдық айырмашылық кірістердің құрамына, ал теріс – шығыстарға енгізілетіндігі көрсетілетіні айтылған.

ҚР-ң «Бухгалтерлік есеп және қаржылық есептілік туралы» заңы бухгалтерлік есепті ұйымдастыруды, соның ішінде ақша ағындарын реттейтін негізгі заңнама болып табылады.

ҚР қаржылық есептілікті реттеу, ұйымдастыру, есепке алу және дайындаудың құқықтық негіздері Төлемдер және төлем жүйелері туралы Қазақстан Республикасының Заңы мен реттеледі.

Өз кезегінде, шоттарға банктік қызмет көрсету бойынша негізгі талаптар және банктердің шот ашатын клиенттерді және аталған клиенттердің атынан әрекет етуге уәкілетті тұлғаларды сәйкестендіру жөніндегі міндеттерінің бағыты «Клиенттердің банктік шоттарын ашу, жүргізу және жабу қағидаларын бекіту туралы» ҚР ҰБ Басқармасының қаулысымен анықталады.

Кассалық операцияларды есепке алуды үйлестіретін негізгі нормативтік құжат «Қазақстан Республикасының Ұлттық Банкінде жеке және заңды тұлғалармен кассалық операциялар жүргізу қағидаларын бекіту туралы» Қазақстан Республикасы Ұлттық Банкі Басқармасының қаулысы болып табылады. Шаруашылық жүргізуші субъектілердің бір немесе бірнеше төлем құжаттары бойынша бір күн ішінде 1000 АЕК қолма қол ақшамен есеп айырысуды жүзеге асыруға құқығы бар.

Шаруашылық жүргізуші субъектілер жеке тұлғалармен қолма-қол есеп айырысуды жүзеге асыру мақсатында ағымдағы шоттардан қолма-қол қаражат алған жағдайда банктің (филиалдың, бөлімшенің) сұрау салуы бойынша растайтын құжаттарды ұсынуға міндетті, олардың негізінде тәуекелге бағдарланған тәсілді ескере отырып, Клиентті зерделеу үшін банкке (филиалға, бөлімшеге) қажетті осындай қолма-қол есеп айырысулар жүзеге асырылады.

Белгіленген шекті сомалардан асатын төлемдер қаржы мекемелері болып табылмайтын, бірақ заңнамада белгіленген тәртіппен шот ашпай ұлттық валютада қаражат аударуға лицензия алған жекелеген қаржылық қызметтерді ағымдағы шоттан қаражатты ағымдағы шотқа аудару жолымен беруге құқығы бар банктер арқылы жүргізіледі.

«Ақша қаражаттарының қозғалысы туралы есеп» деп аталатын қаржылық есептіліктің маңызды нысанын дайындаудың нормативтік негізі ҚЕХС 1 «Қаржылық есептілікті ұсыну» болып табылады. Бұл стандарт ақша қаражаттарының қозғалысы туралы есептің мазмұны мен форматын, оның баптарына қатысты ақпаратты анықтауға қойылатын жалпы талаптарды түсіндіреді. Берілген ақпараттың арқасында қаржылық есептілікті пайдаланушылар кәсіпорынның ақша ағындарын салыстыра, бағалай және болжай; кәсіпорынның міндеттемелерді қайтару және дивидендтер төлеу қабілетін зерттеу; кірістер мен ақшалай түсімдер мен шығыстар арасындағы айырмашылықтың себептерін анықтау; кәсіпорын қызметінің ақшалай және ақшалай емес аспектілерін талдау жасай алады.

ҚЕХС 21 «Валюта бағамдары өзгерістерінің әсері» стандартымен монетарлық активтердің маңызды құрамдас бөліктерінің бірі болып табылатын шетел валютасындағы қаражатпен операциялар реттеледі. Онда монетарлық активтердің мәні ашылады. Бірақ бұл стандарттың елеулі кемшіліктері оларға жатқызудың және шетел валютасында көрсетілген монетарлық активтерге, атап айтқанда: валюталық шоттағы қаражатқа және қолма-қол ақшаға, шетелдік сатып алушының өтелмеген дебиторлық берешегіне, вексельдерге және қаржылық инвестицияларға, егер оларды ақшалай қаражатпен өтеу болжанса, таратудың жетіспейтін критерийлері болып табылады.

Қаржылық есептілік нысандарын толтыру бойынша әдістемелік ұсынымдарға сәйкес «ақша және олардың баламалары» балансының бабында кәсіпорынның кассасындағы қолма-қол ақша, ағымдағы операциялар үшін еркін пайдаланылуы мүмкін банктердегі ағымдағы және басқа шоттардағы ақша, электрондық ақша, ақша баламалары, сондай-ақ жолдағы ақша қаражаты көрсетіледі.

Олар қолма-қол ақшаның (ұлттық және шетел валютасында кассаларда, есеп айырысу (ағымдағы), валюталық және банктердегі басқа шоттарда), электрондық ақшаның, ақшалай құжаттардың болуы мен қозғалысы туралы ақпаратты жинақтауға арналған.

ҚР-ғы Төлемдер және төлем жүйелері туралы Қазақстан Республикасының Заңы банктердің қатысуымен жүзеге асырылатын ел аумағындағы ұлттық ақша бірлігіндегі банктер мен банктердің клиенттерін есеп айырысудың жалпы ережелерін, түрлері мен стандарттарын айтады [18].

Қолма-қол ақшасыз төлемдерге қатысушылар шоттарды ашу және пайдалану жөніндегі ҚР ҰБ нормативтік актілерінде белгіленген тәртіппен, сондай-ақ нақты операциялар (аккредитивтер, чек чектері және т.б.) үшін төлемдердегі қаражатты есепке алу үшін шоттар ашады. Қолма-қол ақшасыз есеп айырысу механизмін, олардың нысандарын, құжаттар мен құжат айналымының стандарттарын, қолма-қол ақшасыз есеп айырысуды нормативтік реттеуге қатысты реттеу негізгі құжатпен реттеледі.

Ұлттық және шетел валютасындағы ағымдағы шоттар қолма-қол ақшасыз есеп айырысуларды жүзеге асыру үшін пайдаланылады және қаражатты сақтау және есеп айырысудың барлық түрлерін, кредиттік және кассалық операцияларды жүзеге асыру үшін қолданылады, сондай-ақ тараптардың келісімі бойынша кәсіпорынның тіркелген жері бойынша банк мекемесінде немесе Қазақстанның кез келген банкінде ашылады.

Қазақстанда ақша қаражаттарын есепке алуды ұйымдастыруға арналған нормативтік-құқықтық актілерді зерттеу негізінде бүгінде қолма-қол ақша, қолма-қол ақша және қолма-қол ақшасыз төлемдер бойынша нормативтік-құқықтық база негізінен кәсіпорынның қажеттіліктеріне жауап береді деп айтуға болады.

Кәсіпорындардың ақша ресурстарын шектеу, төлем қабілеттілігін жоғалту қаупі, макроэкономикалық ортадағы көптеген шаруашылық жүргізуші субъектілердің тұрақсыз қаржылық жағдайы, ақша ағындарын және басқа факторларды басқару деңгейін жақсарту қажеттілігін тудырды.

Бұл кәсіпорындардың шектеулі ресурстарына, төлем қабілеттілігін жоғалту қаупіне, көптеген кәсіпорындардың тұрақсыз қаржылық жағдайына, ақша ағындарын басқару деңгейінің жоғарылауына және басқа да ішкі және сыртқы факторларға байланысты. Ақша қаражаттарын талдаудың нақты анықталған негізгі кезеңдері ақша қаражаттарын талдаудың теориялық негіздерін жасауға ықпал етеді, қажетті әдістемелерді жетілдіреді. Кәсіпорынның өткен, қазіргі ақшасын бағалау үшін ақпарат беру болашақты болжау мен жоспарлаудың негізі болып табылатын ақша ағындарын кезең-кезеңімен талдау арқылы жүзеге асырылады.

Ақпараттың төрт бағытын құрайтын кәсіпорындағы ақша аудитінің ақпараттық тұжырымдамасына мыналар кіреді:

- заңнамалық ақпарат;
- шаруашылық жүргізуші субъектімен тікелей байланысты ақпарат;
- үшінші тұлғаларға қатысты Ақпарат және аудитке қатысты ақпарат.

ҚР Аудиторлық қызмет туралы Заңы және Аудиттің халықаралық стандарттары кәсіпорындағы ақша аудитінің құқықтық негізі, оның негізінде есеп пен аудитті реттейтін заңдар мен ережелер қалыптасады.

Шаруашылық жүргізуші субъектіге қатысты ақпаратқа мыналар кіреді: жарғы, құрылтай құжаттары; жеткізушілермен, сатып алушылармен, басқа ұйымдармен шарттар; кәсіпорынның құрылымы, оның шаруашылық қызметі туралы деректер, есепке алу және ішкі бақылау жүйесі туралы деректер, қаржылық есептілік, есепке алу тіркелімдері, бастапқы құжаттар, лауазымды тұлғалардың жазбаша түсіндірмелері, басқа материалдар.

Үшінші тұлғаларға қатысты ақпарат - бұл тексеру актілері және фискалдық немесе басқа бақылаушы органдардан, шаруашылық ішкілік бақылау қызметінен алынған басқа ақпарат; үшінші тұлғалардың құжаттары, хаттары, сертификаттары (банк мекемелері, жеткізушілер, сатып алушылар және басқалар), аудитордың алдын ала пікірі; сарапшылардың қорытындылары.

Қолма-қол ақша аудитіне қатысты ақпарат мыналарды қамтиды: корпоративтік аудиттің ішкі стандарттары, клиенттерді тексеру үшін жұмыс аудиторлық тобын тағайындау туралы бұйрық, технологиялық аудиттің аудиторлық карточкалары, тесттер, аудиттің пікірі мен ұсыныстары. Қолма-қол ақша аудитін жүргізе отырып, аудитор сенімді, жедел және уақтылы ақпарат негізінде тиімді басқару шешімдерін жүзеге асыра алады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Хахонова Н.Н. *Бухгалтерский учет и отчетность. Учебное пособие*/ Хахонова Н.Н. -М.: Изд-во РИОР. 2019 г.- 592 с.

2. Хотинская Г.И., Слацев И.Ю. ДЕНЕЖНЫЙ ПОТОК: СУЩНОСТЬ, КОНЦЕПЦИИ, ТИПОЛОГИИ // Научный журнал ВЕСТНИК МГУ 2008 / № 2, С. 36-44
3. М. Р. Гильмиярова ИСТОКИ И РАЗВИТИЕ КОНЦЕПЦИИ ДЕНЕЖНЫХ ПОТОКОВ // Вестник ПсковГУ Серия «Экономические и технические науки». 5/2014, С. 53-58
4. Б.С. Сапарова Финансовый менеджмент: учебник (переработанный и дополненный) / Б.С. Сапарова - Алматы: Экономика. 2015.-462 с.
5. (JAS 7) «Ақша қаражаттарының қозғалысы туралы есеп»
6. Бухгалтерлік есеп шоттарының үлгілік жоспарын бекіту туралы Қазақстан Республикасының Қаржы министрінің 2007 жылғы 23 мамырдағы N 185 бұйрығы.
7. Грязнова А.Г. Финансы: учебник / под ред. А.Г. Грязновой, Е.В. Маркиной. – М.: Финансы и статистика, 2017. – 504 с.
8. Бутынец Ф.Ф. Бухгалтерский учёт в зарубежных странах / Ответст. ред. Ф.Ф.Бутынец. - Новое изд. - М. : Велби Проспект, 2015. - 664 с.
9. Миллер Р.Л., Ван-Хуз Д.Д. Современные деньги и банковское дело. 3-е изд. Пер. с англ. / Миллер Р.Л., Ван-Хуз Д.Д. - М.: ИНФРА-М, 2000 г. - 856 с.
10. Дюсембаев К.Ш. Анализ финансовой отчетности. Учебник/ Дюсембаев К.Ш. – Алматы: Экономика, 2009. – 366 с.
11. Сопко В. В. Организация бухгалтерского учета, экономического контроля и анализа: [Учебник] / В. В. Сопко, В. П. Завгородний. - К.: КНЭУ, 2004. - 412с.Ю-88, с. 215.
12. Палий В. Ф. Международные стандарты финансовой отчетности : учеб. пособие / В. Ф. Палий. - М. : ИНФРА-М, 2003. - 454, [10] с.
13. ҚЕХС 29 «Гиперинфляция жағдайындағы қаржылық есептілік»
14. ҚЕХС 21 «Валюта бағамдары өзгерістерінің әсері»
15. ҚР Азаматтық кодексі
16. ҚР Салық кодексі
17. ҚР-ң «Бухгалтерлік есеп және қаржылық есептілік туралы» заңы
18. ҚР-ғы Төлемдер және төлем жүйелері туралы Қазақстан Республикасының Заңы

МРНТИ 06.51.25

Л.К. Маткаримова¹

¹ Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті
Алматы қ., Қазақстан

ӨНДІРІСТІ ЖАҢҒЫРТУ

Аңдатпа

Қарастырылып отырған мақалада еңбек өндірісінің жаңғырту деңгейін арттыру факторлары берілген. Еңбек өндірісін жаңғырту - еңбек өнімділігі деңгейін арттырудың негізгі факторларының бірі болып табылады.

Қазіргі экономика және еңбек өндірісін жаңғыртуды дамыту жағдайында ауылшаруашылық өнімдерін өндіруші кәсіпорындар өндірісті автоматтандыру арқылы өндіріс шығындарын азайтуға тырысады. Бұл үшін кәсіпорындар өндірісті модернизациялауға жүгінеді. Өндірісті модернизациялау-бұл тиімділік пен еңбек өнімділігін арттыру мақсатында физикалық ескірген жабдықты тиімдірек жабдыққа ауыстыру немесе жаңарту. Еңбек өнімділігі-бұл еңбек өнімділігін көрсететін көрсеткіш. Еңбек өнімділігі бір жұмысшының уақыт бірлігіне (сағат, ауысым, ай, жыл) шығарған өнім санымен өлшенеді. Басты бағыттардың бірі жаңа технологияларды енгізіп және оны үнемі дамытып отыру.

Мақалада еңбек өнімділігінің төмендігінің негізгі мәселелері қарастырылып, өндірісті жаңғырту бойынша іс-шаралар ұсынылды.

Түйін сөздер: Еңбек өнімділігі, жаңғырту, автоматтандыру, инвестициялар, экономика, өндіріс.

Маткаримова Л.К.¹

¹ *Казахский Национальный Педагогический Университет имени Абая
г. Алматы, Казахстан*

МОДЕРНИЗАЦИЯ ПРОИЗВОДСТВА

Аннотация

В рассматриваемой статье представлены факторы повышения уровня модернизации трудового процесса.

Модернизация производства труда, является одним из ключевых факторов повышения уровня производительности труда. В условиях современной экономики и развития модернизации производства труда, все больше предприятий-производителей сельскохозяйственной продукции, стараются минимизировать издержки производства, с помощью автоматизации производства. Для этого предприятия прибегают к модернизации производства. Модернизация производства — это замена или обновление физически устаревшего оборудования на более эффективное, с целью повышения эффективности и производительности труда. Производительность труда — это показатель, отражающий результативность труда. Производительность труда измеряется количеством продукции, выпущенной одним работником за единицу времени (час, смена, месяц, год). Одно из главных направлений-внедрение новых технологий и их постоянное развитие.

В статье рассмотрены основные проблемы низкой производительности труда, а также предложены мероприятия по модернизации производства.

Ключевые слова: производительность труда, модернизация, автоматизация, инвестиции, экономика, производство.

L.Matkarimova¹

¹*Kazakh National Pedagogical University named after Abai, Almaty, Kazakhstan*

MODERNIZATION OF PRODUCTION

Abstract

The article presents the factors of increasing the level of modernization of the labor process.

Modernization of labor production is one of the key factors in increasing the level of labor productivity. In the conditions of the modern economy and the development of modernization of labor production, more and more enterprises producing agricultural products are trying to minimize production costs by automating production. To do this, enterprises resort to modernization of production. Modernization of production is the replacement or upgrade of physically outdated equipment with more efficient equipment in order to increase efficiency and productivity. Labor productivity is an indicator reflecting the effectiveness of labor. Labor productivity is measured by the number of products produced by one employee per unit of time (hour, shift, month, year). One of the main directions is the introduction of new technologies and their constant development.

The article discusses the main problems of low labor productivity, as well as proposed measures to modernize production.

Keywords: labor productivity, modernization, automation, investments, economy, production.

Өндірісті технологиялық жаңғырту-бәсекеге қабілеттілікті арттыру мақсатында Қазақстан кәсіпорындарының басшыларының алдына қойылған басты міндет. Бұл процестің тиімді және сапалы болуы үшін заманауи және түбегейлі модернизациялау құралдарын қолдану маңызды. Өндірісті түрлендіру кезінде не нәрсеге назар аудару керек және өндірісті жанарту кезінде қандай кезеңдерден өту керектігін әрі қарай қарастырайық.

Бизнестің технологиялық құрамдас бөлігіндегі өзгерістер түрлерін талдамас бұрын, өндірісті жаңғырту деген не деген сұраққа жауап беру қажет.

Кәсіпорынды жаңғырту – өндірістің барлық аспектілерін өзгертуге және жаңартуға бағытталған іс-шаралар. Осыған байланысты кәсіпорын жаңғырту мақсатты - бәсекеге қабілеттілікті жақсарту арқылы кірістілікті арттыру мақсатында бизнестің тиімділігін арттыруды атап өтуге болады.

Сонымен өндірісті технологиялық жаңғырту – бұл кәсіпорынның физикалық және моральдық тұрғыдан ескірген жабдықтары мен жабдықтарының жаңартылуы – ішінара, жан – жақты немесе толық оны кеңейту және/немесе оның тиімділігін арттыру мақсатында жүзеге асырылады. Жоспарланған шаралардың барлық жиынтығын жүзеге асырудың екі схемасы бар (сызба – 1).

Кесте 1. Жоспарланған шаралардың барлық жиынтығын жүзеге асырудың схемасы

Жолдары	Ерекшеліктері
Экстенсивті	Жабдықтардың, қызметкерлердің, цехтардың және басқа да жұмыс орындарының бірліктерін ұлғайтуды көздейді. Технологиялық база бұрынғы, ешқандай инновация енгізілмейді.
Қарқынды	Неғұрлым озық әдістер қолданыла бастайды, бұл өндіріс процесінің бағытын өзгертуге әкеледі.

Өндірісті жаңғырту екі түрге бөлінеді: ішінара және толық. Осы жіктеуді ескере отырып, кәсіпорында жүргізілетін жұмыстарды ажыратуға болады:

Ішінара жаңғырту - жекелеген өндірістік элементтерді ауыстыруға бағытталған рәсім. Өндірісті ішінара жаңартумен өнім номенклатурасы өзгермейді, бірақ жұмыс процестерін кешіктірмей жасау мүмкін болмайды. Ішінара модернизацияның жарқын мысалы - таспалы конвейерді вакуумдық конвейерге ауыстыру. Өндірістік цикл баяулайды, бірақ барлық қажетті жұмыстарды шеберлер шартта келісілген мерзімде жүргізеді, сондықтан кәсіпорын үшін тоқтап қалуға байланысты маңызды қаржылық проблемалар болмайды [1].

Өндірісті терең (толық) жаңғырту бүкіл өндірісті кешенді қайта құруды, соның ішінде цехтарды қайта жарақтандыруды және қайта жабдықтауды білдіреді. Бұл компания қағидаттарының түбегейлі өзгеруі, бұл өндіріс көлемінің ұлғаюына, өндіріс тиімділігіне, шығындардың төмендеуімен бірге тауарлар сапасының артуына әкелуі керек. Көп жағдайда кешенді өнеркәсіптік модернизациямен өндіріс процесі толығымен тоқтайды, өйткені кәсіпорын нөлден бастап құрылады.

Компанияның техникалық әлеуетін әр түрлі бағытта арттыруға болады. Өнеркәсіпшілер өндірісті жетілдірудің 8 негізгі бағытын анықтайды:

Технологиялық жаңғырту. Бұл жағдайда біз компанияда қолданылатын технологияларды жетілдіру туралы айтып отырмыз. Ол үшін іс жүзінде бірегей әзірлемелер белсенді енгізілуде, материалдар мен шикізатты тұтынумен байланысты жаңа нормалар енгізілуде, сондай-ақ өндірістік тәртіптің өзі жетілдірілуде. Бұл қарапайым қадамдар нарықтағы өнімге сұраныстың артуына ықпал етеді, өйткені ол бәсекелестердің тауарларымен салыстырғанда жоғары сапалы болады.

Өндірісті автоматтандыру. Бұл жағдайда кәсіпорынның дамуы қол еңбегінсіз жасауға болатын барлық процестерді автоматтандыруды білдіреді. Босатылған қызметкерлердің арқасында өндіріс тиімділігін арттыруға, сондай-ақ өнім көлемін арттыруға болады.

Жабдықты механикаландыру. Жаңғыртудың бұл бағыты өндірісте өндірістік қызмет ресурстарын едәуір жақсартуға, тоқтап қалуды қысқартуға, жөндеу жұмыстарына шығындарды азайтуға мүмкіндік беретін жаңа инновациялық және инновациялық жабдықтарды сатып алуды және енгізуді қамтиды. Бос уақытты азайту үшін басшылар келесі іс-шаралар тізіміне жүгіне алады:

- жөндеу бригадасының жұмыс кестесін оңтайландыру;
- жөндеу процесін талдау;
- қызметкерлердің біліктілігі мен кәсіби дағдыларын арттыруға бағытталған қайта даярлау.

Энергетикалық жаңғырту. Бұл процедура өндіріс шығындарын азайту қажет болған жағдайда басталады. Бұған энергияны үнемдейтін құрылғылар мен жабдықтарды енгізу арқылы қол жеткізуге болады.

Жабдықтың дәлдігін жақсарту. Бұл бағыт станоктардың, құрылғылардың және механизмдердің сенімділігін жақсартуға мүмкіндік береді, бұл Барак көлемін азайтуға көмектеседі.

Технологиялық мүмкіндіктерді кеңейту. Бұл бағыт кәсіпорынды номенклатураның кеңеюіне ықпал ететін жаңа өнім шығаруды бастауға мүмкіндік беретін станоктармен, Механизмдермен және конструкциялармен жабдықтауды білдіреді.

Өндіріске тартылған жабдықтың технологиялық мақсатын өзгерту. Жабдықты қайта конфигурациялау жаңа тапсырмаларды орындауға мүмкіндік береді, соның ішінде бұрын кәсіпорын үшін қол жетімді емес өнімдерді өндіру.

Беріктік пен сенімділікті арттыру. Бұл бағыт өндірістік процестердің ішінара өзгеруін, атап айтқанда, қорғаныс жабдықтарының ең қауіпті аймақтарында орнатуды, сондай-ақ цехтағы әлсіз буындарды күшейтуді білдіреді.

Бағытына қарамастан, жетілдіру процедурасы кез-келген жағдайда нарықтағы бәсекелестік позицияларды нығайтуға немесе сақтауға мүмкіндік береді.

Технологиялық жаңғырту - әрбір кәсіпорын үшін сөзсіз процесс. Бұл не үшін қажет және өндірістің техникалық базасын жаңартуға қашан жүгіну керек? Ең көп таралған себептерді қарастырайық:

Өндірістік тәуекелдер-цехта жұмыс істейтін жабдық қауіпсіздік талаптарына сәйкес келмейді, бұл қызметкерлерді жаракаттауы мүмкін.

Өнімнің сапасы аудиторияны ұстап қалуға мүмкіндік бермейді. Өндірісті жаңғырту тауарлардың сапасын арттыруға мүмкіндік береді, сондықтан сатып алушылардың адалдығы да артады.

Сұраныс ұсыныстан асып түседі. Кәсіпорынды жетілдіру, цехтарды жаңа жабдықтармен жабдықтау өндіріс көлемін арттырады. Компания нарықтағы сұранысты тоқтата алады, бұл бәсекелестердің жетекші орынға шығуына әкелмейді.

Кәсіпорынның тоқтап қалу қаупін азайту. Егер өндірісті модернизацияламасаңыз, онда жабдықтың жұмыс күйінен шығу қаупі жоғары. Демек, уақтылы жаңарту және қайта жабдықтау станоктардың, аспаптардың, конвейерлердің және басқа жабдықтардың техникалық ақауларына байланысты цехтың тоқтап қалуын азайтуға көмектеседі.

Өндірісті модернизациялау күрделі және ақша мен уақытты қажет ететін процесс. Процедураны өз бетінше жүргізу қиын, сондықтан кәсіпорынды жаңартуды бастамас бұрын Құзыретті, сенімді, жауапты серіктес табу керек. Бұл жабдықты қамтамасыз етіп қана қоймай, оны өндірістік циклге тиімді және жылдам енгізе алады, сонымен қатар қызметкерлерді оны пайдалануға үйретеді.

Кәсіпорынды жетілдіру-қатарынан 7 кезеңнен тұратын кешенді рәсім. Олардың әрқайсысының модернизация тұжырымдамасын әзірлеу кезінде ескеру қажет өзіндік ерекшеліктері бар.

Шешім қабылдау. Кәсіпорын басшысы жаңғыртуды жүргізу туралы шешім қабылдайды, егер бұған алғышарттар болса: жабдық тиімсіз, ескірген, апатты жағдайда; қызметкерлердің өнімділігі жеткіліксіз және т.б. егер кем дегенде бір себеп болса, онда Бас директор өндірістік цехтарды жақсарту туралы шешім қабылдай алады, ол үшін жоба әзірленуде.

Жабдықты таңдау және жеткізушілермен келісім-шарт жасау. Бұл кезеңде жұмыс істейтін жабдықтың қандай күйде екенін талдау маңызды. Егер проблемалар айқын болса, онда сіз кәсіпорынды оңтайландыруға мүмкіндік беретін құрылғыларды таңдауыңыз керек. Жеткізушілер ұсынған жабдықтың сапасы неғұрлым жоғары болса, жаңартылған өндірістің тиімділігі соғұрлым жақсы болады [2].

Бизнес-жоспар құру. Сметаны жасамай-ақ кәсіпорынды жаңғырту мүмкін емес. Бизнес-жоспар мүмкіндігінше егжей-тегжейлі жасалуы керек:

- негізгі шығындар және онымен байланысты шығындар;
- салымдардың өтелу мерзімі;
- өндірістік цехты жетілдіру кезінде бизнестің алатын табысы;
- сондай-ақ жұмыс құнына әсер ететін бірқатар басқа факторлар.

Қажет болған жағдайда, осы кезеңде басшы жоспарланған жұмыстардың жобасына түзетулер енгізе алады, бұл шығындарды азайтуға, инвестициялардың максималды профицитіне қол жеткізуге мүмкіндік береді.

Қаржыландыру көзін таңдау. Кәсіпорынды меншікті капиталсыз жаңарту қажет емес. Бұл қарапайым себепке байланысты-инвестицияланған қаражаттың қайтарымы белгілі бір уақыттан кейін қол жеткізіледі. Егер сіз қарызды пайдалансаңыз, онда ол үшін пайыз төлеуге тура келеді, бұл бизнесті трансформациялаудың барлық процедурасының қорытынды құнын арттырады.

Қажетті нәтижеге қол жеткізу үшін өз бюджетіңіз жеткіліксіз болған кезде, шығындарды азайта отырып, несие шартын жасасу үшін қолайлы шарттарды таңдау керек. Мемлекет кәсіпорын үшін бірнеше жеңілдетілген несие бағдарламаларын жүзеге асырады. Жеткізушілермен шарттар жасасу. Егер

жабдықты сатып алуға қаражат тазартылған болса, онда келісімшарттар жасасуға болмайды. Экономикалық санкциялар мен инфляция жағдайында өнеркәсіптік тауарлардың бағасы, әсіресе егер олар жоғары технологиялық санатқа жатса, тез өзгеруі мүмкін және сатып алушы үшін қолайсыз жағында. Сондықтан жабдықты сатып алуға бюджет жеткіліксіз болуы мүмкін.

Жеткізу және орнату. Бұл модернизацияның барлық кезеңінен көп уақытты алатын көп сатылы жұмыс. Жабдықты орнату әдісі кәсіпорынды жетілдірудің таңдалған түріне байланысты. Кешенді тәсілмен алдымен өндіріс желісі толығымен бөлшектеледі, содан кейін жаңа жабдықты орнатуға арналған алаң дайындалады. Егер ішінара жетілдіру жүргізілсе, онда олар іріктеп бөлшектеуге жүгінеді. Әрі қарай, шақырылған мамандар тобы (көбінесе жеткізушіден) жаңа құрылғылар мен құрылғыларды орнатумен айналысады.

Орнату және іске қосу. Кәсіпорында орнатылған жабдықты сынау-жаңғыртудың міндетті шарты. Тәжірибелік пайдалану механизмдердің жұмысындағы ақауларды анықтауға және уақтылы жөндеуге мүмкіндік береді. Осыдан кейін монтерлер жабдықты орнатады, бұл қысқа мерзімде өндірістік желіні іске қосуға мүмкіндік береді.

Оңтайландыруға байланысты жұмыс орналасқан аймаққа қарамастан шағын, орта және ірі бизнес үшін көптеген артықшылықтарға ие. Егер сіз барлық жұмыстарды сауатты орындасаңыз, онда бұл сөзсіз әкеледі:

Компания қызметкерлеріне жүктемені азайту. Жаңа жабдық қызметкерлерді қысқартуға мүмкіндік береді, бұл өнеркәсіптік компанияның қаржылық шығындарын азайтады.

Өнім шығару көлемін арттыру. Жаңа жабдықты әлдеқайда тиімді пайдалануға болады, бұл әсіресе Ресей өнеркәсібін жұмылдыру жағдайында маңызды.

Өнім сапасын бақылауды жақсарту. Инновациялық жабдық ақау деңгейін төмендетеді.

Адам факторына байланысты тәуекелдерді азайту. Механизмдер жұмыстың көп бөлігін автоматты түрде жасайды, сондықтан жұмысшылардың шаршауына қарамастан, қателер азаяды.

Қуаттылықты арттыру. Компания клиенттердің барлық мәселелерін шеше отырып, нарықтағы барлық сұранысты жаба алады.

Бизнестің пайдасын арттыру. Жаңартылған жабдықтың көмегімен шикізатты, ресурстарды және материалдарды ұтымды пайдалану үшін негізгі қаржылық көрсеткіштерді мүмкіндігінше дәл есептеуге болады.

Өндірістік процестерді жетілдіру тіпті минималды нюанстарды жіберіп алмау үшін компания басшысынан ерекше назар аударуды талап етеді. Егер Сіз компанияның техникалық базасын жаңартуды шешсеңіз, онда мыналарды ескеріңіз:

Тек сенімді жеткізушілермен ынтымақтасуды ұмытпаңыз. Тексерілмеген контрагенттермен келісім-шарт жасамаңыз. Есіңізде болсын, "арзан", сондай-ақ "қымбат" жоғары САПАНЫҢ КЕПІЛІ емес.

Егер конверсия үлкен көлемді жабдықты орнатуды қажет етсе, онда оны сатып алмас бұрын жүйені жеткізудің техникалық мүмкіндігін, сондай-ақ жүк көтергіш құрылымдардың көмегімен түсіруді тексеру керек.

Өндірісті жаңғырту - әрбір бизнес үшін қажетті рәсім, өйткені ол кәсіпорынды тоқырау жағдайынан шығаруға мүмкіндік береді. Ең бастысы-жаңартуды қалай дұрыс жүргізу керектігін, қандай құралдарды қолдану керектігін және кәсіпкерлік қызметті қандай тәртіппен жаңғырту керектігін білу [3].

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Черемных, О. А. Модернизация производства как фактор повышения производительности труда в ООО «Агрофирма «Труд» (Кунгурский муниципальный округ Пермского края) / О. А. Черемных, Н.К. Шаврина. — Текст : непосредственный // Молодой ученый. — 2022. — № 4 (399). — С. 139-141. — [Электрон.ресурс]. — 2022. — URL: <https://moluch.ru/archive/399/88334/> (дата обращения: 12.03.2024).

2. Буйлова, Л. А. Технология производства молочных консервов: учебник и практикум для вузов /Л.А. Буйлова. — Москва: Издательство Юрайт, 2021. — 206 с.

3. Кучина Е. В., Тацев, А. К. Методологические подходы к оценке производительности труда на микроуровне / Е. В. Кучина, А. К. Тацев // Вестник Южно-Уральского государственного университета. Серия: Экономика и менеджмент. — 2018. — Т. 11. — № 2. — 42–47 с.

АВТОРЛАР ТУРАЛЫ МӘЛІМЕТ

Канабекова М.А. – Абай атындағы ҚазҰПУ – нің аға оқытушысы, э.ғ.к.

Кәмілжан Т. – Абай атындағы ҚазҰПУ – нің «Менеджмент» мамандығының магистранты

Қадылбекова З.Қ. – Абай атындағы ҚазҰПУ – нің «Менеджмент» мамандығының магистранты

Касенов К.Р. – Абай атындағы ҚазҰПУ – профессоры, э.ғ.д.

Телагусова Э.О. – Абай атындағы ҚазҰПУ – нің аға оқытушысы, э.ғ.к.

Амантай А.А. – Абай атындағы ҚазҰПУ – нің «Мемлекеттік және жергілікті басқару» мамандығының магистранты

Калыкова Б.Б. – Абай атындағы ҚазҰПУ – нің доценті, э.ғ.к.

Нуралов А. – Абай атындағы ҚазҰПУ – нің «Маркетинг» мамандығының магистранты

Джубалиева З.У. – Абай атындағы ҚазҰПУ – нің аға оқытушысы, э.ғ.к.

Мукушев М.Е. – Қайнар университетінің «Қаржы» мамандығының магистранты

Нурғалиева А.М. – Қайнар университетінің доценті, э.ғ.к., доктор (PhD)

Абжалелова Ш.Р. – Қайнар университетінің доценті

Тұрсынжан Н.С. – Қайнар университетінің «Менеджмент» мамандығының магистранты

Досжан Р.Д. – Қайнар университетінің қауымдастырылған профессоры, доктор (PhD)

Джакишева У.К. – э.ғ.к., қауымдастырылған профессор, Абай атындағы ҚазҰПУ

Ван Цзюнь – Абай атындағы ҚазҰПУ – нің «Экономика» мамандығының магистранты

Құрмантаева А.Ж. – Абай атындағы ҚазҰПУ – нің аға оқытушысы

Сапарбаева А.М. – Абай атындағы ҚазҰПУ – нің аға оқытушысы

Матқаримова Л.К. – Абай атындағы ҚазҰПУ – нің аға оқытушысы

СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРАХ

- Канабекова М.А.** – к.э.н., ст.преподаватель КазНПУ имени Абая
Кәмілжан Т. – магистрант КазНПУ имени Абая, специальность «Менеджмент»
Қадылбекова З.Қ. – магистрант КазНПУ имени Абая, специальность «Менеджмент»
Касенов К.Р. – д.э.н., профессор КазНПУ имени Абая
Телагусова Э.О. – к.э.н., ст.преподаватель КазНПУ имени Абая
Амантай А.А. – магистрант КазНПУ имени Абая, специальность «Государственное и местное управление»
Калыкова Б.Б. – к.э.н., доцент КазНПУ имени Абая
Нуралов А. – магистрант КазНПУ имени Абая, специальность «Маркетинг»
Джубалиева З.У. – к.э.н., ст.преподаватель КазНПУ имени Абая
Мукушев М.Е. – магистрант Университета Кайнар, специальность «Финансы»
Нурғалиева А.М. – доцент Университета Кайнар, к.э.н., доктор (PhD)
Абжалелова Ш.Р. – доцент Университета Кайнар
Тұрсынжан Н.С. – магистрант Университет Кайнар, специальность «Менеджмент»
Досжан Р.Д. – ассоциированный профессор Университета Кайнар, доктор (PhD)
Джакишева У.К. – к.э.н., ассоциированный профессор КазНПУ имени Абая
Ван Цзюнь – магистрант КазНПУ имени Абая, специальность «Экономика»
Құрмантаева А.Ж. – ст.преподаватель КазНПУ имени Абая
Сапарбаева А.М. – ст.преподаватель КазНПУ имени Абая
Маткаримова Л.К. – ст.преподаватель КазНПУ имени Абая

INFORMATION ABOUT AUTHORS

- Kanabekova M.A.** – candidate of Economic Sciences, Senior lecturer, Kazakh National Pedagogical university named after Abay
Kamulijang T. – master's student of Abai Kaznpu, specialty " Management "
Kadylbekova Z.K. – master's student of Abai Kaznpu, specialty " Management "
Kasenov K.R. –???
Telagussova E.O. – candidate of Economic Sciences, Senior lecturer, Kazakh National Pedagogical university named after Abay
Amantay A. – master's student of Abai Kaznpu, specialty "State and local government"
Kalykova B. – candidate of Economic Sciences, docent, Kazakh National Pedagogical university named after Abay
Nuralov A. – master's student of Abai Kaznpu, specialty " Marketing "
Dzhubaliev Z.U. – candidate of Economic Sciences, Senior lecturer, Kazakh National Pedagogical university named after Abay
Mukushev M.Y. – master's student of Q University, specialty " Finance "
Nurgalieva A.M. – Candidate of Economics, Doctor (PhD), Associate Professor, Q University
Abzhalilova Sh. R. – Associate Professor at Q University
Tursynzhan N. S. – master's student of Q University, specialty " Management "
Doszhan R. D. – Associate Professor at Q University Doctor (PhD)
Dzhakisheva U.K. – Candidate of Economics, Associate Professor, Abai KazNPU
Wang Jun – master's student of Abai Kaznpu, specialty «Economics»
Kurmantaeva A.Zh. – Senior lecturer, Kazakh National Pedagogical university named after Abay
Saparbayeva A.M. – Senior lecturer, Kazakh National Pedagogical university named after Abay
Matkarimova L. – Senior lecturer, Kazakh National Pedagogical university named after Abay